

HISTORIALLINEN
AIKAKAUSKIRJA

3/2009 • 14 €

HISTORIAN
KÄYTTÖ

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

107. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Pirjo Markkola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Tiina Kinnunen, Marko Lamberg, Marko Tikka

Hallitus: Jukka Tarkka (pj.), Pauli Kettunen (vpj.), Christian Krötzl,

Tuomo Lappalainen, Marjaana Niemi, Harri Rinta-aho

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Historiallisen Aikakauskirjan artikkelit ovat läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Pirjo Markkola, Historia nykyisen ja tulevan tekemisessä 273

Historian käyttö

Pilvi Torsti – Juhana Aunesluoma, Historian käyttö yhteiskunnassa ja tutkimuksessa 276

Jouni Tili, Tiloja, linjauksia, retoriikkaa – historiapoliitiikan ulottuvuuksia 280

Piia Einonen, Menneisyys argumenttina esimodernissa kaupungissa 288

Marja-Leena Hämmänen, Yhteiseksi tehty menneisyys – kulttuurikuvat ja historia Ciceron Verres-puheissa 294

Kati Parppi, "Venäjän vanhin luostari" – miten Valamolle kirjoitettiin historia 301

Aleksanteri Survioja, Historian käyttö Saksan laivaston vahvistamiseksi ja puolustamiseksi 1890-luvulta vuoteen 1945 309

Simo Leisti, Kamppailu henkilökultti-käsitteen sisällöstä Neuvostoliitossa 318

Marina Vitubnovskaja-Kauppala, Venäjän valta ja media menneisyyttä rakentamassa 325

Kolumni

Katalin Miklóssy, Traumojen käyttöarvo historia-politikoinnissa 336

Katsaus

Nika Potinkara, Kulttuuri ja menneisyys etnopolittisina resursseina 338

Syväluotaus

Seppo Henttilä, Aseveljeyden nurjalla puolella: saksalaisten sotavankileirit Suomessa 1941–44 345

Arvosteluja

Dominick LaCapra, History and Its Limits; Keith Jenkins, At the Limits of History (*Matti Peltonen*) 350

Paul Bew, Ireland: The politics of Enmity 1789–2006 (*Jyrki Ruobomäki*) 352

Anuleena Kimanen, Herätys kylässä ja tuvissa. Rääkkylän Oravisalon kylä ja renqvistiläinen herätys 1820-luvulla (*Ilkka Huhta*) 355

Pekka Rehumäki, Tasa-arvoa tanssilattialla. Käsi-työväen sivistysseurat 1840-luvulta 1870-luvun alkuun (*Kari Teräs*) 356

Kaisu Kortelainen, Penttilän sahayhteisö ja työläisyys (*Inkeri Ahvenisto*) 359

Ulla Aatsinki, Tukkiliiikkeestä kommunismiin. Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918 (*Jouko Vahkola*) 360

Inkeri Ahvenisto, Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle (*Pauli Kettunen*) 361

Anu Suoranta, Halvennettu työ. Pätkätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä (*Kari Teräs*) 364

Jarmo Peltola, 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa I–III (*Panu Pulma*) 366

Esa Seppänen, UKK:n syvä jälki – Perintö vai painolasti (*Ville Jalovaara*) 368

Tiedemaailma

Jyrki Hakapää, Kirjahistoria – määrittelyä ja koamista 370

Kutsu historiantutkimuksen päiville 2010 374

Palkittuja 374

Kirjoittajat 374

Notes on the contents 375

Kansi: Turisti Potsdamer Platzilla Berliinissä 27.7.2009. Lehtikuva/Reuters/Fabrizio Bensch.

Historia nykyisen ja tulevan tekemisessä

■ Lukiessani tämän numeron artikkeleita oikein havahduin, miten merkittävän asian parissa teen päivittäistä työtäni. Historiankirjoitus ja historian opettaminen ovat tärkeimpiä aineksia, joista kuvaa nykypäivästä ja tulevaisuuden mahdollisuuksista rakennetaan. Ei ole yhdentekevää, miten yhteiskunnassa selitetään omaa menneisyyttä, sitä, miten tähän on tultu. Tämän kuvan avulla tehdään havaintoja, hallitaan nykyisyyttä ja hahmotetaan tulevaisuuden vaihtoehtoja.

Yhteiskunnallisen vallankäytön keinoihin on monissa eri tilanteissa kuulunut vaihtoehdottomuuden retoriikka. Kun kansalaiset saadaan uskomaan, että meillä ei ole muuta vaihtoehtoa (kuin leikata, säästää, ulkoistaa, priorisoida), heitä on helpompi hallita. Vaihtoehdottomuuden maailmaa ruokkii yksiviivainen historiakuva, jossa menneisyydestä on karsittu pois vaihtoehtoiset kehityskulut ja häviölle jääneet ajattelutavat. Nykyisyydestä voi helpommin tehdä yksinäisen, jos menneisyyden moniäänisyys sivuutetaan.

Turun yliopiston historioitsijat järjestivät syyskuun alussa jo kymmenennen historian tutkimuksen metodikonferenssin, jonka tämänvuotiseksi teemaksi oli valittu Human Faces of Power. Puhe vallan inhimillisistä

kasvoista tai ihmiskasvoista korostaa, että valta on muutakin kuin abstrakti, organisaatioihin kiinnittyvä ilmiö. Valtasuhteet ovat läsnä kaikissa inhimillisen kanssakäymisen muodoissa eikä valta koostu vain avoimesta ja institutionalisoituneesta toiminnasta, vaan se rakentuu yksilöiden välisessä jokapäiväisessä kanssakäymisessä. Epäviralliset ja näkymättömät rakenteet sekä pitävät yllä että haastavat näkyviä valtasuhteita. Vallankäyttö on taitoa saada asiat toimimaan tietyllä tavalla ja näyttämään tietynlaisilta – ”määrätynlaisilta” kuten Tampereen murteella sanotaan.

Historiantutkimuskin on vallankäyttöä. Kirjojen kirjoittajat ja nuorison opettajat käyttävät määrittelyvaltaa kertomalla kuulijoilleen, mitkä asiat ovat tärkeitä ja merkittäviä. Samalla heillä on valta vaieta muita asioita näkymättömiksi, vähemmän tärkeiksi ja merkittäviksi. Historiankirjoituksen historia on täynnä kamppailuja tutkimuksen painopisteistä, näkökulmista ja lähestymistavoista. Sosiaalihistoria on hakenut omaa oikeutustaan, samoin naishistoria, sukupuolihistoria ja monet muut, nyt vakiintuneet historian tutkimuksen näkökulmat.

Historian käyttö on tutkimusta laajempi ilmiö. Se ulottuu tutkimuksen painopisteistä museoihin ja patsaisiin, koulukurssien

sisällöistä kesäteatteriohjelmiin. Historian käyttö on jokamiehen ja -naisen omaisuutta, mutta eri alojen ammattilaisilla ja aktiivisilla harrastajilla on toki suuri rooli suuntaviivojen luojina. Kun museo päättää uuden näyttelyn temasta ja kotiseutuyhdistys laittaa vireille patsashankkeen pitäjän merkkimiehestä, ne samalla ottavat kantaa historian käyttöä koskeviin kysymyksiin. Näin luodaan kuvaa omalle yhteisölle merkityksellisistä asioista, jotka selittävät, miten meistä on tullut me ja miten 'me' erottaudumme 'muista'.

Menneisyys voi historian käytössä saada ainakin kahdenlaisen roolin. Joko se esiintyy nykyisyyden synkkänä kääntöpuolena, jolla korostetaan edistystä ja nyky-yhteiskunnan saavutuksia, tai se esiintyy oman identiteetin myönteisenä rakennusaineena, vahvuuden varastona, josta voi ammentaa aineksia nykyiseen ja tulevaan. Kummas-

sakin tapauksessa menneisyyden kokemuksia tulkitaan tulevaisuuteen suuntavan nykyisyyden kautta. Ei ole yhdentekevää, mitä kukin aikakausi ja yhteiskunta menneisyydestään muistaa ja miten se sitä käyttää. Historian käytön moninaisuus antaa aineksia nykypäivän moniääniseen tulkintaan ja sitä kautta avarampiin tulevaisuuden visioihin. Vaihtoehdottomuudelle on vaihtoehtoja.

Historian käyttö -teemanumeron ovat koonneet Juhana Aunesluoma ja Pilvi Tors-tti Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitoksesta. Jätän tämän numeron artikkeleiden tarkemman esittelyn teemanumeron toimittajille. He myös perustelevat teeman valintaa. Totean vain, että valinta on erinomaisen tärkeä ja lopputulos monipuolinen ja kiinnostava.

Pirjo Markkola
pirjo.markkola@juu.fi

*Historiaa Berliinissä 9. joulukuuta 1961.
Suomen Kuvapalvelu/Bettman.*

HISTORIAN KÄYTTÖ

Historian käyttö yhteiskunnassa ja tutkimuksessa

■ Venäjän presidentti Dmitri Medvedev asetti keväällä 2009 historiakomission, jonka tehtävänä on ”taistella Venäjän etujen vastaista historian vääristelyä vastaan”. Vääristelyllä viitataan erityisesti Baltian maiden ja Ukrainan tulkintoihin neuvostoajasta ja toisesta maailmansodasta. Viime talvena valtiovarainministeri Jyrki Katainen kuvasi käsillä olevaa taloustaantumaa ”talouden talvisodaksi” ja vertasi opposition toimia sodan aikaiseen Terijoen ”maanpetturihallitukseen”. Loppuvuodesta 2008 tutkija Oula Silvennoisen Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyötä 1933–44 käsitellyt väitöskirja ja sen esittämät todisteet sotavankien teloituksista Suomessa johti laajaan julkiseen keskusteluun toisen maailmansodan perinnöstä Suomessa ja sai muun muassa *Helsingin Sanomat* kutsumaan Silvennoista ”kohututkijaksi” (HS 19.11.2008). Helsingin yliopistossa järjestetty kaksiosainen historiapolitiikka -keskustelusarja keräsi viime toukokuussa kahtena iltapäivänä salin täyteen aiheesta kiinnostuneita kansalaisia ja tutkijoita. Kuluva syksy on nostanut 70 vuoden takaisen talvisodan ja toisen maailmansodan alun kysymykset poliittisiin puheisiin Suomessa ja Euroopassa.

Nämä esimerkit viimeisen vuoden ajalta kuvastavat, kuinka historiallisen tiedon poliittisen käytön ulottuvuudet ja historian hallinta ovat esillä sekä yhteiskunnallisessa keskustelussa ja päätöksenteossa että tutkimuksessa. Euroopan tasolla muistiin ja

muistamiseen liittyvät kysymykset ja historiantutkimuksen haasteet ovat viimeisen kahden vuosikymmenen aikana korostuneet erityisesti suhteessa toisen maailmansodan perintöön ja 1990-luvun Euroopan poliittiseen murrokseen. Tässä näkyy esimerkiksi John Keanen korostama kriisiajan luonne suhteessa menneisyyden käsittelyyn ja historian kirjoittamiseen: kriisi- ja muutosaikoina ”elävät taistelevat kuolleista sieiluista”, koska muutosajat korostavat menneisyyden merkitystä nykyisyyden selittäjänä ja legitimoijana.¹ Irvokkaimpia ja inhimillisesti katsottuna raadollisimpia esimerkkejä tästä ovat olleet esimerkiksi entisen Jugoslavian hajoamissotien ympärillä käydyt toiseen maailmansotaan liittyneet historiakiistat, joista on haettu oikeutetusta 1990-luvun sodille ja raakuuksille.

Tutkimuksessa historian käyttöön ja menneisyyden hallintaan liittyvien ilmiöiden käsitteellinen tausta nojaa pitkälti saksalaiseen traditioon, jossa menneisyyden hallintaan liittyvä tematiikka nousi tieteelliseen ja julkiseen keskusteluun osana 1980-luvun niin sanottua historiataistelua (*Historikerstreit*). Tuolloin nimekkäät saksalaiset tutkijat ja älymystön edustajat kiistelivät siitä, missä määrin Hitlerin aikakauden hirmuteot olivat osa Saksan historian suurta jatkumoa ja missä määrin ne olivat yhteydessä tai suhteutettavissa Stalinin aikakauden vainoihin Neuvostoliitossa tai ylipäätään rasistisiin kansanmurhiin muualla maailmassa.

1990-luvulta lähtien korostuneen menneisyyden uudelleenarvioinnin myötä on syntynyt kasapäin erilaista menneisyydenhallintaan, muistiin ja muistamiseen liittyvää tutkimusta. Muistitietotutkimusta on perustellusti luonnehdittu hajanaiseksi. Tämä on johtanut siihen, että yhteiskunnallisen tutkimuksen piirissä on pyritty keskittymään selkeämmin muistin ja poliittisen vallan suhteeseen. Erilaisten muistamisen tapojen ja menneisyyden läsnäolon erittelyn keskiöön on nostettu näkökulma, joka korostaa menneisyyden käytön poliittista relevanssia ja konkreettisia yhteiskunnallisia seurauksia.²

Lähtiessämme valmistelemaan tätä *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumeroa päädyimme otsikkoon *Historian käyttö*. Tavoitteenamme oli koota sisällöllisesti mahdollisimman laaja artikkelikokoelma, joka valottaa historian käytön moninaisuutta eri aikoina ja erilaisissa tutkimusasetelmissä. Näimme aihepiirin tutkimuksellisen hajanaisuuden ja käsitteellisen väljyyden tässä tapauksessa siis mahdollisuutena, emme ongelmana. Teemanumeron avainsanoiksi määrittelimme historiapolitiikan, muistin politiikan, menneisyydenhallinnan, historia-kulttuurin ja historiatietoisuuden.

Artikkelitarjouksia tähän teemanumeroon tuli yli kolmekymmentä, mikä kertoo paljon aiheen ajankohtaisuudesta historioitsijoiden keskuudessa. Tarjotut tekstit edustivat monia tieteenaloja, mikä yhdessä laajan kiinnostuksen kanssa ilmentää aiheen poikkitieteellisyyttä ja historian käyttö -tematiikan laaja-alaisuutta. Lopulta mukaan päätyi kokoelma artikkeleita, joiden tekijöistä löytyy historian tutkijoiden lisäksi kulttuuritutkijoita, yhteiskuntatieteilijöitä ja kasvatustieteilijöitä. Monet valituista kirjoittajista ovat nuoremman polven tutkijoita. Tämäkin on merkki siitä, että teemanumeromme aihepiiristä on muotoutumassa oma itsenäinen historian, kulttuurin ja yhteiskuntatutkimuksen lajityyppinsä, jolle on ominaista näkökulmallinen ja menetelmällinen moni-ilmeisyys.³

Historian käyttöön keskittyvän teemanumeron avaa Jouni Tillin artikkeli, joka jäsentää historian käyttöön liittyvää käsitteis-

töä ja soveltuu toivoaksemme myös akateemiseen opetuskäyttöön. Tillin artikkeli havainnollistaa historian käyttöön liittyvien ilmiöiden yhteiskuntatieteellistä luonnetta eritellessään aihepiirin käsitteistöä politiikan tutkimuksen avulla. Kari Palosen työhön nojaavassa historiapolitiikan ja historian käytön erittelyssä Tilli käyttää esimerkkinä jatkosodan tulkintoja ja jatkosodasta käytävää julkista keskustelua havainnollistaen, miten suomalaisessa historiapolitiikassa keskustelussa voi yhdellä aihealueella, jota Tilli kutsuu *polityksi*, esiintyä korkeintaan kaksi kilpailevaa tulkintaa. Laajempi ja monia tulkintoja samanaikaisesti sisältävä keskustelu yhden polityn (esim. jatkosotapolity) alueella on harvinaisempaa.

Reinhart Koselleckin urauurtava teos *Vergangene Zukunft* esitti aikanaan, kuinka ihmiset tulivat tietoisiksi ajallisesta muutoksesta ja omasta aktiivisesta roolistaan ajallisen muutoksen tekijöinä modernisaation myötä 1800-luvulta lähtien. Nopeampi yhteiskunnallinen muutosvauhti synnytti historiatietoisuudeksi kutsutun ymmärrysulottuvuuden, tietoisuuden tulevaisuudesta, menneisyydestä ja nykyisyydestä toisistaan erillisinä ja keskenään riippuvaisina aikatasoina.

Kaksi tämän teemanumeron artikkelia sijoittuu aikaan ennen Koselleckin hahmottelemaa historiatietoisuuden varsinaista syntymistä. Piia Einosen esimoderneja kaupunkia käsittelevä artikkeli kuvastaa, miten menneisyys valjastettiin kaupunkien byrokratian palvelukseen, kun pyrittiin vastustamaan muutosta ja säilyttämään vanhojen kaupunkien asemaa. Menneisyyden epä-

1. John Keane (1988) "More theses on the philosophy of history", teoksessa James Tully (toim.) *Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics*, Cambridge: Polity.

2. Ks. esim. Jan-Werner Müller (toim.) (2002) *Memory & power in post-war Europe. Studies in the Presence of the Past*, Cambridge: Cambridge University Press; Pivi Torsti (2008) "Why do History Politics Matter? The Case of the Estonian Bronze Soldier", teoksessa Juhana Aunesluoma and Pauli Kettunen (toim.) (2008) *The Cold War and the Politics of History*, Helsinki: University of Helsinki & Edita Publishing, 19–35.

3. Kiitämme valtiotieteiden kandidaatti Kyösti Knuutilaa avusta artikkeleiden toimittamisessa.

määräisyyttä kuvastaa puhe "esi-isistä" ja siitä, miten he ovat asioita hoitaneet. Marja-Leena Hännisen artikkeli vie antiikin Rooman oikeudenkäyntiin, missä syyttäjänä toimiva Cicero pyrki historiaan liittyvillä viittauksilla vetoamaan roomalaisten ja siliialaisten kollektiiviseen identiteettiin, jotta roomalaiset tuomarit suhtautuisivat suopeasti siliialaisten nostamaan kanteeseen Sisilian entistä kuvernööriä Gaius Verrestä vastaan. Hänninen käsittelee myös yleisemmin historian roolia antiikin Rooman puheita ja retoriikkaa korostaneessa yhteiskunnassa.

Aleksanteri Suviojan ja Kati Parppein artikkelit kuvaavat molemmat, miten olematon menneisyys voi muuttua mittavaksi historiaksi silloin, kun nykyisyys sitä tarvitsee. Suviojan artikkelissa havainnollistetaan historian käytön näkökulmasta Saksan armeijan laivaston historiaa 1800-luvun lopulta toisen maailmansodan päättymiseen. Historiasta haettiin perusteluja laivaston vahvistamiseksi ja laivastostrategialle. Suviojan artikkeli osoittaa, että sopivan historian puuttuessa historiaa kirjoitettiin uudelleen vastaamaan laivaston johdon määrittelemiä tarkoituksia. Kati Parppein artikkelissa historian käyttö liittyy Valamon luostarin aseman vahvistamiseen historian avulla. 1800-luvulla luostarille rakennettu historia ja siihen liittyvät mielikuvat ovat olleet osa myös Valamon uutta neuvostoajan jälkeistä nousua, vaikka monet luostarin historiaan liittyvät käsitykset eivät kestä historialliselle tiedolle asetettuja kriteerejä.

Itänaapuri Venäjän historiapolitiittista mielenkiintoisuutta kuvastaa hyvin se, että saimme tähän numeroon lukuisia Venäjää tai Neuvostoliittoa käsitelleitä artikkelitarjouksia. Taustalla vaikuttaa sekä neuvostoaikana harjoitettu historiapolitiikka että etenkin Putinin ja Medvedevin presidenttiaikoina lisääntynyt poliittisen vallan puuttuminen historian tulkintoihin. Tämän numeron kahden artikkelin Venäjä-paketissa pureudutaan ensin neuvosto aikaan ja Nikita Hruštšovin sekä Leonid Brežnevin kausien historiapolitiittiseen ideologiaan, joka pyrki määrittelemään historiallista totuutta. Simo Leistin artikkeli havainnollistaa Hruštšovin ja

Brežnevin kausien keskenään osin erilaiset historiapolitiikat ja niiden perustelut. Leisti nostaa artikkelinsa ytimeen Brežnevin kauden neuvostohistorioitsijoiden kriittisen kirjoituksen valtaa pitävien historiapolitiikkaa vastaan. Kirjoitus tuo esiin, ettei totalitääriin järjestelmä täysin hallinnut historiantutkijoiden ammattikuntaa. Marina Vituhnovskaja-Kauppalan artikkeli keskittyy nyky-Venäjän vallanpitäjien historiapolitiittisiin pyrkimyksiin. Artikkeli analysoi loppuvuodesta 2008 käydyin televisiokilpailun tuloksia, jossa rankattiin historiallisia venäläisiä henkilöitä samaan tapaan kuin taannoisessa Suurin suomalainen -äänestyksessä. Tuloksia pidetään valtakoneiston manipuloimina ja artikkeli esittää perustelut sille, miksi ja miten kilpailun kärkikolmikko muodostui sekä mitä se kertoo nyky-Venäjän suhteesta historiaan ja sen historiapolitiittisista pyrkimyksistä ja niiden perusteluista.

Teemanumeron katsausartikkelissa Nika Potinkara esittelee saamelaisen kautta etnisyytutkimusta ja historian roolia oikeuksien ja identiteetin määrittelyssä. Potinkaran artikkeli liittyy Maria Todorovan esittämään näkemykseen, joka lähtee siitä, että muistin manipuloitavuus on itsestäänselvyys, jota ei sinänsä ole kiinnostavaa tutkia. Todorovan kiinnostuksen kohteena identiteettitutkimuksessa on sen sijaan se, miksi ihmiset omaksuvat tietyn historiallisen viestin ja tarinan tiettyssä ajassa.⁴ Potinkaran artikkelin käsittelemässä tapauksessa on museonäytelyjen valossa otettu omaksi näkemys yhtenäisestä saamelaiskulttuurista, koska se vahvistaa saamelaisen vähemmistöasemaa. Potinkara kuitenkin kysyy, kuinka todellinen luotu näkemys oikeastaan on ja mitä seurauksia sillä on saamelaiskulttuurin säilymiselle.

*

Yksi historiankäytön keskeinen areena, johon tämän teemanumeron artikkelit eivät tällä kertaa pureutuneet on koulun historianopetus ja oppikirjoihin liittyvä tutkimus. Historian kouluopetus ilmentää usein tietyn valtion historiapolitiittisia pyrkimyksiä. Op-

4. Maria Todorova (toim.) (2004) *Balkan Identities. Nation and Memory*, London: Hurst & Company.

pikirjat ja opetussuunnitelmat toimivat historiapolitiikan välineinä ja agentteina.

Historian käytön ja historiapolitiikan alaan kuuluvat myös yksityiset ja kollektiiviset käsitykset menneisyydestä, joita voidaan tutkia kulttuurituotteiden tai vaikkapa kirjallisuuden valossa. Viime vuosina useissa maissa on myös tehty laajoja väestökyselyyn perustuvia historiatietoisuuden tutkimuksia, jotka pyrkivät selvittävään tavallisten kansalaisten menneisyyskäsityksiä ja sitä, miten ne ovat rakentuneet. Suomessa parhaillaan meneillään olevan Historiatietoisuus Suomessa -hankkeen aineisto kerätään kuluvan akateemisen vuoden aikana. Aiheesta kiinnostuneet voivat tutustua hankkeen kotisivuihin ja olla jatkossa mukana keskustelussa hankkeen tuloksista (www.historiatietoisuus.fi).

Tutkimuksellisesti historian käyttö avaa tämän teemanumeronkin valossa tarkastelukulmia hyvin monenlaisiin aiheisiin. Yhteiskunnallisesta näkökulmasta historian käytön kiinnostavuus ja tutkimuksellinen merkittävyys taas liittyy usein historiapolitiikan konkreettisiin seurauksiin. Ja lopuksi, kuten Jouni Tilli artikkelissaan muistuttaa, unohtaminen ja vaikeneminen ovat historiapolitiikka siinä missä muistaminenkin. Se, mistä historiankirjoitus vaikenee, on yhtä merkittävää kuin se historia, jota kirjoitetaan. Tähän liittyy myös historian ja menneisyyden tutkijan keskeinen moraalinen haaste ja vastuu.

Pilvi Torsti & Jubana Auneshuoma

JOUNI TILLI

Tiloja, linjauksia, retoriikkaa – historiapolitiikan ulottuvuuksia

Jouni Tilli tarkastelee historiakulttuurin ja -politiikan suhdetta. Jäsentäen kulttuuria tilana ja politiikkaa toimintana Tilli pyrkii osoittamaan, miten historiapolitiikan erilaisia ulottuvuuksia voidaan lähestyä politiikan tutkimuksen näkökulmasta. Esimerkkinä artikkelissa käytetään jatkosodasta käytyä keskustelua.

■ Historiakulttuuri-käsitteellä (*Geschichtskultur*) viitataan kulttuurin alueeseen, jossa ihmiset kohtaavat menneisyyden. Historiakulttuuria on tavoissa, rituaaleissa, lehdissä, internetissä, päivänpoliittisissa keskusteluissa, televisiossa, monumenteissa, taiteessa, rakennuksissa ja tietokonepeleissä. Historiakulttuuria on kaikkialla, missä ihmiset toimivat. Samalla historiakulttuuri sekä vaikuttaa että ilmentää historiatietoisuutta, joka on määritelty menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden väliseksi vaikutussuhteeksi.¹ Yksilön ja yhteisön identiteetti ja itsetymmärrys siis rakentuvat kokemustilan, nykyhetken ja odotushorisonnin² välisessä jatkuvassa dialogissa.³

Historiakulttuuri rakentuu näin ollen kaikesta historian esittämisen tasoista, joiden kautta ihmiset kohtaavat menneisyyden. Historiakulttuurin kautta mennyt aika on konkreettisesti läsnä yksilön ja erilaisten yhteisöjen elämässä.⁴ Täten se voidaan ymmärtää tilaksi, jossa yksilöt ja yhteisöt rakentavat historiatietoisuuttaan eli suhdetaan menneisyyteen ja odotuksia tulevaisuuden suhteen.

Yksilön muistitiedon rajoitukset ja ihmismuistin muuttuvuus takaavat, että muistaminen on jatkuvaa yhteisöllistä menneisyyden käsittelyä. Näin on varsinkin nykyisin, kun medialla ja erilaisilla menneisyystuot-

teilla on historiakulttuurissa yhä suurempi rooli. Historiallisella fiktiolla tai poliittisella retoriikalla onkin tutkimusta laajemmat mahdollisuudet vedota yleisöön esimerkiksi pateettisuuden tai pilkan avulla, koska tutkimuksen on otettava huomioon myös historiaan kohdistuvat tietoteoreettiset vaatimukset.⁵

Historiakulttuurista historia-politiikkaan

Menneisyyden läsnäolon poliittisuutta voidaan jäsentää ensin erottamalla historiapolitiikka historiakulttuurista ja historiatietoisuudesta ja siihen kuuluvasta kollektiivisen muistin analyysistä. Kamppailusta vallasta on aina kysymys myös historiassa, koska menneisyystulkintojen ja totuusikäsitysten avulla vaikutetaan nykyhetken ja tulevaisuuteen. Näin ollen kokemustilaulottuvuudesta

1. Sirkka Ahonen (1998) *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*, Helsinki, 25–27; Pilvi Torsti (2003) *Divergent stories, convergent attitudes: a study on the presence of history, history textbooks and the thinking of youth in post-war Bosnia and Herzegovina*, Helsinki: Taifuuni, 46.

2. Kokemustila (*Erfahrungsraum*) antropologisena kategoriana viittaa menneisyyteen, joka on yhä läsnä nykyhetkessä sekä tiedostettuina muistoina ja historiassa että tiedostamattomana kokemuksena. Odotushorisontti (*Erwartungshorizont*) tarkoittaa läsnä olevaksi tehtyä tulevaisuutta. Se on tulevaan liittyviä odotuksia, pelkoja, toivomuksia ja ennusteita, joiden kautta nykyhetki suuntautuu kohti ei-vielä-olevaa. Käsitteet ovat jatkuvassa liikkeessä toistensa suhteen, koska ei ole olemassa odotuksia ilman kokemuksia eikä päinvastoin. Niiden välillä on myös aina murtuma, koska tulevaisuus ei ole koskaan täysin menneisyyden kaltainen. Reinhart Koselleck (2004) *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, New York: Columbia University Press, 259–263.

3. Hannu Salmi (2001) 'Menneisyyskokemuksista hyödykkeisiin – historiakulttuurin muodot', teoksessa Jorma Kalela ja Ilari Lindroos (toim.) *Jokapäiväinen historia*. Helsinki: SKS, 134; Seppo Hentilä (2001) 'Historiapolitiikka – Holocaust ja historian julkinen käyttö', teoksessa Jorma Kalela ja Ilari Lindroos (toim.) *Jokapäiväinen historia*. Helsinki: SKS, 26–49; ks. myös Reinhart Koselleck (2002) *The Practice of Conceptual History. Timing history, Spacing concepts*, California: Stanford University Press, 285–326.

4. Salmi (2001) 137–146; ks. myös Wolfgang Schivelbusch (2004) *The Culture of Defeat. On National Trauma, Mourning and Recovery*, Lontoo: Granta Books; Kari Immonen (1996) *Historian läsnäolo*, historian laitoksen julkaisuja 26, Turku: Turun yliopisto.

5. Sirkka Ahonen (2004) 'Historia – sittenkin tuomari?', *Historiallinen Aikakauskirja* 102, 228–230.

poiketen historiapolitiikassa (*Geschichtspolitik*) on tärkeää menneisyyden käyttö aktiivisena, tavoitehakuisena toimintana.

Ensimmäinen menneisyyden poliittisuuden aspekti liittyy historia-käsitteeseen. Kaikkea mennyttä ei haluta tunnustaa tai hyväksyä historiaksi, koska ei ole yhdentekevää, minkälainen menneisyys määritellään kuuluvaksi kansan, valtion tai ”meidän” historiaan. Menneisyystulkintoihin ja historiankirjoitukseen liittyvät näin ollen aina valinnat, koska tietyn asian muistamiseen sisältyy aina jonkin ”unohtaminen”.

Toisessa näkökulmassa menneisyyden poliittisuutta lähestytään politiikalle perinteisesti annettujen merkitysten kautta. Historian käytön tavoitteet ja vaikuttimet voivat liittyä (kaupallisuuden lisäksi) esimerkiksi sisäpolitiikkaan, ulkopoliittikkaan tai yleisesti hyväksytyihin ideaaleihin vetoamiseen ja poliittisen legitimitietin tai valta-aseman saavuttamiseen.⁶ Historiapoliittikka tarkoittaa näin ollen sekä historian käyttöä poliittisena argumenttina että kamppailuja siitä, mitä halutaan hyväksyä historiaksi. Nämä molemmat tavat yhdistyvät, kun historiapolitiikka ymmärretään pyrkimyksenä määrittellä yhteisön, esimerkiksi kansakunnan, keskeisiä arvoja, symboleita ja päämääriä tietyn menneisyyden kautta. Tämä kamppailu puolestaan tapahtuu julkisuudessa, jossa näkemykset pyritään legitimoimaan. Historiapoliittikka on siis historiakulttuurissa tietyn intressein ja tavoittein tapahtuvaa toimintaa. Ilmiöön kuuluu siten niin menneisyydenhallinnan projekteja, poliittisia puheita kuin oppikirjoja ja sarjakuvia.⁷

Kamppailussa vallasta on kyse myös menneisyyskäsitysten poliittisesta merkityksestä. Historia onkin aina kietoutunut vallan, auktoriteetin ja ”totuuden” väliseen maastoon, koska menneisyyskäsityksillä on vaikutusvaltaa vain siinä määrin kuin niiden ääni pääsee kuuluville.⁸ Oman lisänsä historian poliittisuuteen tuokin se, kenen tai minkä tahon historiapolitiikoinnista on kyse. Faktojen tiedostaminen ei siis vielä riitä, koska varsinkin internet-aikakaudella kriittisten tarinoiden vaarana on hautautua koväänisempien populististen, ideologisten tai moralististen totuuksien alle.

Kuvaava esimerkki historian poliittisuudesta on holokausti, johon liittyvä keskustelu on ollut kiinteästi yhteydessä poliittisen tilanteen muutoksiin – erityisesti Saksassa se on ollut menneisyyttä, joka ”ei suostu jäämään pelkäksi menneisyydeksi”. Unkarissa puolestaan vuoden 1956 tapahtumat ja sen tulkinnat ovat olleet osa historiapolitiittista argumentointia yli 50 vuoden ajan.⁹ Suomalainen jatkosotakeskustelu puolestaan on liittynyt valtion ulkopoliittikkaan sekä ollut esillä niin taiteessa ja tieteessä kuin kysymyksissä ”kansallisesta itseymmärryksestä”. Historiapoliittikka toisiinsa siis kietoutuvat useilla eri tasoilla menneisyyden selittäminen, tulevaisuuteen vaikuttaminen sekä nykyhetkessä tapahtuva politiikoinninen. Näin historiapolitiikan toiminnan kohteeksi määrittyy historiatietoisuus, jossa kolme aikatasoa yhdistyy.

Tässä historiapolitiikan analyysissäni nojaan Kari Palosen politiikka-käsitteen typologiaan, jossa politiikkaa ilmiönä jäsennetään neljän eri ulottuvuuden kautta. Jaottele perustuu käsittehistorialliseen analyysiin siitä, mitä ”politiikalla” ja ”poliittisuudella” on tarkoitettu.

Politisointi tarkoittaa erilaisten vaihtoehtojen ja mahdollisuuksien esiin nostamista esimerkiksi kyseenalaistamalla annettuja totuuksia sekä vallitsevia näkemyksiä. Samalla hahmottuu erilaisten poliittisten ulottuvuuksien olemassaolo. Politisoinnilla ei ole ennalta määrättyä sisältöä, vaan melkein mistä tahansa inhimilliseen olemassaoloon

6. Hentilä (2001), 33; Pilvi Torsti (2008) 'Historiapoliittikkaa tutkimaan. Historian poliittisen käytön typologian kehittäjä', *Kasvatus ja Aika* 2, 61–71.

7. Edgar Wolfrum (1999) 'Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland 1949–1989. Phasen und Kontroversen' teoksessa Edgar Wolfrum ja Petra Bock (toim.) *Umkämpfte Vergangenheit*, Göttingen: Vandenhoeck & Rubrecht, 55–81; Seppo Hentilä (2005) 'Löytyykötötuus komissioista? Historiantutkimus ja totuuskomissiot', *Tieteessä tapahtuu* 23, 5–12.

8. Hannah Arendt (1993) *Between Past and Future*. New York: Penguin Books, 231–243.

9. Hentilä (2001), 27; ks. myös Ernst Piper (1994) (toim.) *Forever in the shadow of Hitler? The Dispute about Germans' Understanding of History*, New Jersey: Humanities Press; Tuija Parvikko (2008) *Arendt, Eichmann and the Politics of the Past*, Helsinki: FPSA; Heino Nyssönen (1999) *The presence of the past in politics: "1956" after 1956 in Hungary*, Jyväskylä: SoPhi.

liittyvästä voidaan lukea esiin tulkinnanvara-
raa.¹⁰

Politiikasta voidaan puhua myös alueena tai sektorina. *Polity* vastaa kysymykseen, missä politiikka tapahtuu: se on metaforinen tila, joka erottaa poliittisen muista alueista (esim. erottelut talouden, uskonnon ja politiikan välillä). *Polity* voi olla valtiotason lisäksi mikä tahansa järjestelmä, johon liittyy vallankäyttöä. Esimerkiksi yliopistomaailma voidaan tulkita akateemisena *polityna*, jossa kamppaillaan teorioista, resursseista, tuloksista ja viroista. Vastaavalla tavoin kirkko ja seurakunta voidaan nähdä politiikan tekemisen tilana.¹¹

Policy muodostuu toimenpiteiden koodinoinnista yhtenäiseksi linjaukseksi tai ohjelmaksi. Se tarjoaa raamit, joiden puitteisiin päätökset ja toiminta pyritään sitomaan. Sen tavoitteena on luoda pysyvyyttä sekä tehokkuutta ennakoimalla tuleva mahdollisimman tarkkaan. Tällaisia ovat esimerkiksi puolueohjelma, talouspolitiikka, sosiaalipolitiikka, tietoturvapolitiikka, opetussuunnitelma, pelikirja tai Brežnevin doktriini.¹²

Politikoinnissa puolestaan on kyse yleisön vakuuttamisen taidosta eli retoriikasta, jota käytetään mahdollisimman taitavasti poliittiseksi tulkitun alueella. Politikointi on asioiden tekemistä puheen avulla – esimerkiksi nimeämistä, ironisoimista, varoittamista, tulkittamista tai lupaamista. Politikointi on siis asioiden ja todellisuuden esittämistä tietynlaisena haluttuja tavoitteita varten, politisointi taas politikointimahdollisuuksien luomista. Siten käsitteiden ero on laadullinen.¹³

On myös huomioitava, että politisointi ja poliittinen linjaus ovat tarvittaessa politikoinnin instrumentteja. Toisaalta myös se, mitä kannattaa politisoida ja millä politikoida, ovat itsessään poliittisiä kysymyksiä. Vastaavasti myös liikkumavaran kieltäminen (eli depolitisointi) vedoten esimerkiksi totuuteen, talouteen tai uskontoon on poliittinen siirto. Typologiassa politiikka ei siis viittaa johonkin yksiselitteiseen sisältöön tai perustaan, vaan siihen, että poliittinen aspekti voidaan löytää mistä tahansa ilmiöstä.

Tulkintatilan avaaminen eli historian politisointi

Historiapolitiikka-käsitteeseen sovellettuna typologian politisointiulottuvuus merkitsee poissuljettujen teemojen, näkökulmien tai kysymysten avaamista kiistelyn ja uudelleenjäsentämisen kohteeksi. Politisoiminen ei välttämättä ole eksplisiittinen muotoilu, vaan tulkintaa, jolla osoitetaan, että annettuna otettu tai "historiallisena totuutena" esitetyt asiat voidaan relativoida sekä haastaa eri tavoin. Politisointi viittaa siis siihen, että tietyllä tavalla muistaminen kätkee toisten ulottuvuuksien tai muiden tapahtumien unohtamisen tai "unohduttamisen".¹⁴

Historian politisoimista voi olla esimerkiksi uudelleenkirjoittamisvaihe (*Umschreibung*), jonka tavoitteena on korjata ja tarkentaa aikaisempaa historiankirjoitusta uusien tulkintojen, lähteiden tai kysymyksenasettelujen avulla. Yleensä historian politisoiminen ja kokemustilan muutos lähtevät liikkeelle asioiden retorisesta uudelleen nimeämisestä.¹⁵ Politisoimista voi olla myös feministinen tulkinta tai kansallisia kertomuksia haastavat, kenties epämukavina pidettyjä asioita esiin nostavat näkökulmat.¹⁶

Politisointikamppailujen ytimessä ovat kiistat, keiden ehdoilla ja keinoilla historiallista totuutta tavoitellaan. Yleinen keino onkin aikaisemman – tai sitä kritisoivan – tutkimuksen tai metodologian kyseenalaistaminen sekä väitteet, että "uusia totuuksia" on salailtu. Myös viittaukset etabloituneen historiankirjoituksen tai poliittisen tai tieteellisen eliitin konservatiivisuuteen on usein käytetty strategia. Täten historian politisoinnissa on kyse myös historian ja menneisyyden välisestä rajanvedosta eli siitä, mikä on tunnustettua historiaa ja mikä menneisyyttä ja myyttejä.

Myös kollektiivinen muisti tai syyllisyys, sekä vastaaville käsityksille pohjautuvat kollektiivisubjektit ("kansaa") voidaan aina politisoida. Esimerkiksi juuri kansallinen identiteetti on rakennettu tietyille, kansallisesti merkittäviksi nostetuille menneisyyden tapahtumille, joita on aina mahdollista tulkita myös muilla tavoin. *Vergangenheitsbewältigung* puolestaan voidaan kyseenalaistaa jo sen perusteella, miten mahdol-

lista moniulotteisen menneisyyden hallitseminen ylipäätään voi olla.

Historian politisointi ei siis viittaa automaattisesti jonkin puolueen agendan edistämiseen, vaan sen osoittamiseen, että historia on tulkintakysymys. Tämän jälkeen on mahdollista osoittaa, miten, missä ja minkä vuoksi erilaisilla historiapolitiikkaan liittyvillä valtaosuuksilla toimitaan. Historiapolitiikko voi siis olla esimerkiksi tutkija, toimittaja, taiteilija tai kansanedustaja.

Historiapolitiikka tilana eli historiapolity

Politisoisoperaatiosta voidaan erottaa *historiapolity*, joka on alue, jossa menneisyyteen liittyvä vallankäyttö tapahtuu. Polity voi koostua useista erilaisista teemoista, mutta toisaalta historiapolity voi olla myös yhden tai kahden tulkintalinjan hallitsema. Samalla historiapolity toisaalta säilyttää politisoidut tulkinnat ja tekee niistä ”tavallisia”. Siihen vaikuttavat aina enemmän tai vähemmän myös kulttuurinen ilmapiiri sekä poliittinen tilanne.

Esimerkiksi kansallinen historiapolity koostuu teemoista ja näkökulmista, joilla on katsottu olevan merkitystä kansakunnalle. Toisaalta historiapolityyn voidaan viitata myös valtiossalla, kouluissa, akateemisessa maailmassa, viitteessä, taiteessa tai tutkimuksessa tehtäviin politikointeihin liittyen tiettyihin menneisyyden tapahtumiin. Historiapolitiittisen toiminnan välineinä ja kohteina puolestaan voivat olla asemat, julkisuus, tutkimukset, lähteet, metodit, resurssit sekä retoriset taidot.

Edellä mainittua tematisointia soveltaen kutsun jatkosotaan liittyvää keskustelua jatkosotapolityksi. Se koostuu erilaisista jatkosotaa käsittelevistä teemoista, jotka on hyväksytty kiistanalaisiksi. Jatkosotaan liittyvä historiapolitiittinen tila onkin siinä mielessä kiinnostava kohde, että se on alusta asti ollut kiivaiden politisoimien ja depolitisoimien taistelutanner, kun uusia perspektiivejä on pyritty legitimoimaan ja kiistämään. Jatkosodasta esitetyt tulkinnat ovat aina olleet kansallisesti tärkeänä pidetyn menneisyyden keskiössä. Suomalaisuutta on perinteisesti rakennettu sinivalkoisen sotaretorii-

kan avulla, joten jatkosotatulkinat kertovat aina jotain kansallisen tason identiteetti- ja historiapolitiikasta. Talvisodasta esitettyjä tulkintoja kiistanalaisempina ja monisyisempinä jatkosotatulkinat ovat myös aiheuttaneet kiinnostavia säröjä ihannoivan patriotismin pohjalta tuotettuun suomalaisuuskuvaan.

Jatkosotapolityyn on vaikuttanut voimakkaasti myös geopolitiikka. Neuvostoliiton vahva asema aiheutti sen, että aina 1990-luvun alkuun asti tulkinnoissa oli otettava huomioon myös itänaapurin reaktiot, kuten esimerkiksi Urho Kekkosen pieteetillä tekikin. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen perinteiset isänmaallisuuden teemat rehabilitoitiin, mikä on usein tarkoittanut paluuta sotasyllisyysoikeudenkäyntejä varten kehitelyihin tulkintoihin talvi- ja jatkosodan tapahtumista. Tämä luonnollisesti soveltuu

10. Kari Palonen (1993) 'From Policy and Polity to Politicking and Politicization' teoksessa Kari Palonen ja Tuija Parvikko (toim.) *Reading the Political. Exploring the Margins of Politics*, Helsinki: FPSA, 10–11; Kari Palonen (2003a) 'Four Times of Politics: Policy, Polity, Politicking and Politicization', *Alternatives: Global, Local, Political* 28, 171–186.

11. Palonen (2003a) 179–181; Kari Palonen (2006) *The Struggle with Time. A Conceptual History of 'Politics' as an Activity*. Hampuri: LIT, 54–56.

12. Palonen (2003a) 175–177; Palonen (2006) 124–146.

13. Palonen (2003a) 177–179.

14. Jorma Kalela on tarkastellut historiantarkoituksen ja politiikan suhdetta hieman vastaavalla tavoin. Hän erottaa toisistaan historian poliittisuuden (*politics of history*) ja historiapolitiikan (*history politics*). Historian poliittisuus viittaa kaikkiin tapoihin, joilla historioitsija osallistuu moninaisiin keskusteluihin menneisyydestä sekä sen representaatioista vaikuttaen samalla yleiseen historiatietoisuuteen ja sitä kautta myös tulevaisuuteen. Näin ollen historiantarkoituksella on jo lähtökohdaisesti poliittista toimintaa. Historiapolitiikka puolestaan on historian tarkoituksellista käyttämistä tietyn päämäärään saavuttamiseen. Täten historian poliittisuus suuntautuu kohti tulkintatilan avaamista erilaisen, ristiriitaistenkin näkökulmien avulla, kun taas historiapolitiikkaan liittyy aina pyrkimys saavuttaa valta-asema tietulle tulkinnalle. Jorma Kalela (2004) 'Politics of history and history politics. Some conceptual suggestions as to political aspects of history', teoksessa Johanna Valenius (toim.) *Ajankobta. Poliittisen historian vuosikirja 2004*. Turun yliopisto, 16–18.

15. Koselleck (2002) 56–71; Quentin Skinner (1996) *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*, Cambridge: Cambridge University Press, 138–181.

16. Sari Näre ja Jenni Kirves (toim.) (2008) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.

hyvin projekteihin, joissa Suomea siirretään retorisesti tiiviimmäksi osaksi länttä.

Viimeaikaisissa jatkosotadebateissa erilaisten dominoivien tulkintojen ulkopuolelle jääneet perspektiivit ovat haastaneet vallalla olevia näkemyksiä. Aikaisemmat tulkinnat jatkosodan aikaisten karkureiden ja teloitettujen sotilaiden kohtaloista politisoitiin nostamalla esiin virallisista asiakirjoista ”unohdetut” äänet. Toisin sanoen jatkosotaan liittyvän historiapolitiittisen tilan rajoja pyrittiin muuttaa kattamaan armeijan (lailiset ja laittomat) toimet kieltäytyjiä kohtaan. Vastaavaa kiistelyä on käyty myös Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisyyhteistyöstä.¹⁷

Viime vuosina jatkosotapolity on usein kiinnittynyt numeroihin ja virallisiin dokumentteihin, kuten esimerkiksi keskusteltaessa juutalaisten luovutuksista ja rintamakieltäytyjien kohtelusta. Viranomaistoimintaa tutkittaessa tämä on ymmärrettävää, koska byrokratiassa totuudenmukaisuus syntyy nimenomaan lomakkeiden, numeroiden ja standardien kautta. Vaarana on kuitenkin historiallispolitiittisen tulkinnan kaventuminen, koska menneisyyttä ei voi redusoida yksinomaan tilastoihin tai virallisiin asiakirjoihin.

Historiapolity(je)n keskiössä ovat näin ollen kamppailut siitä, miten erilaiset äänet ja menneisyydet arvotetaan historiapolitiittisella kentällä sekä mistä voidaan kiistellä. Suomalaisia historiapolityja on usein määrittänyt joko-tai-asetelma: yksi uusi tulkinta kerrallaan on haastanut vallitsevan käsityksen. Yllämainittujen historiallispolitiittisten seikkojen vaikuttamana jatkosotatulointoihin liittyvä julkinen keskustelu onkin liikkunut varsin tiiviisti teesi-antiteesi-akselilla.

Historiapolitiikka linjauksena eli historiapolity

Historiapolity on tietty menneisyyttä koskeva tulkintalinja tai tutkimustapa. Se pyrkii määrittelemään, mistä ilmiössä oli kyse ja mikä on sen merkitys tulevaisuudessa esimerkiksi luomalla tärkeiksi nähtyjen tapahtumien välille jatkumo. Historiapolity on siis tiettyä tavoitetta varten olemassa oleva

taktiikka. Esimerkiksi eppiset kansalliset narratiivit ”meistä suomalaisista aikojen saattossa” ovat rakentuneet näkemykselle, jossa muun muassa Suomen itsenäistymisen tai talvisodan syttymisen on tulkittu olevan vuosisatoja jatkuneen johdonmukaisen kehityksen tulosta.

Viittaukset ”kansalliseen muistiin” ovat jälkiä historiapolitycysta, joka korostaa kollektiiviseksi määritellyn menneisyyden varaan rakentuvaa kansallista identiteettiä. Juhlapäivät, katujen nimeäminen, opetusohjelmat¹⁸ ja muut kansallisten kertomusten tuottamisen ja uusintamisen tavat puolestaan ovat historiapolitiittisia linjauksia, joilla tällaista yhteistä historian kokemustilaa pyritään ohjailemaan. Muistin poliittinen ulottuvuus (esimerkiksi ”Suomen historia”) on kuitenkin olemassa ainoastaan siinä määrin, kun sitä käytetään. Sitä ei ole olemassa ilman poliittista toimintaa.¹⁹

Historiapolity voi olla myös ulkopolitiikkaan sidottu, kuten J. K. Paasikiven ja Urho Kekkosen realipolitiittisissa linjoissa, joihin yhdistyi vahva menneisyystulkinta ajopuuideologian hylkäämisen muodossa. Arvi Korhosen Wipert von Blücherin innoittamana kehittämästä ajopuuteoriasta oli muotoutunut vaikutusvaltainen linjaus Suomen historiankirjoitukseen. Sen kritiikki puolestaan oli tärkeä elementti erityisesti Kekkosen sisä- ja ulkopolitiikassa tehtäessä pesäeroa 1920- ja 1930-luvun ratkaisuihin sekä niin sanotun ensimmäisen tasavallan nationalistiseen politiikkaan.²⁰

1980-luvulla lopullisesti hylätty ajopuuteoria onkin vaikuttanut suomalaiseen historiankirjoitukseen asettamalla rungon, jonka ympärillä debatti on pitkään liikkunut, kun ajopuusta on veistelty koskiveneitä tai sitä on upotettu kokonaan. Myös niin sanottu erillissotateesi on ollut historiapolitiittinen linja, jolla on määritelty suomalaisten ja saksalaisten välisiä suhteita. Jatkosota onkin hyvä esimerkki, miten eri tavoin historia on ollut kytköksissä kansalliseen politiikkaan.

Vastaavasti erilaiset vaikenemisen, marttyyriuden tai nohtamisen politiikat ovat historiapolityja. Viimeaikaisista tapauksista kiihkeän kotimaisen kiistelystä lisäksi kan-

sainvälistä huomiota saanut Elina Sanan *Luovutetut*-teos voidaan tulkita jatkosotaan liittyvän vaikenemisen kritiikkinä juutalaisten kohtelun osalta. Sana esitti, että Suomi luovutti kahdeksan sijasta lähes 3 000 sotavangin joukossa useita kymmeniä juutalaisia Saksan keskitysleireille. Hän haastoi näin käsityksen, jonka mukaan Suomi selvisi puhtain paperein holokaustista.²¹

Myös erilaiset (totuus)komissiot voidaan tulkita policyn toteuttamisen välineinä. Menneisyydenhallintaprojektit ja komissiot implikoivat, että menneisyys tulisi jotenkin ottaa haltuun – useimmiten luomalla virallinen narratiivi, jota voidaan ”sietää”. Tässä suhteessa erityisen kiinnostava esimerkki on Venäjän valtion keväällä 2009 perustama komissio, jonka tehtävänä on reagoida kaikenlaiseen ”Venäjän etuja vahingoittavaan historian vääristelyyn”.²²

Tutkimuksessa policy-tasoon liittyvät metodologiset, ontologiset ja epistemologiset kysymykset todellisuudesta, historiallisen tiedon luonteesta ja varmuudesta. Tällaisia ulottuvuuksia voidaan lukea esiin esimerkiksi rintamateloituksista käydystä kiistasta. Heikki Ylikangas pyrki kyseenalaistamaan historiantutkimuksen suuntauksen, jossa tutkija päätyy ainoastaan aukottomiin, kiistattomiin lähteisiin perustuviin tulkintoihin. Tämän sijaan olisi tehtävä erilaisiin lähteisiin perustuva ”uskottava kokonaistulkinta”. Metodologinen ote siis yhdistyisi idealisointujen kansallisten myyttien kritiikkiin. Vas-takritiikissä puolestaan todettiin, että tutkimus ei voi tinkiä vaatimuksestaan lähdeaineistoon liittyen eikä spekuloida ilman riittäviä perusteita.²³

Historiapoliittikka retoriikkana eli politikoiminen

Kun pyritään vaikuttamaan, suuntaamaan ajattelua, herättämään tai tyyntymään tunteita tai ohjaamaan toimintaa, suuntaudutaan retoriikan alueelle.²⁴ Täten historia on muistuttamisen ja unohduttamisen välisen jännitteen lisäksi siinäkin suhteessa poliittinen kysymys, että historian tulkitsijan täytyy pystyä legitimoimaan tuloksiaan ja positiotaan retoriikan avulla. Retorisuus onkin tässä ilmiöiden ja niiden kielellisten

kuvausten välisen representatiivisen suhteen tiedostamista.²⁵

Historiapoliittikointia ovat esimerkiksi erilaiset (uudelleen)nimeämiset, vähättelyt, kyseenalaistamiset, provokaatiot sekä ylipäätään menneisyyden tapahtumien tulkin-nassa käytetyt retoriset keinot. Esimerkiksi jo jatkosodan nimeäminen jonkin – esimerkiksi sisällis- tai talvisodan – jatkeeksi on retorista toimintaa. Vastaavasti kun puhutaan hävitystä sodasta torjuntavoittona tai sotasyyllisistä marttyyreina, kyseessä on *paradiastole*-figuuri, joka tarkoittaa asioiden retorista uudelleennimeämistä ja vanhojen merkitysten häivyttämistä.²⁶

Retorisia keinoja puolestaan voidaan tarkastella laajemmin esimerkiksi yhteydessä argumentaatioon, diskursssityyliin ja narraation rakenteeseen. Argumentaatio voi perustua esimerkiksi formalistiseen erittelyyn,

17. Oula Silvennoinen (2008) *Salaiset aseveljet: Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944*, Helsinki: Otava.

18. Koulukirjojen ja poliittisen tilanteen suhteesta ks. Janne Holmen (2006) *Den politiska läroboken: bilden av USA och Sovjetunionen i norska, svenska och finländska läroböcker under Kalla kriget*, Studia historica Upsaliensia 221, Uppsala: Acta Universitatis Upsalien-sis.

19. Maurice Halbwachs (1980) *The Collective Memory*, New York: Harper & Row.

20. Timo Soikkanen (2005) 'Uhri vai hyökkääjä? Jatkosodan synty historiantutkimuksen kuvaamana', teoksessa Jari Leskinen ja Antti Juutilainen (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY, 25–46; Timo Vihavainen (1991) *Kansakunta räb-mällään: suometumisen lyhyt historia*, Helsinki: Otava, 33, 41: ks. myös Kari Palonen (1987) 'The art of the possible on the periphery: J. K. Paasikivi and Urho Kekkonen in the realpolitik tradition', teoksessa Jukka Kanerva & Kari Palonen (toim.) *Transformation of ideas on a periphery*, Helsinki: FPSA, 98–115.

21. Elina Sana (2003) *Luovutetut – Suomen ihmislou-vutukset Gestapolle*, Helsinki: WSOY.

22. Ks. 'Neuvostohistorian tulkinta jakaa Venäjää', HS 13.6.2009, B1.

23. Heikki Ylikangas (2007) *Romahtaako rintama? – Suomi puna-armeijan puristuksessa kesällä 1944*, Helsinki: Otava, 32–39; Jukka Kulomaa ja Jarmo Nieminen (toim.) (2008) *Teloitettu totuus – kesä 1944*, Helsinki: Ajatus Kirjat; ks. myös Antero Holmila (2009) 'Sotahistorian oppiriita', *Kanava* 75, 34–36.

24. Chaïm Perelman (1996) *Retoriikan valtakunta*, Tampere: Vastapaino, 181.

25. Ks. Frank R. Ankersmit (2001) *Historical Representation*, Stanford: Stanford University Press.

26. Ks. esim. Quintilianus, *Institutio Oratoria* IX 3, 65.

kausaalisten suhteiden etsimiseen tai kokonaistulkintaan. Diskurssityyli taas tarkoittaa retoristen strategioiden kokoelmaa, jolla todellisuutta jäsennetään ja kuvataan. Narratio puolestaan viittaa juonellistamistaan, jolla tietyt tapahtumat on jäsennetty yhtenäiseksi esitykseksi.²⁷ Kerronta voi olla muun muassa ironian, tragedian, komedian tai menestystarinan muodossa – eikä ole samantekevää, missä muodossa esimerkiksi kansallisia kertomuksia tuotetaan.

Kansanedustajien teksteissä viittaukset historiallisiin tapahtumiin ovat tavanomaisia.²⁸ Menneisyyden monumentaalisilla tapahtumilla on mahdollista tehokkaasti legitimoida omaa (tai puolueen) politiikkaa, joten niihin liittyvät määritelmät, analogiat ja metaforat ovat yleinen politikointikeino. Historiakulttuurissa on myös aina tiettyjä, latautuneita avainkäsitteitä, joiden ympärille retoriikkaa voidaan rakentaa,²⁹ kuten ”torjuntavoitto” tai ”talvisodan henki”. Politikointi on myös yhteydessä typologian muihin ulottuvuuksiin: retoriikka voi olla ”linjanmukaista” tai vallitsevia historiapolittisia käsitteitä haastavaa.

Historia, valta ja identiteetti

Tavoitteeni on ollut osoittaa, miten historiankäyttöä voidaan jäsentää politiikka-käsitteen eri ulottuvuuksien avulla.³⁰ Historiapoliittikka tilan ja linjauksen näkökulmista nostaa esiin tavoitteelliset pyrkimykset määrittellä historian kiistanalaisuuden ja tulkinnan rajoja. Politisoinnin ja politikoinnin avulla puolestaan voidaan analysoida menneisyyden ja historian välistä rajankäyntiä ja sitä, minkälaisella retoriikalla historiapolitiikassa pyritään vaikuttamaan. Argumentini on, että historia on valtakysymys, mikä puolestaan vaatii aina erillistä tulkintaa sen poliittisuuden luonteesta sekä ulottuvuuksista. Palaan lopuksi alussa esitettyyn määrittelmään historiapolitiikasta yhteisön identiteettiin liittyvänä toimintana.

Monien muiden maiden tavoin kansallisen tason ”meitä” ja itsenäisyyden peruspilareita on Suomessa perinteisesti rakennettu nimenomaan sotien kautta, joten jatkosotapolity tarjoaa ikkunan, miten suomalaisuuteen liittyvää menneisyyspoliittista ko-

kemustilaa on jäsennetty. Siinä on nähty vähän liikkumavaraa, vaikka sotaa on usein käytetty ulko- ja sisäpolitiikan välineenä. Ylipäätään jatkosotapolityssa ja siihen liittyvissä tulkintalinjoissa näkyy myös suomalainen tapa ymmärtää politiikka nimenomaan *valtiotason* sitoutumista vaativana linjauksena eikä yllätyksellisenä, luovana toimintana.³¹

Jatkosodasta käytyä keskustelua onkin mahdollista käyttää rajapintana historian, menneisyyden ja muistin poliittisen suhteen jäsentämisessä: miten esimerkiksi kansallisella tasolla ylläpidetyt historiapolity(t) suhteutuvat poikkeaviin ”muistipolityihin”? Miten kansallista historiaa muistetaan? Millä on legitimiä politikoida ja spekuloida, mikä aiheuttaa kiistoja tai herättää närkästyttä?

Polity-tasolta voidaan lukea esiin vallankäytön paradigmoja. Esimerkiksi kansallinen taso perustuu kollektiivisubjektiin nimitä ”kansa”, jonka nähdään olevan analoginen ihmisyyksilön kanssa. Täten kansallisen kokemustilan ja sen narratiivien olisi oltava suhteellisen yhtenäisiä ja traumattomia, jotta kansakunta olisi mahdollisimman ”terve”. Metafora mahdollistaa yhden äänen hallitsevan aseman kansallisesti merkittävässä tapahtumissa ja kollektiivisen identiteetin rakentamisessa – muussa tapauksessahan kansakunta saattaisi ajautua skitsofreeniseen tilaan. Yhdistettynä ulkopoliittikkaan

27. Hayden White (1973) *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 7–42; ks. myös Jorma Kalela (1993) *Aika, historia ja yleisö. Kirjoituskäytön historia tutkimuksen lähtökohdista. Poliittisen historian laitoksen julkaisuja* C44, Turku: Turun yliopisto, 281–294.

28. Esimerkiksi joulukuussa 2008 valtiovarainministeri Jyrki Katainen (kok.) kuvasi taantumaa ”talouden talvisodaksi”, joka vaatii yhtenäistä rintamaa sekä kaikkia käytettävissä olevia keinoja torjuntavoiton saavuttamiseksi. (Ks. http://www.kokoomus.fi/jyrkin_sivut/?x206450=269596).

29. Pilvi Torsti (2004) 'Historialliset avainsanat historiapolitiikan palveluksessa', *Historiallinen Aikakauskirja* 102, 166–169.

30. Historiankäytön jaotteluista ks. Torsti (2008), 62–69.

31. Vrt. Kari Palonen (2003b) 'Politiikka', teoksessa Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuuji Pulkinen ja Henrik Stenius (toim.) *Käsitteet liikkeessä*. Tampere: Vastapaino, 467–518.

tällainen näkemys onkin ollut depolitisoinin ja yhden tulkintalinjan propagoimisen peruste.

Kun esimerkiksi kansallisen tason tai muu virallisuonteinen menneisyydenkäyttö tulkitaan historiapolityiksi, niitä voidaan analysoida poliittisina projekteina, joilla luodaan raameja ihmisten toiminnalle. Näin kansallinen identiteetti voidaan nähdä historiapolitiittisena linjauksena, jolla pyritään tietynlaisen kokemustilan avulla tuottamaan halutunlaista kansalaisuutta.³² Tässä yhteydessä ajopuuteorian tai erillissodan tulkittaminen historiapolitycynä tuo esiin niiden valta-aspektin: sotatapahtumien lisäksi niillä luodaan tietynlaista ymmärrystä suomalaisuudesta, millä puolestaan on vaikutuksia muun muassa kulttuurispolitiittiseen ilmapii-riin ja jopa valtiollisen vallan jakautumiseen.

Polity- ja policy-tasojen väliseen suhteeseen liittyvät havainnot viime vuosina käydyistä historiapolitiittisista kiistoista kuitenkin osoittavat, että kritiikin keskiössä ovat olleet Suomen suhde natsi-Saksaan ja holo-kaustiin sekä ylipäätään jatkosota idealisoi-tuna muistona. Tässäkin artikkelissa maini-tut tuoreimmat debaetit näyttäisivät samalla viittaavan siihen, että jatkosodan ympärille rakentuva, perinteisesti varsin eheä histo-riapolitiittinen tulkintatila on politisoitunut kiinnostavalla tavalla. Suurten historiapolitycyn rinnalle on toisaalta noussut paikalli-sia ja henkilökohtaisia kertomuksia sekä toisaalta uutta, ristiriitaista tietoa myös kan-sallisella tasolla.

32. Ks. Christopher S. Browning (2008) *Constructivism, Narrative and Foreign Policy Analysis. A Case Study of Finland*, Bern: Peter Lang, 221–268.

PIIA EINONEN

Menneisyys argumenttina esimodernissa kaupungissa

Esimodernin aikakauden kaupunkihallinnon perustan muodostivat privilegioiden ohella kaupunginlaki, tapa ja kollektiivinen muisti. Piia Einonen tarkastelee artikkelissaan miten menneisyysargumentointi läpäisi esimodernin kaupunkiyhteisön koko hallinnollisen ja poliittisen vuoropuhelun, sillä niin hallitsija kuin porvaritkin saattoivat käyttää historiaa omien tarkoitusperiensä mukaisesti. Kaupungin menneisyys ja esi-isien toimet muodostivat kehyksen, jota vasten tapahtumia tulkittiin ja punnittiin – ja johon tarvittaessa vedottiin kaupungin edun nimissä.

■ Esimodernissa yhteiskunnassa menneisyys oli läsnä arkipäiväisessä elämässä, hallinnossa ja politiikassa kuten myös instituutioissa ja organisaatioissa. Yleisestikin traditioihin nojaava ajattelutapa näytteli merkittävää roolia, ja kaupunkihallinnossa arvostettiin sekä muuttumattomuutta että pysyvyyttä.¹ Tässä artikkelissa² keskeinen kysymys on, miten menneisyyttä käytettiin poliittisten tarkoitusperien legitimoimisessa.³ Tärkeää ei siis ole mitä tai miten muistettiin, vaan milloin ja miksi menneisyydellä argumentoitiin. Kun menneisyyttä käytettiin legitimaationa vaateille ja niiden vastustamiselle, oli kyse kollektiivisesta muistista, josta argumentit ammensivat voimansa. Muistojen totuudellisuus on tässä yhteydessä toisarvoinen kysymys.⁴

1. Ks. esim. STb (Stockholms tänkebok) 25.5.1601 (51).

2. Kiitän Jyväskylän yliopiston Varhaismoderni arki ja ajattelu -projektin tutkijoita artikkelikäsitkirjoituksen kommentoinnista.

3. Kirkko oli ahkera menneisyysargumenttien käyttäjä, mutta tässä tutkimuksessa keskitytään nimenomaan kaupunkeihin ja niiden poliittiseen argumentointiin.

4. Kustaa H. J. Vilkkunen (2005) *Viba*. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta, Jyväskylä: SKS, 21; ks.

Tutkimuskohteena on esimodernin Ruotsin tärkein kaupunki, Tukholma. Vertailukohtana käytetään Viipuria, jonka historia ulottui Tukholman tapaan keskiajalle. Kaupungit toimivat hallinnollisina keskuksina, ja molemmilla oli huomattava taloudellinen sekä poliittinen merkitys. Verrattuna 1600-luvulla perustettuihin uusiin kaupunkeihin, Tukholmalla ja Viipurilla oli siis historia, jota käyttää argumentaatiossa. Tutkimus perustuu Tukholman tuomiokirjoihin ja kirjeaineistoon 1500-luvun lopulta ja 1600-luvun alkupuoliskolta, sekä valikoidusti käytettyyn Viipurin valitusaineistoon.⁵ Koska menneisyydellä argumentoitiin usein juuri poliittisissa kysymyksissä, urbaani poliittinen kulttuuri⁶ ja kaupunkiporvariston arvo maailma toimivat tutkimuksen laajempuna viitekehystenä.⁷

Poliittisen kulttuurin näkökulmasta kaupungit olivat erilaisia, sillä Tukholma oli tiukasti kruunun talutusnuorassa kun taas

myös esim. Michael Herzfeld (1992) 'Segmentation and politics in the European nation-state: making sense of political events', teoksessa Kirsten Hastrup (toim.) *Other Histories*, London: Routledge, 79; Jacques Le Goff (1992) *History and Memory*, New York: Columbia University Press, 67–68; Antoon A. Van den Braembusche (2000) 'History and Memory. Some comments on recent developments', teoksessa Pauli Kettunen & Auli Kultanen & Timo Soikkanen (toim.) *Jäljillä*. Kirjoituksia historian ongelmista I, Turku: Poliittisen historian laitos ja Kirja-Aurora, 76.

5. Tukholman raastuvanoikeuden tuomiokirjat on toimitettu lähdejulkaisuksi vuoteen 1634 saakka. Viipuria on tutkittu lähinnä lähdejulkaisujen ja kirjallisuuden avulla.

6. Määrittelystä Piia Einonen (2005) *Poliittiset areenat ja toimintatavat*. Tukholman porvaristo vallan käyttäjänä ja vallankäytön kohteena n. 1592–1644, *Bibliotheca Historica* 94, Helsinki: SKS, 9–10.

7. Artikkelissa huomio keskittyy nimenomaan porvariston tapaan argumentoida viittaamalla historiaan ja historiografia jää sivuun. Historiografiasta ks. esim. Warren I. Susman (1964) 'History and the American Intellectual: Uses of a Usable Past', *American Quarterly* 16, 243–263; Paul Connerton (1989) *How societies remember*, Cambridge: Cambridge University Press, 13–21; Le Goff (1992) erit. 101–102, 105–106, 129; Peter Burke (1997) *Varieties of Cultural History*, Cambridge: Polity Press, 43–44; Vilkkunen (2005) 275–277. Ks. myös Nils Erik Villstrand (2005) "Stormaktstidens politiska kultur", teoksessa Jakob Christensson (toim.) *Signums svenska kulturhistoria*. Stormaktstiden, Lund: Bokförlaget Signum, 55–57. Muistin politiikasta ks. erit. Heino Nyyssönen (2001) 'Muiston ja muistuttamisen politiikka', *Politiikka* 43, 26–31; Tuija Parvikko (2002) 'Aikalaisen arvostelukyky ja muistin politiikka', *Kosmopolis* 32, 93–110.

monikulttuurinen Viipuri oli monella tapaa kuriton ja tottelematon suhteessa keskusvaltaan. Viipurin sijainti kaukana valtakunnan ydinalueista vaikeutti kaupungin kontrolloimista ja lisäksi kaupunkilaisten sisäiset ristiriidat olivat repiviä.⁸ Ehkäpä osasyynä Viipurin ongelmiin olivat asukkaiden erilaiset kulttuuriset taustat: vaikka Viipurilla oli pitkä ja loistelas historia, kaupungin porvareilla ei ollut yhteistä ja jaettava muistia, jonka varaan rakentaa poliittista kulttuuria. Tukholmassa taas eri kansallisuudet integroituivat kaupunkiyhteisöön, ja keskusvalta huolehti osaltaan siitä, ettei sisäisiä ristiriitoja päässyt syntyään.⁹

Kollektiivinen muisti

Käsitykset menneisyydestä ohjaavat ihmisten toimintaa, ja niitä käytetään sekä nykyhetken että tulevaisuuden legitimointiin. Ihmiset jakavat maailmankuvan, joka on kulttuurisesti rakentunut heidän kokemuksestaan, uskomuksestaan ja käsityksistään menneisyydestä.¹⁰ Jaetut ja toisiinsa kytkeytyneet arvot, ideaalit ja muistot muodostavat kokonaisuuden, jota on usein kutsuttu kollektiiviseksi tai sosiaaliseksi muistiksi.¹¹

Kollektiivisesti jaetuista muistoista voidaan erottaa erilaisia tasoja. Jumalan rangais-

tuksiksi tulkitut luonnonilmiöt ja katastrofit rikkoivat elämäntapaa, ja siksi luonnehtivat usein kokonaisia aikakausia.¹² Sotaisat ja voittoisat kuninkaat juurtuivat tiukasti alamaisten kollektiiviseen muistiin, mutta myös hallitsijoiden poliittiset saavutukset saattoivat olla epookkisia, kuten Kustaa Vaasan herooinen nousu Kalmarin unionia vastaan ja hänen myöhempi poliittinen sekä hallinnollinen uudistustyönsä.¹³ Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että paikalliset tapahtumat olisivat olleet jollakin tapaa vähemmän merkityksellisiä. Päinvastoin alueelliset ilmiöt oli helpompi kytkeä tunnettuihin paikkoihin ja henkilöihin, jolloin niiden tuntuus vahvisti kokemusta ja muistoa. Kun kokemukset jaettiin yhdessä, niistä muodostui kollektiivisia muistoja ja osa yhteisön historiallista narratiivia.¹⁴

Tutkittaessa esimodernia yhteiskuntaa kollektiiviset muistot voidaan tavoittaa vain välillisesti, historiallisten dokumenttien ja oikeuden pöytäkirjojen kautta. Vaikka tässä artikkelissa päälähteinä käytettyjen tuomiokirjojen voidaan tulkita heijastavan vain yhden ryhmän – kaupungin virkamiesten – kollektiivista muistia, on syytä huomioida niiden olevan usein kattavin lähde menneisyyden arkeen yleisemminkin.¹⁵

8. Esim. Gabriel Lagus (1893) *Kuvauksia Viipurin historiasta I*, Viipuri: Viipurin kaupunki, 92; Gabriel Lagus (1895) *Kuvauksia Viipurin historiasta II*, Viipuri: Viipurin kaupunki, 21–112, 118–135, 148; J. W. Ruuth (1908) *Viipurin kaupungin historia I*, Viipuri: Viipurin kaupunki, 299–327; Lena Huldén & Marika Tandefelt (2001) 'Gräl mellan viborgare på 1600-talet', teoksessa Marika Tandefelt (toim.) *Viborgs fyra språk under sju sekel*, Jyväskylä: Schildts, 115–136; Einonen (2005).

9. Kansallisuuskysymystä keskiaikaisen Tukholman hallinnossa on käsitellyt Marko Lamberg (Marko Lamberg (2001) *Dannemännens i stadens råd*. Rådsmanskretsen i nordiska köpstäder under senmedeltiden, *Monografier utgivna av Stockholms stad* 155, Borås: Stockholmia Förlag, 57–59, 63–68).

10. Susman (1964) 244, 255; Vilku (2005) 28; Herzfeld (1992) 62, 78; ks. myös Le Goff (1992) 9; Villstrand (2005) 100–101.

11. Connerton (1989) 1–6, 31; James Fentress & Chris Wickham (1992) *Social Memory. New perspectives on the past*, Blackwell: Oxford, x–xi, 24, 26; Le Goff (1992) 94–99; Chris Wickham (1998) 'Gossip and Resistance among the Medieval Peasantry', *Past and Present* 160, 11–12; Jari Eilola (2003) *Rajapinnoilla, Saltilun ja kielletyn määritleminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*, Helsinki: SKS, 288; Einonen (2005) 271.

12. Börje Harnesk (2003) 'Konsten att klaga, konsten att kräva. Kronan och bönderna på 1500- och 1600-talen', teoksessa Börje Harnesk (toim.), *Maktens skiftande skepnader. Studier i makt, legitimitet och inflytande i det tidigmoderna Sverige*, Umeå: Institutionen för historiska studier, 61–62; Vilku (2005) esim. 38, 318–319.

13. Esim. RA, Kaarle-herttua Tukholmalle 10.4.1598 (raati oli todennäköisesti viitannut Kustaa Vaasaan); ks. myös K. E. F. Ignatius (1881) 'Eräs Barthold Lacman'in kirje kuningas Kaarle X Kustaalle', teoksessa *Historiallinen arkisto* 7, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 100; Herzfeld (1992) 75; ks. myös Le Goff (1992) 10; Burke (1997) 43–59; Alex Tuckness (2003) 'Discourses of Resistance in the American Revolution', *Journal of the History of Ideas* 64, 555.

14. Braembussche (2000) 77, 79; Vilku (2005) 18, 21–22, ks. myös 280–281, 286; vrt. Connerton (1989) 21–25; Fentress & Wickham (1992) 48, 88, 113. Muistojen, paikkojen ja monumenttien yhteydestä ks. Peter Aronsson (2004) 'Att minnas våld', teoksessa Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg (toim.) *Väldets mening. Makt, minne, myt*, Riga: Nordic Academic Press. 15. Lamberg (2001) 23–24; Einonen (2005) 29–37; Vilku (2005) 20–21, ks. myös 25–27; vrt. Connerton (1989) 36–37; Fentress & Wickham (1992) ix; Burke (1997) 44, 47; Braembussche (2000) 82; Eilola (2003) 43–44.

Urbaani yhteisö oli sosiaalisesti ja taloudellisesti heterogeeninen, joten yhtenäistä ja kaikkien jakamaa kollektiivista muistia tuskin edes oli olemassa. Vaikka tiettyjen tapahtumien muistojen ja narratiivien voidaan olettaa olleen laajalti jaettuina, lähdeaineistosta konkreettiset viittaukset muistoihin löytyvät vanhojen lakien ja tapojen kunnioituksesta, aikaisempien hallitsijoiden ja aikojen glorifioinnista, sekä kaupungin historian käyttämisestä sen oikeuksien ja intressien puolustamisessa. Tuomiokirjoihin on kirjattu arkipäivän hallintoa sekä oikeuden päätöksiä, kun taas kollektiivisesti jaetut muistot olivat luonteeltaan yleisempiä. Tuomiokirjat ovat kuitenkin lähdesarja, joka mahdollistaa menneisyyteen liittyvien käsitteisiin porvariston keskuudessa latautuneiden arvojen ja merkitysten tutkimuksen.

Virkaetos ja esi-isien merkitys

Raastuvanoikeuden toimintaa ohjasi virkaetos, joka oli kiinteästi sidoksissa lakiin, tapaan ja perittyihin arvoihin. Menneisyyden hyödyntäminen näkyi viittauksissa esi-isien toimintaan. Esimerkiksi vuonna 1651 Suomen sotajoukkojen komentaja, Gustaf Adolf Lewenhaupt (Leijonhufvud),¹⁶ kysyi Viipurin raastuvanoikeudelta kaupungin linnoitusten tilejä. Pitkällisen viivytelyn ja kiertelyn jälkeen pormestarin ja raadin oli pakko vastata Lewenhauptille, että heillä ei ollut tilejä. Virkamiehet puolustautuivat sillä, että heidän esi-isänsä (*antecessors*) eivät olleet välittäneet tietoa tileistä heille.¹⁷ Kaupungin raati koostui ”kaupungin isistä”, joten hallinnollisessa vuoropuhelussa esi-isät olivat nimenomaan virkamiesten edeltäjiä ja kulloisetkin virkamiehet heidän poikiaan. Porvariston argumentoimissa esi-isillä he puolestaan viittasivat samalla niin omiin esi-isänsä kuin porvariskorporaation menneisiin edustajiin.

Esi-isien menettelytavat nousivat Tukholmassa esiin kun kaupungilta vaadittiin vuonna 1596 apuveron lisäksi erityistä kultaveroa. Porvaristo ja kaupungin ’48 vanhinta¹⁸ pyysivät vapautusta ”sellaisesta epätavallisesta uudesta rasituksesta”, koska heidän esi-isänsäkään eivät olleet koskaan maksaneet Kaarle-herttuan vaatimaa vuo-

tuista kultaveroa. Yleisen apuveron porvarit kuitenkin lupasivat suorittaa.¹⁹ Myöhemmin asian ollessa esillä vastausta täsmennettiin: kukaan ei muistanut vuotuista kultaveroa, eikä siitä löytynyt kirjallista mainintaa. Sen sijaan huomautettiin, että vuonna 1587 maksettu kultaveron oli ollut lahja (*föraringh*) Puolan kuningas Sigismundin matkaa varten. Porvaristo pelkäsi, että kruunu tulkitseisi jälkikäteen kyseisen lahjan veroksi ja käyttäisi sitä perusteena määrätä uusia kultaveroja. Samalla porvarit vetosivat myös laillisuuteen ja pyysivät nöyrästi, ettei heille määrättäisi uusia rasitteita, jotka olivat kaupungin privilegioita vastaan. Herttua itse oli luvannut säilyttää lait ja säätyjen privilegit.²⁰

Kultaveron vaadittiin kuitenkin uudelleen vielä 1600-luvun alussa. Tällöin otettiin esiin vanhat tuomiokirjat ja luettiin, miten vuonna 1595 [sic] oli vastattu vaatimukseen ja miten vastaukset oli perusteltu. Koska sellaista maksua ei ollut koskaan ollut tapana maksaa, annettiin sama vastaus kuin aikaisemminkin (... *kunne dbe entett annat suaar gifue der på, äbnn som tilförende suaratt ähr*).²¹ Vaikka esi-isien menettelytapoihin vetoaminen jo itsessään riitti argumentaatioksi, tapahtumien ja päätösten kirjaaminen muistiin lisäsi niiden painoarvoa entisestään. Jo edellisellä kerralla asiaa käsiteltäessä kirjallisten todisteiden puuttumista oli käytetty perusteena veron vastustamiselle, ja nyt edellinen päätös sai saman roolin. Aikaisemman vuosikymmenen hallintomiehistä ja porvareista oli tullut esi-isiä, joiden päätöksiin vedottiin. Kultaverokysymykseen ei enää tämän jälkeen palattu.

Kultaverosta käydyllä kiistalla oli selvästi vaikutusta myös kruunun tapaan esittää vaateitaan: kun vuonna 1627 vaadittiin ylimääräistä veroa ja lainaa kuninkaan sotaretkeä varten, kruunun argumentaatiossa korostettiin että maksu kerättiin vain sotaretkeä varten, eikä siitä ollut tarkoitus tehdä tapaa.²² Huomautus oli aiheellinen, sillä uusilla maksuilla oli usein tapana jäädä pysyviksi.

Historian merkitystä kaupunkihallinnossa kuvaa päätös vuodelta 1630, jolloin Tukholman raastuvanoikeuden jäsenet päättivät

panna istunnoista ilman lupaa poissaolevat raatimiehet kuriin esi-isensä vanhan hallintotavan mukaisesti (...*efter wårt förfaders plägesed dän wabna som man af Tänkeböckerne finner*...): poissaolijalle lähetettiin huomautukseksi symbolisesti avaimet ja hänet velvoitettiin kustantamaan muille raatimiehille kannu espanjalaista viiniä kullekin.²³ Tämä tuli kalliiksi ja samalla kun se korosti esi-isiltä perittyä virkaeetosta.

Vanhat ja uudet kaupungit: ikä legitimaationa

Urbaaneilla yhteisöillä oli ”esi-isien” ohella myös pitkä muisti, jota hyödynnettiin erityisesti valituksissa kruunulle. ”Vanha, hyvä laki” ja sen uskollinen kumppani, tapa, olivat säännöllisesti käytettyjä argumentteja taloudellisessa sekä poliittisessa vuoropuhelussa kruunun kanssa. Esivallan kasvavat taloudelliset tarpeet ja suurvallan rakennustyö pakottivat alamaiset puolustamaan etuaan erityisesti 1600-luvun alussa.²⁴

Jokaisella kaupungilla oli oma tapansa puolustaa traditionaalisia oikeuksiaan. Kaupungin poliittinen status oli pitkälti riippuvainen hallitsijan vahvistamista privilegioista, jotka muodostivat vuorovaikutuksen kulmakiven.²⁵ Kun Viipuri joutui taloudelliseen taantumaan 1600-luvun jälkipuoliskolla, porvaristo hyödynsi menneisyyteen nojaavaa argumentaatiota puolustaessaan Viipurin ”ikivanhoja” privilegioita. Viipuri kuvattiin ikivanhaksi tapulikaupungiksi, ja porvaristo alleviivasi kaupungin ikää kerta toisensa jälkeen puolustaessaan perinteisiä oikeuksiaan vientikauppaan.²⁶ Historiaa käytettiin siis argumentaatioissa olemassa olevan taloudellisen tilanteen säilyttämiseksi ennallaan. Koko Viipurin identiteetti nojasi sen asemaan itäisen Suomen tärkeimpänä kauppa- ja tervakaupunkina.²⁷

Kruunu perusti 1600-luvulla ahkerasti uusia kaupunkeja vero- ja tullitulojen takaimiseksi. Vanhat kaupungit kokivat tulokkaat usein perinteisten oikeuksiensa ja taloudellisten etujensa loukkaajiksi. Vastakkainasettelu kiteytyi jo käsitteissä ”uusi” ja ”vanha” kaupunki. Yleisesti ”vanha” käsitettiin positiiviseksi ja suosittavaksi ominaisuudeksi viittasi se sitten instituutioon, tapaan tai su-

kuun. Tukholma vastusti jo 1600-luvun alussa Norrmalmin kaupungin perustamista ja halusi pohjoisen kaupunginosansa pysyvän varsinaisen kaupungin yhteydessä, ”kuten vanhastaan oli ollut tapana”.²⁸

Tukholma ei argumentoinut Viipurin tavoin iällään, vaan ennen kaikkea taloudella ja laillisuudella. Uusia kaupunkeja vastustettiin perustellen niiden koituvan Tukholmalle vahingoksi ja olevan niin ”vanhoja kuin uusiakin” privilegioita vastaan.²⁹ Tukholmassa, samoin kuin Viipurissakin, oli kuitenkin pyrkimyksenä olemassa olevan tilanteen säilyttäminen tai jopa ”paluu” kukoistuksen aikaan – jollaisena kaupungin menneisyys nähtiin. Vanhojen privilegioiden säilyttäminen oli edellytys menestykselle.

16. Svensk biografisk handlexikon, II: pp. 41–2 (<http://runeberg.org/sbh/>); Nordisk Familjebok, pp. 294–295 (<http://runeberg.org/nfbp/>).

17. Lagus (1893) 90–91.

18. Ks. tästä Einonen (2005) 109–111.

19. STb 11.2.1596 (9), 13.3.1596 (17); RA (R5346) päiväämätön Tukholman pormestarin ja raadin kirje Kaarle-herttualle; ks. myös Holm (2005) 385–386.

20. STb 20.3.1596 (21, lainaus), 14.7.1596 (54), 23.7.1597 (147). Lupamisesta legitimaationa ks. Einonen (2005) 194.

21. STb 9.5.1604 (199), ks. myös 5.5.1604 (195).

22. STb 3.9.1627 (118).

23. SSA, STb 23.6.1630. Viinin hinnasta 1600-luvulla ks. Hori Motoko (2008) 'The Price and Quality of Wine and Conspicuous Consumption in England 1646–1759', *The English Historical Review* 123.

24. Ks. esim. Karonen (1999) erit. 182–194, 248–271; Johan Holm (2005) 'Härskarmakten och undersåtarna. Legitimitet och maktutövning i tidigmodern tid', *Historisk tidskrift* 125, 375–397. Kaupungin ja kruunun välisen vuorovaikutuksen muodoista yleensä ks. Einonen (2005).

25. Lars Ericson (1988) *Borgare och byråkrater. Omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599–1637. Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad* 84, Borås: Kommittén för stockholmsforskning, 81–82, 85–100; Petri Karonen, (1999) *Pohjoisen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*, Jyväskylä: WSOY, 170; Einonen (2005) erit. 39–46, 140–152; Holm (2005) 385.

26. Ruuth (1908) 348–349. Ikivanhan käsitteestä ks. Peter Englund (1994) *Det hotade huset. Adliga föreställningar om sambället under stormaktstiden*, Stockholm: Atlantis, 107; ks. myös Le Goff (1992) 134, 145.

27. Identiteetin suhteesta kollektiiviseen muistiin ks. Nyyssönen (2001) 26, 28, 31.

28. RA (R5346) päiväämätön Tukholman valitus kuninkaalle 1604; Englund (1994) 107. Norrmalm/Norre Förstaden kuului alunperin Tukholmaan, mutta 1602–1635 se oli itsenäinen kaupunki. Kaupungit yhdistettiin jälleen 1635 (Einonen (2005) 18).

29. Ks. esim. STb 8.4.1594 (203).

Tapa ja menneisyys argumentteina

Kaupunkihallinnon perustan muodostivat privilegioiden ohella kaupunginlaki, tapa ja kollektiivinen muisti. Koko urbaanin yhteisön³⁰ olemassaolo sekä ymmärrys niin menneestä kuin silloisestakin hetkestä perustuivat näihin kolmeen elementtiin. Kaupungin oikeuksia puolustettaessa tai vaateita perusteltaessa viitattiin toistuvasti oikeudenmukaisuuteen, laillisuuteen ja tapaan.³¹ Uskonnosta legitimaationsa ammentava laki oli yhteiskunnan perusta, mutta yleisessä ajattelussa tapa rinnastui jopa lakiin. Tapa viittasi määrittelemättömään ”vanhaan, hyvään lakiin”, jota poliittisessa puheessa viljeltiin ahkerasti, ja jolla omia etuja ja oikeuksia puolustettiin.³² Kuten ikäkin, myös tapa itsessään ilman tarkempaa määrittelyä riitti legitimoimaan käytäntöjä – tavan ei tarvinnut olla palautettavissa tiettyyn historialliseen ajanjaksoon tai yksilöity sen tarkemmin. Vaikka laki oli keskeisin ja painavin argumentti, traditioihin ja tapaan vetoamista käyttivät niin kaupunkihallinto kuin alamaisetkin. Tapa oli olennainen osa sosiaalista muistia ja poliittista argumentointia.³³

30. Yksilön menneisyyden merkityksestä uusia porvareita valittaessa ks. esim. STb 28.5.1600 (67), 28.2.1627 (24); Eino (2005) 77–81.

31. Vrt. yleisen lain ja paikallisten tapojen välisiin ristiriitoihin Englannissa (Andy Wood (1997) ”The place of custom in plebeian political culture: England 1550–1800”, *Social History* 22, 47). Ruotsalaisessa poliittisessa argumentaatiossa tapa oli Englannista poiketen pikemmin lakia täydentävä elementti ja tärkeä osa oikeudenkäyttöä. Valitusten yleisestä argumentaatiosta ks. Eino (2005), 140–154; Harnesk (2003).

32. Englund (1994) 104–108; Burke (1997) 52; Wood (1997) 47–49, 54; Harnesk (2003) 55–59; vrt. Ericson (1988) 205–219. Ks. myös esim. STb 17.9.1595 (344), 14.7.1596 (54); Ruuth (1903) 363; Tuckness (2003) 562; Holm (2005) 385–386.

33. Esim. STb 11.11.1594 (271), 4.1.1602 (180), 15.4.1602 (217), 25.4.1607 (209), 25.11.1607 (279), 27.8.1623 (185), 7.6.1624 (85); SSA, STb 24.1.1629, 21.4.1634, 18.2.1637; SSA, Tukholman kämnerinoikeus 28.1.1624; SSA, Tukholman valitus Kaarle-herttualle 13.5.1602 (konsepti); Tukholman kirje kuninkaalle 16.7.1616 (kopio) ja ”hallitukselle” 3.10.1635 (konsepti), 17.8.1636 (kopio); RA (RR27) vastaus Tukholman valitukseen 21.6.1616; Fentress & Wickham (1992) 9; Harnesk (2003) 44, 55–59. Börje Harneskin (2003, 56–57), mukaan erityisesti talonpojat ja jossakin määrin myös esivalta argumentoivat menneisyydellä. Vrt. Le Goff (1992) 10; ks. myös Burke (1997) 52; Wood (1997) 47; Christine Shaw (2001) ”Counsel and Consent in Fif-

teenth-Century Genoa”, *The English Historical Review* 116, 840.

Traditiot ja tavat olivat osa kollektiivista muistia, ja toisaalta muistoja määriteltiin ja tulkittiin uudelleen traditioiden kautta. 1600-luvulla tapaoikeus eli yhä lain rinnalla ja lakikodifikaatioissa, jotka suurelta osin pohjautuivat vanhaan tapaoikeuteen.³⁴ Usein tapa oli ohjannut elämää kaupungissa niin voimakkaasti, että myös kruunun oli nojattava siihen – kuten Tukholmasta erotetun Norra Förstadenin pyytäessä vuonna 1616 kruunulta omia ammattikuntia. Koska kuningas ”ei tiennyt miten vanhastaan oli ollut tapana”, asia luvattiin selvittää ja päätös tehdä sen pohjalta.³⁵ Tapa ohjasi siis myös esivallan toimintaa.

Tapaan vetoaminen oli poliittisessa vuoropuhelussa arkipäivää, kun taas menneisyydestä nostettiin esimerkkejä argumenttien tueksi melko harvoin. Vuonna 1611 Tukholman rahvas ja erityisesti kaupungin laidan talonpojat olivat valittaneet kruunulle kyydityksistä vedoten Juhana III:n aikaan, jolloin heidät oli vapautettu kyseisestä rasituksesta.³⁶ Juhanan aika näyttäytyi näin ideaalina ja menneisyyttä käytettiin vaatimuksen legitimoimiseen. Yleisemminkin edellisen hallitsijan aika saattoi näyttäytyä ”vapauden aikana”, johon vedottiin uusista rasituksista valitettaessa kuten vuonna 1602, kun Kaarle-herttualle huomautettiin, ettei tiettyjä tuotteita ollut koskaan aikaisemmin

teenth-Century Genoa’, *The English Historical Review* 116, 840.

34. Ks. esim. SSA, STb 20.8.1636. Englund (1994) 111–112; Olli Matikainen (2002) *Verenperijät. Väkivaltata ja yhteisän murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla*, *Bibliotheca Historica* 78, Helsinki: SKS, 155–156; ks. myös Ericson (1988) 23, 83–101; Eino (2005) 41 (myös siteerattu kirjallisuus); vrt. Karonen (1999) 52.

35. RA (RR27) 22.6.1616 kuninkaan vastaus Norra Förstadenin kirjelmään. Ks. myös Kaarle-herttua Axel Rynningille, Tönne Jörenssoinille ja Bertill Hanssonille 1.7.1601 (Samling af urkunder rörande Finlands historia I. Handlingar upplysande Finlands historia under Karl IX:s tid utgifna af Johan E. Waaranen. I 1600–1602. Helsingfors, Finska Litteratur-Sällskapet tryckeri 1863, 144).

36. RA (RR23) 25.11.1611 kuninkaan kirje Hans Åkesonille ja Sven Månssonille. Ks. myös kirjelmä Viipuriin 30.7.1605 (Samling af urkunder rörande Finlands historia II. Handlingar upplysande Finlands historia under Karl IX:s tid utgifna af Johan E. Waaranen. I 1603–1608. Helsingfors, Finska Litteratur-Sällskapet tryckeri 1864, 214).

tarvinnut tullata ja vedottiin herttuan aikaisempaan myötämielisyyteen olut- ja viinilupien lupia tarkasteltaessa. Lailla ja määräyksillä argumentoinnin ohella porvarit saattoivat siis perustella kielteistä kantaansa vetoamalla historiallisiin tapahtumiin.³⁷ Silloinen hetki nähtiin aina huonompana aikaisempaan tilanteeseen verrattuna.³⁸

Jatkuvat viittaukset vanhaan lakiin ja tapaan osoittavat miten syvälle esimodernin ajan ajatusmaailmaan traditionaalisuus oli juurtunut.³⁹ Menneisyys tarjosi tavoittamattoman ideaalin, ja tavat ymmärrettiin fragmentteina tavoiteltavasta mutta saavuttamattomasta menneen todellisuudesta. Tavalla ja traditiolla oli mystinen ulottuvuutensa, joka sivuutti argumenttien totuudellisuusarvon. Traditio itsessään oli eräänlaista oikeutta, joka ulottui historiallisen todellisuuden yläpuolelle.⁴⁰ Ajatus muuttumattomuuden ideaalista eli vahvana myös normien tasolla: lainsäädännössä perusajatuksena oli, että vanhoja ja kunnioitettuja lakeja ei pitänyt muuttaa, ellei siihen ollut pakottavaa tarvetta. Keskiaikainen Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki säilyikin oikeudenhoidon ja hallinnon ohjenuorana kaupungeissa aina vuoden 1734 yleiseen lakiin saakka.⁴¹

On muistettava, että argumentoinnissa käytettiin aina niitä termejä, joita vastapuoli ymmärsi, ja vedottiin yleisesti jaettuihin arvoihin. Jopa hallitsijat saattoivat muistuttaa alamaisiaan edeltäjiensä aikaisista raskaista maksuista valituksiin vastatessaan, kuten Kaarle-herttua vastatessaan Tukholman valitukseen liian korkeista tullimaksuista, tai esittää historiasta varoittavia esimerkkejä. Menneisyyttä käytettiin siis myös kruunun argumentoinnissa. Sen sijaan alamaisten traditiot ja tavat kuninkaas pyrkiivät toisinaan leimaamaan jopa irrelevanteiksi muuttuneisiin olosuhteisiin vedoten.⁴²

Traditiolla legitimoiti oli yleensä edellytys toistuvien ja säännöllisten maksujen hyväksymiselle. Taloudellisten vaateiden⁴³ ohella uudistukset ja muutokset muilla elämänalueilla rikkoivat vanhoja tapoja ja ne

koettiin epäoikeudenmukaisiksi. Joskus uudistukset jopa esiteltiin alamaisille kauan sitten hyväksytyinä ja toivottiin, että vanhat käytänteet olivat ennättäneet unohtua.⁴⁴ Tappaa käytettiin siis argumenttina sekä yhteisön etujen ajamiseen, mutta myös uudistuksien toteuttamiseen – muutosta tavoiteltaessa uudistukset vain esiteltiin palaamisena vanhaan järjestykseen.

Menneisyysargumentointi läpäisi koko hallinnollisen ja poliittisen vuoropuhelun, sillä niin hallitsija kuin porvaritkin saattoivat käyttää historiaa omien tarkoituksien mukaisesti. Yleinen ajatusmaailma oli vahvasti traditionaalinen, mutta vaikka tapa esiintyikin kaupungin ja porvareiden argumentoinnissa säännöllisesti, muita viittauksia historiaan tai menneisiin tapahtumiin on silmiinpistävä vähän. Kaikesta huolimatta kaupungin menneisyys ja esi-isien toimet muodostivat kehiksen, jota vasten tapahtumia tulkittiin ja punnittiin – ja johon tarvittaessa vedottiin kaupungin edun nimissä.

37. RA (R5346) valitus Kaarle-herttualle 9.11.1602; Tuckness (2003) 555; ks. myös Ruuth (1908) 348; Susman (1964) 255; vrt. Shaw (2001) 847.

38. RA (R5346) päiväämättömät (1590-luvulta) Tukholman porvariston valitukset valtaneuvostolle ja Kaarle-herttualle.

39. Muutosvastaisuudesta poliittisena strategiana ks. Einonen (2005) 202–203.

40. Harnesk (2003) 56.

41. Nils Ahnlund (1932) *Gustav Adolf den store*, Stockholm, 184. Ks. myös avoin kirje valtakunnan säädyille 13.11.1605 (Waaränen (1864) 223–224), jossa muistutettiin Kustaa Vaasan testamentista ja säätyjen esi-isien lupauksesta noudattaa sitä.

42. RA (RR17) vastaus Tukholman valitukseen 4.6.1603; Harnesk (2003) 56–59; Villstrand (2005) 86; vrt. Lagus (1893) 89. Traditioiden hyödyntämisestä kuninkaallisissa seremonioissa ks. erityisesti Malin Grundberg (2005) *Ceremoniernas makt. Maktöverföring och genus i Vasatidens kungliga ceremonier*, Riga: Nordic Academic Press, 240–241.

43. Esim. STB 9.9.1623 (365); RA (R5346) päiväämätön Tukholman valitus kuninkaalle, Tukholman ”porvareiden ja kauppiaiden” valitus kuningattarelle 14.4.1638; Einonen (2005) 253–254, 267.

44. Burke (1997) 58–59; Harnesk (2003) 56; vrt. STB 29.8.1618 (249–250), ks. myös 30.10.1620 (102), 3.1.1621 (122); SSA, STB 7.3.1629.

MARJA-LEENA HÄNNINEN

Yhteiseksi tehty menneisyys – kulttikuvat ja historia Ciceron Verres-puheissa

Historialliset esimerkit olivat yleisiä roomalaisessa kirjallisuudessa. Niiden käyttö oli tärkeä osa roomalaisten puhetaitoa, ja myös puhujamestari Cicero oli ahkera historian hyödyntäjä. Marja-Leena Hänninen tarkastelee artikkelissaan, miten Ciceron Verres-puheita voi ymmärtää poliittisina puheenvuoroina ja mitä ne kertovat historian käytöstä ja muistamisen tavoista antiikin Roomassa.

■ Antiikin Roomassa puhetaito oli välttämätön edellytys miehen etenemiselle yhteiskunnassa. Hyvältä puhujalta odotettiin kielellisen lahjakkuuden ohella laajaa yleisivistystä, johon kuului myös historian tuntemus. Merkittävimmät retoriikan oppineet, kuten Marcus Tullius Cicero (106–43 eaa.) ja Marcus Fabius Quintilianus, (35–100) pitivätkin historian opiskelua välttämättömänä osana puhujan koulutusta.¹ Puheessa käytettävänä kertomuksena *historia* oli Cicerolle todellinen menneisyyden tapahtuma tai teko.² Historia oli puhujalle siis jotain hyvin konkreettista: yksittäisiä kertomuksia suurmiesten teoista.³

Historiaan vedottiin ennen kaikkea esimerkkitapausten (*exempla*) kautta. Puhujat vertasivat oman aikansa tapahtumia menneisyyden miesten tekoihin. Esi-isät, *maiores*, olivat teoillaan määrittäneet oikeanlaisen toiminnan rajat. *Exemplum* oli poimittu (*eximo*) ryhmästä palvelemaan mittapuuna, jonka mukaan muita samantyyppisiä asioita arvioitiin. Tapahtumasta tai teosta tuli *exemplum*, kun se sai moraalisen tulkinnan ja alkoi ilmentää jotakin roomalaisille tärkeää arvoa, periaatetta tai sääntöä.⁴ *Exemplumien* avulla konkretisoitiin esi-isien tradi-

tiota (*mos maiorum*), joka teksteissä esiintyy historiallisina kertomuksina, erikoisina sattumuksina ja kuuluisina sanontoina. Ciceron mukaan *mos maiorum* oli kuin laki, paitsi että sitä ei ollut missään kirjoitettuna. *Mos maiorum* oli roomalaisten kollektiivinen muisti.⁵

Cicero ei kirjoittanut ainuttakaan varsinaista historiategoa, mutta hän käytti historiaa ja historiallisia esimerkkejä runsaasti hyväkseen kaikessa tuotannossaan. Historia palvelee hänen teksteissään monia tarkoituksia: se antaa arvovaltaa, tukee argumentteja, antaa väriä, auttaa luomaan kuulijoissa toivottuja tunteita. Historia – tai historian manipulointi – oli Cicerolle olennainen argumentaation apuväline. Tarkastelen artikkelissani historian käyttöä yhdessä Ciceron kuuluisista puheista, jotka liittyvät vuonna 70 eaa. Sisilian entistä kuvernööriä Gaius Verrestä vastaan Roomassa pidettyyn oikeudenkäyntiin, jossa Cicero toimi syyttäjänä. Verres-puheet ovat mielenkiintoisia, koska niissä on poikkeuksellisen paljon viittauksia historiaan.

Toiseen oikeudenistuntoon tarkoitetuista puheista ensimmäisessä Cicero käy kronologisesti läpi Verreksen uran. Toinen puhe keskittyy juridiseen korruptioon ja kolmas viljanjakeluissa tapahtuneisiin väärinkäytöksiin. Neljäs puhe käsittelee taidevarkauksia ja uskonnollisia rikoksia. Puheista viimeinen ruotii Verreksen sotilaallisia epäonnistumisia ja hänen aiheuttamiaan oikeusmurhia. Tässä artikkelissa keskityn toiseen oikeudenistuntoon tarkoitettuun neljanteen puheeseen, jonka polttopisteessä ovat Sisilian taidearteet. Ciceron mukaan Verres oli suuri taiteenystävä ja halusi kerätä omaan kotiinsa Sisilian kauneimmat taide-esineet. Hän kuitenkin kartutti taidekokoelmaansa kyseenalaisin keinoin, usein painostamalla. Kun Cicero kertoo taideteoksista, hän osoittaa niiden yhteydet Rooman historiaan ja roomalaisiin suurmiehiin. Käsittelemme tarkemmin edustavina pitämiäni Segestan, Agrigentumin, Tyndaroksen ja Syracusan kaupunkeihin liittyviä tapauksia.

Verres-puheissa kiinnostavat erityisesti tekstissä esiintyvät viittaukset konkreettisiin esineisiin ja juhliin, jotka muistuttavat his-

toriallisista henkilöistä ja tapahtumista. Näissä tapauksissa ei ole kyse niinkään historiallisista esimerkkitarinoista, vaan esimerkiksi käytetyistä menneisyyden henkilöistä, kaikille tutuista nimistä, joiden avulla Cicero pyrki herättämään yleisössään tunteita ja mielikuvia. On mielenkiintoista pohtia myös paikallisen ja roomalaisen identiteetin välistä suhdetta Ciceron Verres-puheissa kuvaamissa tapauksissa. Roomalaisella identiteetillä viitataan tässä nimenomaan ajatukseen kaikkia yhdistävästä Rooman valtakunnasta – sellaista Cicero näyttää Verres-puheissaan tavoittelevan. Historia on sidoksissa identiteetin ja muistin käsitteisiin, ja identiteettiä rakennetaan usein juuri historian avulla.

Saksalaisen egyptologin Jan Assmannin määrittelemä kulttuurisen muistin käsite sopii hyvin tähän yhteyteen, koska kulttuurinen muisti saa myös esineellisen kulttuurin merkityksen. Tämä tarkoittaa sitä, että tietyt objektit – vaikkapa julkiset patsaat – ja rakennukset kantavat mukanaan yhteisön historiaa. Kulttuurissa, jossa kirjoitetut dokumentit ja tekstit eivät hallitse kollektiivista muistia – silloinkaan kun kyseessä on hyvin korkealle kehittynyt antiikin ajan sivilisaatio – rakennettu kulttuuri tukee oraalista traditiota. Suurin osa ihmisistä ei osannut lukea, ja papyrusrullat olivat harvinaisia. Traditio oli kuitenkin nähtävissä rakennuksissa, muistomerkeissä ja kaupunginmuureissa. Se oli myös koettavissa juhlien ja kulkueiden muodossa.⁶

Ciceron puheita on tutkittu paljon tiettyjen tapahtumien tai uskomusten lähteinä. Toisaalta niitä on tutkittu retoriikan teorian kautta: miten Cicero rakentaa tehokkaita argumentteja ja soveltaa omaksumiaan retoriikan sääntöjä. Uudemmassa tutkimuksessa Ciceron tekstejä tarkastellaan myös poliittisina puheenvuoroina. Esimerkiksi Thomas Habinek määritteli vuonna 1998 ilmestyneessä teoksessaan *The Politics of Latin Literature. Writing, Identity, and Empire in Ancient Rome* tavoitteekseen poliitoida ja historiallistaa tulkintoja latinankielisistä teksteistä, joita edelleen oli tapana tarkastella puhtaasti muodollisin tai esteettisin käsittein. Habinekin linjaa on seuran-

nut muun muassa Catherine Steel, joka on käsitellyt Verres-puheita monografiassaan *Cicero, Rhetoric, and Empire* (2001) keskittyen siihen, miten Ciceron retoriikassa näkyy Rooman asema imperiumina. Roomalaisesta exemplum-traditiota on käsitelty esimerkiksi modernissa saksalaisessa käsite- ja aatehistoriallisessa tutkimuksessa. Monet saksalaiset antiikintutkijat ovat saaneet vaikutteita Assmannilta ja soveltaneet hänen käsitteistöään antiikin lähteisiin. Artikkelisani olen kiinnostunut siitä, miten Verres-puheita voi tutkia toisaalta poliittisina puheenvuoroina, toisaalta muistamisen tavoista ja roomalaisesta historiakuvasta kertovina teksteinä.

Oikeudenkäynti Verrestä vastaan

Gaius Verres onnistui toimiessaan Sisilian kuvernöörinä 73–70 synnyttämään provinsin asukkaissa niin voimakasta tyytymättömyyttä, että he nostivat Verrestä vastaan oikeusjutun *Quaestio de repetundis* -oikeustuimeen. Tähän tuomioistuimeen provins-

1. Karl-Joachim Hölkeskamp (1996) 'Exempla und mos maiorum. Überlegungen zum kollektiven Gedächtnis der Nobilität', teoksessa H.-J. Gehrke & A. Möller (toim.) *Vergangenheit und Lebenswelt. Soziale Kommunikation, Traditionsbildung und historisches Bewusstsein, Scripta Oralitatis* 90, Tübingen: Gunter Narr Verlag, 308–309.

2. Cicero, De inventione, 1,27.

3. Hölkeskamp (1996) 309–311.

4. Hölkeskamp (1996) 312, 316–317; Thomas Habinek (1998) *The Politics of Latin Literature. Writing, Identity, and Empire in Ancient Rome*, Princeton: Princeton University Press, 46. Ks. myös J.-M. David (1980) 'Maiorum exempla sequi: l'exemplum historique dans les discours judiciaires de Cicéron', *Mélanges de l'école française Rome* 92, 67–86.

5. Maurizio Bettini (2000) 'Mos, mores und mos maiorum: Die Erfindung der 'Sittlichkeit' in der römischen Kultur' teoksessa Maximilian Braun, Andreas Haltenhoff & Fritz-Heiner Mutschler (toim.) *Moribus antiquis res stat romana. Römische Werte und römische Literatur im 3. und 2. Jh. v. Chr., Beiträge zur Altertumskunde* 134; München/ Leipzig: K. G. Saur, 333–335, 338; Wolfgang Blösel (2000) 'Die Geschichte des Begriffs mos maiorum von den Anfängen bis zu Cicero', teoksessa Bernhardt Linke & Michael Stemmler (toim.) *Mos maiorum. Untersuchungen zu den Formen der Identitätsstiftung und Stabilisierung in der römischen Republik, Historia Einzelschriften* 141, Stuttgart: 25, 38–40.

6. Jan Assmann (2000) *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München: Verlag C. H. Beck, 56–59, 139–140; Hölkeskamp (1996) 302.

sien asukkaat saattoivat valittaa roomalaisten virkamiesten väärinkäytöksistä ja vaatia takaisin näiden laittomasti ottamaa omaisuutta ja varoja. Alun perin provinssit tarvitsivat Rooman kansalaisen edustajakseen ajaakseen asiaansa tuomioistuimessa. Sisilialaiset käyttivät asianajajanaan Ciceroa, joka oli toimiessaan Sisiliassa kvestorina vuonna 75 eaa. saavuttanut niin hyvin sisilialaisten luottamuksen, että he pyysivät häntä patronukseksi, suojelijakseen. Arvovaltaisen Rooman kansalaisen apu helpotti syytteen läpimeno mahdollisuuksia.⁷

Oikeudenkäynti oli Cicerolle riski, sillä hän oli vielä nuori mies, eikä syyttäjänä toimimista pidetty nuorelle miehelle sopivana.⁸ Riski kuitenkin kannatti: Cicero oli vasta ehtinyt pitää vakuuttavan johdantopuheensa oikeudenkäynnin ensimmäisessä istunnossa, kun Verres katsoi jo parhaaksi lähteä vapaaehtoiseen maanpakoon. Ciceron Verrestä vastaan laatimia puheita on vuosisatojen ajan luettu puhetaidon mestarinytteinä, mutta ilmeisesti oikeudenkäynnin yllättävän keskeytymisen kannalta ratkaisevinta oli Ciceron keräämän raskauttavan todistusaineiston vakuuttavuus.⁹ Cicero laati Verrestä vastaan kaiken kaikkiaan kuusi syytöspuhetta, joista ainoastaan ensimmäisen hän tosiasiallisesti esitti julkisesti. Puheista viisi oli tarkoitettu oikeudenkäynnin toiseen istuntoon. Ne koostuvat pitkälti kertovista osioista, joita todistajalausunnat tukevat ja jotka päättyvät emotionaalisiin nousuihin.¹⁰

On muistettava, että puheissa esitetyt kuvaukset ja esimerkit historiasta palvelevat nimenomaan retorisia tavoitteita, eivät historiankirjoitusta. Puheet eivät ole suoria ja yksinkertaisia esityksiä ympäröivästä maailmasta. Tosiasioiden alistaminen puhujan ajamalle argumentille oli keskeistä. Oikeudenkäynnin toiseen osaan tarkoitettujen puheiden merkitys on osin siinä, että oikeudenkäynti ei ollut vielä ohi Verresen lähdeyttä Roomasta. Oikeuden piti kuitenkin julistaa tuomio ja arvioida toisen osapuolen kärsimät vahingot. Suuri osa toisen oikeudenkäynti-istunnon puheissa esitetyistä yksityiskohdista on sellaista aineistoa, jota olisi tutkinnassa hyvinkin voitu käsitellä.¹¹

Segestan Diana, Scipio ja Verres

Cicero käsittelee erityisen yksityiskohtaisesti Dianan pronssipatsasta, jonka Verres oli anastanut Segestan kaupungista. Cicero pyrkii tekemään Segestan Dianan avulla sisilialaisten asiaa merkitykselliseksi roomalaiselle yleisölleen. Patsas liittyi ajanjaksoon, jossa Segestan ja Rooman menneisyys kohtasivat. Ciceron mukaan Segesta oli aikanaan joutunut karthagolaisten joukkojen tuhoamaksi ja ryöstämäksi, ja nämä olivat vieneet pois kaupungin ylpeyden, äärettömän arvokkaan ja pyhän Diana-jumalattaren patsaan. Kolmannen puunilaissodan (149–146 eaa.) jälkeen Karthagon valloittaja Scipio Africanus nuorempi oli suurieleisesti palauttanut patsaan segestalaisille, ja patsas oli pystytetty uudelle jalustalle, johon oli kaiverrettu Scipion nimi.¹² Se kantoi nyt roomalaisen suurmiehen tekojen ja Rooman voiton muistoa. Sisiliasta oli tullut Rooman provinssi jo Ensimmäisen puunilaissodan (264–241 eaa.) jälkeen, ja seuraavat sodat sinetöivät Rooman vallan Sisiliassa. Patsas ja sen uusi jalusta symboloivat myös tätä historiallista käännettä. Kulttikuva ja sen historia olivat osa segestalaisten kulttuurista perintöä, jonka Cicero roomalaisten sankari Scipio Africanus nuoremman avulla yhdisti roomalaiseen traditioon. Verresen toiminnan vääryys vertautuu näin räikeästi menneiden aikojen sotapäälliköihin, jotka olivat tehneet Roomasta suurvallan. Lisäksi Cicero kertoo, että roomalaisten kantaisä Aeneas oli perustanut myös Segestan. Näin ensi sijassa jo verisukulaisuus yhdisti Segestan Roomaan. Cicero siis operoi nimillä, jotka kuuluivat roomalaisten kulttuurisen muistiin ja merkitsivät jotakin hänen kuuliolleen.

Cicero arvioi, että puhuja onnistuu herättämään sääliä kuulijoissa, jos hän saa kuulijan samaistamaan omat vaiheensa puolustettavan onnettomaan kohtaloon ja vastoinkäymisiin.¹³ Kuvatessaan Dianan patsaan siirtämistä kaupungin rajalle Cicero tekee sen niin tunteisiin ja aisteihin vetoavasti, että tapahtumat tulevat samaan tilaan kuulijoiden kanssa. Segestan kyynelehtivät naiset saattoivat patsasta suitsukkeita polttaen voideltuaan sen ensin hajusteilla ja peitet-

tyään sen sepeleillä ja kukilla. Cicero rinnastaa tämän murheellisen kulkueen toiseen kulkueeseen, jota Segestan asukkaat olivat todistaneet tuskin sukupolvi aiemmin, kun Scipio oli palauttanut kaupungin asukkaille Dianan patsaan. Scipio, *vir clarissimus*, erinomainen mies oli palauttanut patsaan, kun taas paha kuvernööri Verres, *praetor turpissimus*, vei sen jälleen pois.¹⁴ Scipion rinnalla Verres näyttää entistäkin mitättömämmältä mieheltä – vertailu suurmieheen on armoton.

Cicero korostaa suuttumusta, jota segestalaiset kokivat nähdessään tyhjän jalustan ja Africanuksen nimen siinä sen jälkeen, kun Verres oli anastanut patsaan. Patsaan siirtäminen loukkasi ”urhean Scipion tekojen kunniaa, hänen hyveensä muistoa, hänen voittonsa muistomerkkiä”.¹⁵ Kaiken lisäksi Verres vei neitsytjumalattaren kotiinsa, jossa hän seurusteli huorien ja parittajien kanssa. Jopa karthagolaiset olivat kohdelleet patsasta kunnioittavasti pyhänä esineenä.¹⁶ Verres oli siis Rooman vaarallisinta vihollista pahempi. Ciceron mukaan menneiden aikojen sotapäälliköt eivät vieneet sotasaalista omaan kotiinsa, vaan käyttivät sitä Rooman kansan hyväksi.

Identiteetin näkyvät symbolit

Apollon patsas Agrigentumin kaupungissa on yksi monista muista Ciceron mainitsemista taideteoksista, jotka Scipio Africanus oli aikanaan lahjoittanut jollekin Sisilian kaupungille ja jotka Verres oli myöhemmin anastanut. Tapaus on valaiseva, koska tässä yhteydessä Cicero määrittelee täsmällisesti, mitä hän arvelee kaupungin menettäneen patsaan mukana. Ensinnäkin Agrigentum oli menettänyt Scipion suosionosoituksen ja toiseksi paikallisen kulttiesineen. Kolmanneksi patsas oli ollut kaupungin ylpeys. Lisäksi patsas oli todiste Rooman voitosta sekä Agrigentumin ja Rooman välisestä liitosta.¹⁷ Kulttikuva ei siis ollut vain taidearre, vaan siihen sisältyi koko yhteisön muisti. Muistomerkit eivät ole neutraaleja, vaan niihin sisältyy aina konfliktien mahdollisuus. Muistomerkin tuhoaminen merkitsee sen edustaman ryhmän tai yhteisön edustaman ideologian symbolista tuhoamista.

Kulttikuvien siirtäminen oli arkaluontoinen toimenpide. Cicero pyrki osoittamaan, että menneisyyden roomalaiset sotapäälliköt toimivat aivan eri tavalla kuin Verres, ymmärtäen pyhien esineiden merkityksen valloitetun kaupungin asukkaille.¹⁸

Hieman toisenlaisen näkökulman Verreksen Sisiliassa aiheuttamiin patsaskiistoihin tarjoaa Tyndaroksen tapaus, jossa vääryyden kohteena on taide-esineen ohella kunnioitettu paikallinen asukas. Kun Tyndaroksen neuvosto oli kieltäytynyt luovuttamasta Verrekselle tämän himoittamaa Mercuriuksen patsasta, Verres antoi riisua neuvoston iäkkään puheenjohtajan alasti ruoskittavaksi kaupungin keskusaukiolla ja sitoa kiinni yhteen aukiota reunustaneista roomalaisen sotapäällikön Marcelluksen ratsastajapatsaista. Tämä painostuskeino tehoi.¹⁹ Julkinen ruumiillinen rangaistus oli vapaasyntyiselle miehelle hirvittävä häpeä. Ciceron mielestä oli julkeaa käyttää Marcelluksen, Tyndaroksen patronuksen, patsasta rikoksen välineenä.²⁰ Kun Marcelluksen muistoa loukattiin, loukattiin samalla kaikkien roomalaisten kunniaa, sillä Marcellus oli yksi

7. Andrew Lintott (2008) *Cicero as Evidence. A Historian's Companion*, New York: Oxford University Press, 81, 83; Claude Eilers (2002) *Roman Patrons of Greek Cities*, New York: Oxford University Press, 151; Andrew M. Riggsby (1999) *Crime and Community in Ciceronian Rome*, Austin: University of Texas Press, 129.

8. Catherine Steel (2001) *Cicero, Rhetoric, and Empire*, Oxford: Oxford University Press, 22–23.

9. Shane Butler (2002) *The Hand of Cicero*, London: Routledge, 28–30.

10. Lintott (2008) 16.

11. Steel (2001) 12; Lintott (2008) 3, 16.

12. Cicero, In Verrem II 4,33,72–73.

13. Cicero, De oratore 2,211.

14. Cicero, In Verrem II,4,35,77.

15. Cicero, In Verrem II,4,35,78.

16. Cicero, In Verrem II,4,38,83; 4,33,72.

17. Cicero, In Verrem II,4,49,93.

18. Tonio Hölscher (2001) 'Die Alten vor Augen. Politische Denkmäler und öffentliches Gedächtnis im republikanischer Rom', teoksessa G. Melville (toim.) *Institutionalität und Symbolisierung. Verstetigung kultureller Ordnungsmuster in Vergangenheit und Gegenwart*, Köln: 207; Catharine Edwards (2003) 'Incorporating the Aliens: the Art of Conquest', teoksessa Catharine Edwards & Greg Woolf (toim.) *Rome the Cosmopolis*, Cambridge: Cambridge University Press, 44–70.

19. Cicero, In Verrem II,4,40,86–87.

20. Cicero, In Verrem II,4,41,89.

niistä kaikkien tuntemista suurmiehistä, joiden esikuvalliseen toimintaan vedottiin.²¹

Cicero esittää Sisilian kaupunkien kulttipatsaat paikallidentiteetin korvaamattomina symboleina. Yhteisöä määrittävät arvot ja historia menetettiin patsaan mukana. Ciceron mukaan oli kuvaavaa, että Segestassa miehet, jotka kuljettivat Verreksen himoitseman kulttikuvan kaupungista pois, olivat muukalaisia. Vain ulkopuoliset pystyivät siirtämään patsaan, koska se ei ollut heille pyhä esine. Cicero tähtää siihen, että roomalaiset eivät olleet ulkopuolisia, vaan kansa, jolla oli segestalaisten kanssa yhteinen traditio. Niinpä roomalaisten olisi tullut kunnioittaa Sisilian kaupungeissa ilmaistuja uskonnollisia tunteita.

Ciceron kuvauksen mukaan Verres yritti muokata Sisilian kulttuuria paitsi riistämällä Sisilian kaupungeilta näiden kulttikuvia myös muuttamalla niiden uskonnollisten juhlien kalenteria. Näin oli käynyt esimerkiksi Syracusan kaupungissa. Ciceron aikoihin kaupunki yhdistettiin sotapäällikkö Marcus Claudius Marcellukseen, joka oli vallannut Syracusan Toisen puunilaissodan aikana vuonna 212 eaa. Vaikka kaupunki oli pettänyt Rooman liittoutumalla Karthagon kanssa, Cicero väittää, että Marcellus kohteli sitä hyvin kohtuullisesti ja oli kaupunkia kohtaan peräti niin hyväntahtoinen, että syracusalaiset perustivat hänen ja Rooman valloituksen kunniaksi erityisen juhlan. Verres puolestaan korvasi tämän *Marcellia* kutsutun juhlan omaa nimeään kantavalla juhlalla *Verria*.²² Tapaus on hyvä esimerkki siitä, kuinka historialliset tapahtumat ja henkilöt saattoivat kietoutua yhteen uskonnollisen tradition kanssa. Verres yritti muuttaa vakiintunutta traditiota, ja samalla hän loukkasi paikallisia tapoja ja roomalaisen sankarin muistoa. Marcellia-juhla oli symboloinut uudelleen rakennettua ystävyyttä Syracusan ja Rooman välillä.

Cicero käyttää yleisöönensä voimakkaimmin vetoavia nimiä: hän vetoaa aikakautteen, jolloin Rooman suurvalta-asema luotiin. Oli tehokasta verrata Verrestä Rooman mahtavimpaan viholliseen Hannibaliin, ja Verreksen puutteet kristallisoituivat, kun Cicero vertasi häntä menneiden vuosisato-

jen voitokkaiisiin sotapäälliköihin.²³ Tavoitteena oli pikemminkin tietynlaisen vaikutuksen luominen kuin perusteluiden etsiminen menneisyydestä. Näin Cicero käytti puheissaan historiallisia esimerkkejä retorisisina aseina toivotun poliittisen päämäärän saavuttamiseksi.²⁴

Ciceron esittelemät Sisilian patsaat ovat luonteeltaan nimenomaan *monumenta*. Sana *monumentum* on johdettu verbistä *moneo*, joka tarkoittaa muistuttamista ja kehottamista. Monumentti on siis esine, joka muistuttaa jostakin henkilöstä, teosta tai tapahtumasta. Se kantaa yhteisön muistia ja muistuttaa yhteisön jäseniä näiden yhteisestä menneisyydestä. Roomalaisessa kontekstissa ryöstetyt veistokset saivat merkityksensä Rooman ja Sisilian historian kohtaamisista. Juuri tämän vuoksi puunilaissotien ajan henkilöahmot ovat niin näkyviä Ciceron argumentaatiossa. Puunilaissotien jälkeen Sisilian historiasta tuli Rooman historiaa. Kun Scipio Africanus palautti Sisilian kaupungeille karthagolaisten niiltä ryöstämät patsaat, patsaista tuli myös roomalaisia voitonpatsaita. Monumentteihin kaiverretut Africanuksen ja Marcelluksen nimet ja jopa uskonnolliset juhlat liittivät Sisilian historian Rooman historiaan.

Tavoitteena yhteinen menneisyys

Oikeudenkäynnin roomalaista yleisöä ajatellen Cicero ilmeisesti erittäin tietoisesti korosti Rooman ja Sisilian läheistä yhteyttä. Hän toi esille Sisilian ensiarvoisen merkityksen Rooman Karthagoa vastaan käymisessä sodissa: ilman Sisilian apua Rooma ei olisi kyennyt lyömään Karthagoa.²⁵ Osa Sisilian kaupungeista oli siirtynyt Karthagon puolelle, mutta osa oli pysynyt sotien aikana lojaaleina Roomalle. Palkkioksi lojaaliudesta Scipio Africanus nuorempi ja Marcus Marcellus koristelivat anteliaasti Sisiliaa uusilla monumenteilla, joita Cicero nimittääkin ”Rooman triumfin muistomerkeiksi.”²⁶

Cicero ei kutsu sisilialaisia Rooman alamaiseksi, vaan ikiaikaisiksi liittolaisiksi ja ystäviksi. Hän vakuuttaa, että sisilialaiset olivat samaan tapaan uskonnollista kansaa kuin roomalaiset: ”Hyvät herrat, antakaa liittolaisillemme takaisin heidän mielenrau-

hansa – ja niin säilytätte omanne; tässä ei todellakaan ole kyse sellaisesta uskonnosta, joka olisi teille vierasta ja outoa.”²⁷ Kun Cicero väittää Verreksen suorastaan tuhonneen Sisilian, hän ylistää Scipiota saaren suurena hyväntekijänä. Cicero ei lakkaa ihmettelemästä, kuinka Verres oli kohdellut Sisiliaa kuin vihollista, kun taas menneisyyden suurmiehet olivat kohdelleet sitä liittolaisena ja ystävänä.²⁸ On hyvä muistaa, että Rooman asema Sisiliassa ei ollut itsestään selvä. Provinssihallinnon ollessa vasta vaikiintumassa ja roomalaisen ylimystön käydessä omaa valtataisteluaan oli aina olemassa mahdollisuus, että provinssin asukkaat ryhtyivät kapinaan tai liittoutuivat jonkun toisen valtion kanssa Roomaa vastaan. Näin oli käynyt juuri Toisen puunilaissodan aikana (218–201 eaa.), johon Cicero toistuvasti viittaa, vaikka pyrkiikin toisaalta häivyttämään välirikon. Entisaikojen roomalaispäälliköt olivat voittaneet sisilialaiset puolelleen oikeamielisellä toiminnallaan. Verres saattoi kaiken tämän aiempien sukupolvien tekemän työn vaakalaudalle.

Cicero esitti puhuvansa Sisilian kansan puolesta ja puolustavansa sen asiaa. Hän perustaa argumenttinsa kuitenkin tukevasti Rooman historiaan ja roomalaisiin hyveisiin. Cicerolle oli luonnollisesti tärkeää saada yleisönsä, roomalainen ylimystö, vakuuttamaan asiastaan. Monet niistä tuomareista, joilla oli yhteyksiä Sisiliaan, tukivat Verrestä, joten oikeudenkäynnin lopputulos ei suinkaan ollut ennakolta selvä. Cicero oli pikemminkin altavastajaan asemassa sisilialaisia puolustaessaan. *Repetundae*-tuomioistuinin koostui pelkästään senaattorisäädyn jäsenistä.²⁹ Ciceron oli eläydyttävä näiden arvomaailmaan, ja hän selvästi ennakoi, mihin Verreksen pääpuolustaja Hortensius tulisi vetoamaan. Hyvän puhujan tuli olla perillä kuulijoidensa ennako-oletuksista ja ennakkoluuloista. Ciceron retorinen taitavuus näkyikin siinä, miten hän pystyi hyödyntämään yleisiä ennakkoluuloja, kuten roomalaisten stereotyyppioita vihollisistaan.³⁰

Ciceron ydinsanoma on, että Verreksen toimet saattoivat Rooman kunnian häpeään liittolaisten ja alistettujen kansojen silmissä.³¹ Myöhäistasavallan ajan Rooma oli aris-

tokraattinen yhteiskunta, jossa ylimystö legitimoiti asemaansa raa’an voiman ohella myös menneisyyden hallinnalla. Se saattoi historiallisten esimerkkien avulla pönkittää omaa asemaansa toisaalta poliittisesti oikeudettomiin kansalaisiin, toisaalta muihin ylimystön jäseniin nähden.³² On syytä muistaa, että Cicero ei varsinaisesti kuulunut tähän ylimystöön, vaan oli pikkukaupungista tullut nousukas. Hän kannatti senaatin vahvaa asemaa ja korosti aina henkistä sukulaisuuttaan aristokratian kanssa mutta saattoi Verres-oikeudenkäynnissä esiintyä myös kansan puolustajana, joka taisteli turmeltunutta ylimystöä vastaan.³³ Oikeudenkäynnin ensimmäisessä istunnossa pitämässään puheessa Cicero huomauttaakin, että jättämällä Verreksen tuomitsematta senaattorisäätö vahingoittaisi omaa arvovaltaansa.³⁴

Ciceron luettelemat Sisilian taidearteet saavat merkityksensä Scipio Africanuksen ja Marcelluksen nimien kautta. Sisilialaisten asiaa ajava Cicero korostaa arvovaltaiselle yleisölleen puolustavansa Africanuksen ja Marcelluksen muistoa ja näin tehdessään puolustavansa kaikkien roomalaisten kunniaa. Cicero vetoaa puheessaan suoraan Hortensiuksen avustajana oikeudenkäynnissä toimineeseen Scipio Nasicaan, että tämän pitäisi huolehtia velvollisuuksistaan nimeään ja sukuaan kohtaan.³⁵ Miksi Cicero esiintyi oikeudenkäynnissä Scipion muiston puolustajana ja suojelijana, kun läsnä oli elävä

21. Martin Spannagel (2000) 'Zur Vergegenwärtigung abstrakter Wertbegriffe in Kult und Kunst der römischen Republik', teoksessa Maximilian Braun, Andreas Haltenhoff & Fritz-Heiner Mutschler (toim.) 246.

22. Cicero, In Verrem II,4,52,115; 67,151.

23. Steel (2001) 31–32.

24. Matthew Fox (2007) *Cicero's Philosophy of History*, New York: Oxford University Press, 152–153.

25. Cicero, In Verrem II,2,2,1.

26. Cicero, In Verrem II,2,2,2.

27. Cicero, In Verrem II,4,51,114–115.

28. Cicero, In Verrem II,4,55,122.

29. Lintott (2008) 87; Eilers (2002) 151.

30. Riggsby (1999) 3.

31. Cicero, In Verrem II,4,30,67–68.

32. Habinek (1998) 35; Blösel (2000) 47; Fox (2007) 157.

33. Blösel (2000) 82; Lintott (2008) 83.

34. Cicero, In Verrem I,1,1–2; 13,40.

35. Cicero, In Verrem II 4,36,79–80.

Scipioiden jälkeläinen? Cicero vastaa kysymykseensä toteamalla, että Scipion palvelukset Roomalle olivat olleet niin suuria, ettei ollut pelkästään hänen oman sukunsa, vaan koko Rooman kansan tehtävä puolustaa hänen kunniaansa.³⁶ Tasavallan ajan lopulla historiallisten esimerkkien aristokraattisia sankareita saattoi pitää jo koko kansan esi-isinä. Yksittäisten aatelissukujen perhetraditio muuntui näin kansalliseksi historiaksi.³⁷

Liittämällä Africanuksen ja Marcelluksen nimet Sisilian muistomerkkeihin Cicero esittää, että ne eivät olleet pelkästään paikallisesti merkittäviä, vaan kiistattomasti roomalaisia monumentteja. Hän ei suinkaan kiellä niiden merkitystä sisilialaisille kaupungeille, niiden itseymmärrykselle, arvokkuudelle ja sosiaaliselle koheesiolle. Päinvastoin hän kuvaa hyvin myötätuntoisesti tunteita, jotka paikallisen kulttiesineen menetyksistä herätti. Cicero antoi historiallisten esimerkkien avulla Verresen Sisiliassa tekemille rikoksille laajemman merkityksen. Tuhoamalla Rooman historian muistomerkkejä Sisiliassa Verres loukkasi Rooman kunniaa ja arvovaltaa.³⁸

Viittauksilla menneisyyteen Cicero pyrkii myös osoittamaan, että Verres oli epäonnistunut esi-isien tradition noudattamisessa. Tapojen rappio oli myöhäistasavallan aikana suosittu teema puhujilla – oman ajan poliitikot eivät yltäneet menneiden aikojen suurmiesten tasolle. Yleisen moraalin rappeutuksessa vaarassa ei ollut pelkästään Rooman valtio, vaan koko imperiumi. Historiallisista tosiasioista välittämättä puhuja asetti oman aikansa esi-isien maailmaa vastaan. Verres-puheissaan Cicero hyödynsi monia näistä rappiomotiveista.³⁹ Oli roomalaisen aristokratian etujen mukaista väittää, että erityisesti sen jäsenet toimivat mos maioru-

min mukaisesti. Ajan moralisoivassa kirjallisuudessa olikin tavoitteena auttaa säätyövereita elämään ja toimimaan esi-isien arvoisella tavalla. Mos maiorum oli sekä jotakin, joka tunnettiin, että jotakin, jota muokattiin koko ajan.⁴⁰ Myös Cicero osallistui tähän muokkaustyöhön.

Cicero puolusti sisilialaisia pyrkimällä osoittamaan, että nämä olivat samanlaisia kuin roomalaiset. Hän halusi yleisönsä tunnustavan sisilialaisten surun ja suuttumuksen oikeutetuiksi reaktioiksi. Historian käyttö oli normaalia roomalaisessa retoriikassa, mutta Cicerolla uutta oli roomalaista identiteettiä rakentavien esimerkkien yhdistäminen paikallista identiteettiä edustavien taideteosten kohtaloihin. Historia ei ollut vain muistettavissa ja luettavissa, se oli ennen kaikkea kuultavissa ja nähtävissä kaupunkiympäristössä. Cicero rakensi Verres-puheissaan yhteyttä imperiumin eri osien välille. Rooma ei ollut enää Keski-Italian pieni kaupunkivaltio vaan suurvalta. Vaikka Verrestä vastaan nostetun oikeusjutun ensisijainen syy oli raha, Cicero rakensi argumenttinsa pitkälti muille kuin taloudellisille näkökohdille. Hän puhui roomalaisten moraalista, kunniaista ja arvovallasta. Nämä abstraktit arvot hän liitti historiaan, sen näkyviin muistomerkkeihin sekä menneisyyden miesten muistoon.

36. Cicero, In Verrem II,4,37,80–81.

37. Blösel (2000) 66–72. Ks. myös F. Pina Polo (2004) 'Die nützliche Erinnerung: Geschichtsschreibung, Mos maiorum und die römische Identität', *Historia* 53, 147–72.

38. Cicero, In Verrem II, 4,10,25; 30,68.

39. Steel (2001) 35; Gabriele Thome (2000) 'O tempora, o mores! Wertvorstellungen bei den Rednern der republikanischen Zeit', teoksessa Maximilian Braun, Andreas Haltenhoff & Fritz-Heiner Mutschler (toim.) 125–139.

40. Habinek (1998) 53–54.

KATI PARPPEI

”Venäjän vanhin luostari” – miten Valamolle kirjoitettiin historia

Edelleen vallalla olevat mielikuvat Valamon luostarin varhaisvaiheista ovat muodostuneet mitä moninaisimman aineiston pohjalta. Valamon historian koostaminen 1800-luvulla onkin kiintoisa esimerkki menneisyyden ”rakentamisesta” ja kirjoitusajankohdan aatteiden ja arvojen heijastumisesta lopputulokseen. Artikkelini pohjautuu Kati Parppein pian ilmestyvään väitöskirjaan.

■ Laatokan Valamon luostari on noussut neuvostoajan jälkeen uuteen kukoistukseen. Saarelle saapuu laivalasteittain matkailijoita ja rakennuksia kunnostetaan. Valamossa kiehtoo paitsi sen sijainti, myös viittaukset luostarin kunniaakkaaseen menneisyyteen ”Pohjolan Athoksena”.¹ Sitä on väitetty yhdeksi Venäjän vanhimmista luostareista – jopa vanhimmaksi – ja lista Valamossa kilvoitelleista pyhistä miehistä on pitkä.

Kuvaukset luostarin varhaisvaiheista sisältävät kuitenkin paradoksin. Valamon historiasta on säilynyt hyvin vähän tietoja, ja jopa sen perustamisajankohta on ollut hämärän peitossa. Tutkijoiden arviot perustamisajasta ovat vaihdelleet 1100-luvusta 1400-luvulle. Taannoin löydetyn 1500-luvun tekstin mukaan Valamo olisi perustettu 1300- ja 1400-lukujen vaihteessa.² Viittaukset luostarin varhaisvaiheisiin ovat harvassa, verrattain myöhäisiä ja usein ristiriitaisia. Vähäisistä viittauksista huolimatta Valamon historiasta alkoi 1800-luvulla ilmestyä yhä värikkäämpiä ja yksityiskohtaisempia kuvauksia. Esiin nousee kysymys, mistä ne ilmestyivät. Kuka niitä tuotti? Millaista materiaalia niiden koostamiseen käytettiin?

Historiallisen kuvatuokimuksen näkökulma tekee ongelmasta – niukasta lähdema-

teriaalista – kiinnostavan tapaustutkimuksen lähtökohdan. Millainen prosessi on tuottanut kirjoitetun historian paikalle, jonka menneisyydestä ei ole tiedetty juuri mitään? Miten ja miksi mielikuvat Valamon luostarin historiasta muotoutuivat sellaisiksi, jollaisina ne tänäkin päivänä esitetään?

Tapahtumahistorian sijaan kuvatutkija tarkastelee niin kutsuttuja *jaettuja mielikuvia*, joita menneisyyden esityksillä on luotu ja ylläpidetty.³ Koska on liki mahdotonta selvittää yksittäisten ihmisten käsityksiä, jaettujen mielikuvien jäljille päästään tutkimalla materiaalia, jonka voidaan olettaa vaikuttaneen yleisiin käsityksiin tietystä aiheesta.⁴ Valamon tapauksessa sellaista edustavat esimerkiksi matkailijoille myydyt julkaisut luostarista ja sen historiasta. Niistä voidaan poimia väitteitä ja käsityksiä, jotka ovat toiston myötä vakiintuneet muodostamaan tietynlaisen kuvan Valamon varhaisvaiheista.

Mielikuvien pysyvyydestä kertoo se, että samat varhaishistoriaan liittyvät väitteet löytyvät niin 1800-luvun toisella puoliskolla julkaistuista Valamo-kirjoista kuin luostaria koskevasta 2000-luvun kirjallisuudestakin. Toistuvia teemoja ovat ajatus Valamosta yhtenä vanhimmista venäläisluostareista, legenda apostoli Andreaksen vierailusta saarella sekä perustajapyhimysten kreikkalainen alkuperä. Niin ikään kuvauksissa tois-

1. Tällä viitataan kreikkalaiseen Athoksen vuoreen ja niemimaahan, joilla sijaitsee itsehallinnollinen ortodoksiluostareiden keskittymä.

2. Ks. esim. Kati Parppei (2004) 'Milloin Valamon luostari perustettiin?' teoksessa J. Korpela (toim.) *Viiipurin läänin historia II. Viipurin linnaläänin synty*. Jyväskylä: Gummerus, 193–195. N. Ohotina-Lind (1996) *Skazanie o Valaamskom monastyre*. Sankt Peterburg: "Glagol", passim.

3. O. K. Fält (2002) 'Introduction'. Teoksessa K. Alenius, O. K. Fält and S. Jalagin (toim.) *Looking at the other. Historical study of images in theory and practice*. Oulu: Oulu University Press, 7–14. O. K. Fält (1982) *Eksotismista realismiin. Perinteinen Japanin-kuva Suomessa 1930-luvun murroksessa*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, 10–11. K. Boulding (1959) *The Image*. New York: The University of Michigan Press, 6–16.

4. Fält (2002), 9–11. L. de Anna (1997) 'Kuvatutkimuksen käyttö tekstianalyyssissä'. Teoksessa E. Kuparinen (toim.) *Työkätkut riviin. Näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin*. Turku: Turun yliopisto, 216–217.

tuvat Valamon vaikea asema rajaseutuluostarina sekä siihen liittyvä tarina ruotsalais-kuningas Magnus Erikssonin haaksirikkoutumisesta luostariin. Valamon merkitys korostuu ajatuksessa ”Pohjoisesta Athoksesta”, samoin kuin listassa luostarissa kilvoitelleista pyhistä.⁵

Kuvanmuodostusprosesseja tutkimalla ei haeta lisätietoa itse kohteesta, vaan ne tuotaneen aikakauden ja yhteisön maailmankuvista, aatteista ja arvoista.⁶ Valamon historiallisen kuvan syntyprosessin voidaan nähdä kuvastavan muun muassa historiankirjoituksen nousua sekä sen yhteyttä kansallisromanttisiin aatteisiin ja valtionmuodostusprosesseihin.⁷ Lisäksi siihen ovat vaikuttaneet Valamon omat intressit, keskeimpänä luostarin statuksen vakiinnuttaminen ja parantaminen.

Uusi alku vailla historiaa

Yksi syy Valamoa koskevan lähdemateriaalin vähäisyyteen on ollut luostarin sijainti levottomalla rajaseudulla. Alue autioitui kokonaan sadaksi vuodeksi 1600-luvun alussa sodankäynnin vuoksi. Valamon perustivat uudestaan Kirillo-Belozerskijn luostarin asukkaat Laatokan alueen palauduttua Venäjän hallintaan 1700-luvun alussa. Perustamiselle oli saatu keisarillinen lupa, jonka takana saattoi olla otteen vahvistaminen uuden pääkaupungin lähellä olevilla rajaluoveilla.⁸

5. Ks. esim. A. Bertash (2004) 'Valaam Stauropegon Monastery of the Transfiguration of the Saviour'. Teoksessa S. Kompaničenko (toim.) *Valaamskij monastyr 15 let vozroždenija. Fotoalhom. Valaamskogo monastyrja*. Sankt Peterburg, 7–12; 296.

6. H. Sihvo (2003) *Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 17. Fält (1982), 10–11.

7. S. Plokhly (2008) *Ukraine and Russia. Representations of the Past*. Toronto: University of Toronto Press, 283. M. Isoaho (2006) *The Image of Aleksandr Nevskij in Medieval Russia – Warrior and Saint*. Leiden: Brill, 10–11. B. Anderson (1991) *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalities*. London: Verso, 5–7. M. Hechter (2001): *Containing Nationalism*. New York: Oxford University Press. New York, 24; 62.

8. Ierodiakon Onufrij (Mahanov) (2005) *Pričal molitv uedinennyh. Valaamskij monastyr i ego nebesnye pokroviteli prepodobnye Sergij i German*. Sankt Peterburg: Izdatelstvo Carskoe Delo, 32–36. Spiridonov, A. M. & Jarovoj, O. A. (1991) *Valaam: ot apostola Andreja do*

Venäläisluostarit olivat 1700-luvulla ahtaalla, eikä Valamon alkutaival ollut helppo. Luostarissa ei edes voitu vedota vankkaan perustajakulttiin, koska sen alkuperäisinä perustajina pidetyistä Sergeistä ja Hermanista ei tiedetty juuri muuta kuin heidän oletetun hautansa sijainti.⁹ Perustajakulttia alettiin toden teolla elvyttää vasta igumeni Efremin aikana (1749–82), kun luostarin olemassaolo oli saatu turvattua. Sergeille ja Hermanille pyhitettiin alttari uuteen kirkkoon, oletetulle hautapaikalle rakennettiin sarkofagi ja lähisaarella sijaitsevaa luolaa alettiin esitellä perustajien asuinpaikkana.¹⁰

Pyhän Synodin¹¹ pyytäessä vuonna 1781 tietoa luostareiden perustamisvaiheista Efremin lähetti kuitenkin vain lyhyen kuvauksen 1700-luvun tapahtumista.¹² Se, ettei hän maininnut lainkaan perustajapyhiä tai luostarin varhaisempaa historiaa, kertonee sekä lähteiden puuttumisesta että Valamon johdon keskittymisestä konkreettisempiin asioihin.

Efremin seuraajan, igumeni Nazarin (1782–1801) aikana luostarin tilanne oli jo vakaampi. Nazari kiinnittikin edeltäjänsä enemmän huomiota perustajakultin ja Valamon statuksen vahvistamiseen. Vuonna 1789 uuden kirkon alaosa pyhitettiin Sergeille ja Hermanille, perustajille kirjoitettiin jumalanpalvelusteksti ja ihmeitä alettiin luoteloita.¹³

Valamon vahvistuminen sai vankkaa tukea kirkon johtavista piireistä. Nazarin oli nimittänyt tehtävänsä Pietarin ja Novgoro-

igumena Innokentija. Moskva: "Prometej" 1991, 56–57. J. H. Billington (1970) *The Icon and the Axe. An Interpretive History of Russian Culture*. New York: Vintage Books, 185.

9. Onufrij (2005), 32–36. Spiridonov & Jarovoj (1991), 72.

10. J. J. Mordvinov (1888) *Zapiski kapitana Jakova Jakovleviča Mordvinova. Pod redakcieju i s primečanijami Vladimira Mordvinova. Č. 1*. Sankt Peterburg, 44–45. Spiridonov & Jarovoj (1991), 76. 1800-luvulla kyseinen luola alettiin liittää Aleksanteri Syväriläisen hahmoon.

11. Ortodoksisen kirkon korkein päättävä hallintolin.

12. Centralnyj Gosudarstvennyj Istoričeskij Arhiv St. Peterburga (jatkossa lyh. CGIA) f. 19, op. 1, 11163, l. 15.

13. Onufrij (2005), 69–70; 612. *Kanon molebnyj po Presvujatoj Bogorodice i prepodobnym Sergiju i Hermanu, Valaamskij čudotvorcam*. 1789. Uuden Valamon luostarin arkisto, Heinävesi (jatkossa lyh. UVLA).

din metropoliitta Gavriil, oppinut ja vaikutusvaltainen luostareiden puolestapuhuja, jonka erityishuomion kohteita olivat Valamo ja Pietarissa sijaitseva Aleksanteri Nevskin luostari.¹⁴ Gavriil organisoii niin ikään Alaskan lähetystyötä värväten siihen valamolaisia munkkeja.¹⁵ Metropoliitta listasi myös pyhiä – kuten Aleksanteri Syväriläisen ja Savvatij Solovetskilaisen – joiden elämäkerrat kertoivat näiden kilvoitelleen Valamossa.¹⁶

Valamoa tuki lisäksi yleinen asketismin nousu, jota metropoliitta Gavriil edisti kääntämällä kreikkalaisen *Philokalia*-kokoelman venäjäksi käyttäen apuna Valamon munkkeja.¹⁷ 1800-luvulla vakiintunut käsitys Sergejstä ja Hermanista lähetystyöhön tulleina kreikkalaismunkkeina näyttääkin juontavan juurensa näihin vuosisadan vaihteen kreikkalaisvaikutteisiin; se ilmestyi Valamoa koskeviin teksteihin vasta 1800-luvun alussa.

Samaan aikaan orastavien kansallismanttisten aatteiden kantautuminen Venäjälle herätti kiinnostuksen kieltä sekä ”kansan” ja ”kansakunnan” määrittelyä kohtaan. Vallanpitäjät ja tiedepiirit innostuivat kansallisten historioiden kirjoittamisesta, mikä johti vanhojen tekstien etsimiseen luostarien ja kirkkojen uumenista.¹⁸ Kirkkohistorioita alettiin niin ikään koota.¹⁹

Historiainnostuksen myötä löydetty tekstit tarjosivat aineksia myös Valamon historian kirjoittamiselle, vaikka tiedot olivatkin useimmiten lähdekriittisesti hataralla pohjalla. Avraam Rostovilaisen elämäkerran 1700-luvun versiot osoittautuivat erityisen arvokkaiksi: niihin tehtyjen lisäysten voitiin tulkita tarkoittavan, että Valamo olisi perustettu jo 900-luvulla.²⁰ Väitteen symbolista painoarvoa lisäsi ajatus luostarin perustamisesta samoihin aikoihin Venäjän myyttisen kristillistämisen kanssa, ja se liitettiin Valamon luostarisääntöön jo vuonna 1784.²¹ Ajatus ”Venäjän vanhimma luostarista” löysi tiensä myös luostarin ensimmäisiin historiikkiluonnoksiin,²² ja Innokentij perusteli sillä vetoomuksensa perustajapyhiin aseman virallistamiseksi vuonna 1819.²³ Väitettä toistettiin 1800-luvun kuluessa joko faktana tai yhtenä vaihtoehtona perustamisen ajankohdalle.²⁴ Avraam Rostovilainen liitettiin listaan Valamossa kilvoitelleista pyhistä, samoin kuin luostarinperustaja Gleb Ust-Šehonskij,

14. Zdravomyslov, K. Ja (1897): *Ierarbi Novgorodskoj eparhii ot drevneiših vremen do nastojašago vremeni. Kratkie biografičeskie očerki*. Novgorod, 108–111.

15. Onufrij (2005), 93–94. Spiridonov and Jarovoj (1991), 84–86. *Slovar Istoričeskij o byuših v Rossii pisateljah Dubovnago čina, Grekorossijskija cerkvi* (1818). Čast I. Sanktpeterburg, 77–81.

16. Onufrij (2005), 65–66. Kirjoittajan lainaaman kirjeen alkuperäiskappale ei ole tiedossa, vaan siihen viitataan teoksessa *Valaamskij monastyr* (1864).

17. D. Pospelovskij (1998) *The Orthodox Church in the History of Russia*. New York: St. Vladimir Seminary Press, 128. N. N. Lisovoj (2002) *Vosemnađcatyj vek v istorii russkogo monašestva. Monašestvo i monastyri v Rossii XI–XX veka. Istoričeskie očerki*. Moskva: ”Nauka”, 208–212. Ismo Pellikka (1994) ’Athos – Venäjä – Valamo. Luostariperinteen välittyminen ja muut yhteydet 1800-luvulla’ Teoksessa S. Hirvonen, H. Kilpeläinen & L. Mäkelä (toim.) *Te menitte asumaan meren saareen: tutkimuksia Valamon luostarista*. Heinävesi: Valamon luostarin kirjasto.

18. V. Tolz (2001) *Russia. Inventing the Nation*. London: Arnold, 46–47; 155–161. M. Raeff (1994) *At the Origins of a Russian National Consciousness. Political Ideas & Institutions in Imperial Russia*. Boulder: Westview Press, 69–70. E. C. Thaden (1994) *Conservative Nationalism in Nineteenth Century Russia*. Seattle: University

of Washington Press, 65–75. H. Rogger (1960) *National Consciousness in Eighteenth Century Russia*. Cambridge: Harvard University Press, esim. 166–167; 277. 19. A. P. Dobroklonskij (1999) *Rukovodstvo po istorii Russkoj Cerkvi*. Moskva, 617–618.

20. Ks. esim. T. V. Bulanina (1989) ’Žitie Avraamija Rostovskogo’. Teoksessa *Slovar knižnikov i knižnosti drevnej Rusi. Vyp. 2. Vtoraja polovina XIV–XVI v. I–Ja*. Leningrad: ”Nauka”, 237–238. G. Lenhoff (1997) ”Vsja svjatyja pomjanuvše...” ’Strategies of Biographical Reconstruction in Muscovite Saints’ Lives’. *Specimina Philologiae Slavicae*. Supplementband 56. München: Verlag Otto Sagner, 170. H. Kirkinen (1963) *Karjala idän kulttuuripiirissä*. Rauma: Suomen historiallinen seura, 115–118.

21. UVLA Val. XII. 416, 102. *Ustav obščezitelnyj Valaamskago monastyrja* (paperi vuodelta 1799). Teksti on kopio vuonna 1784 kirjoitetusta luostarisäännöstä (ks. Onufrij 2005, 598–599). A. D. Smith (1991) *National Identity*. Reno: University of Nevada Press, 13–14; 22; 27–28. Hastings (2006), 189; 192–196.

22. Ks. esim. Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka (RGB) f. 96, sobr. Durova, 17. *Istoriograf Valaamskago monastyrja, ili rosyčkanie o ego drevnosti i pokazanie nastojašago ego položenija* (1811), l. 3.

23. Rossijskij Gosudarstvennij Istoričeskij Arhiv (jatkossa lyh. RGIA) f. 797, op. 2, 7804, l. 11 (10.1.1819).

24. Ks. esim. Platon, mitropolit moskovskij (1805) *Kratkaja cerkovnaja istorija. T. I*. Moskva. A. Ramšin (1852) *Polnoe sobranie istoričeskib svedenij o vseh byuših v drevnosti i nyme susestujusih monastyrjah i primečatelnyh cerkvab Rossij*. Moskva, 472. *Putešestvie na Valaam, vo svjatuju obitel, i podrobnoe obozrenie vseh ego dostoprimečatelnosti* (1896). S.-Peterburg, 14.

jonka oletettu yhteys Valamoon löytyi niin ikään 1600-luvun teksteistä.²⁵

Vuonna 1792 Pyhä Synodi pyysi jälleen pappeja ja luostarien johtajia toimittamaan sille kansallisesti merkittävät historialliset lähteet. Nazari lähetti vastaukseksi 1500-luvun version 1400-luvun novgorodilaistekstistä, joka kertoo ruotsalaisen kuninkaan Magnus Erikssonin haaksirikkoutuneen sotaretkellään erään luostarin rantaan, kääntyneen ortodoksiksi ja kuolleen munkkina. Saatekirjeessään igumeni kertoi ”paikallisesta traditiosta”, jonka mukaan luostari olisi ollut Valamo.²⁶

Yhteys Valamon ja rajaseutukysymyksiä heijastelleen novgorodilaistekstin välillä näyttää olleen puhtaasti 1700-luvun lopun tuote. Magnus Erikssonin legenda ja sitä tukemaan kaiverrettu kuninkaan ”hautakivi” sulautuivat kuitenkin tiiviisti Valamon populaarihistorialliseen kuvaan. Ortodoksisen kirkon moraalista ylemmyyttä korostanut teksti sopi siihen hyvin, minkä lisäksi tarina oli draamaattinen ja mieleenpainuva. Siitä tuli osa Valamon omia traditioita, joita myös metropliitta Gavriil oli peräänkuuluttanut.²⁷

Kiehtova anekdootti kiinnitti luostarissa kävijöiden huomion. Jo vuonna 1792 sen mainitsi tiedemies N. J. Ozereckovsij,²⁸ ja 1800-luvun alkupuolella legenda toistivat Elias Lönnrot ja matkakirjailija A. N. Muravev.²⁹ Kansalliseen historiankirjoitukseen Va-

lamon ja Magnuksen legendan kuvitteellinen yhteys päättyi, kun historioitsija N. M. Karamzin mainitsi asiasta pääteoksensa alaviitteessä.³⁰ Valamon populaarihistoriallisissa kuvauksissa tarinaa on kerrattu 1800-luvulta nykypäivään saakka.

Väärennöksiä ja suhteita vallanpitäjiin

Valamon statuksen kannalta tärkeää aikaa olivat 1800-luvun ensimmäiset vuosikymmenet, jolloin luostarin johtajana toimi igumeni Innokentij (1801–23). Ajan uskonnolliset aatteet korostivat mystiikkaa ja lisäsivät yleistä kiinnostusta luostareihin, vaikka osin kilpailivatkin kirkon virallisen linjan kanssa.³¹ Kansallisromanttisten ideoiden myötä kasvoi into historiankirjoitusta kohtaan.³²

Ajan henkeä kuvaa hyvin tapaus, jolla oli kauaskantoiset seuraukset. Pietarilainen amatöörihistorioitsija ja keräilijä Aleksandr Sulakadzev (1771–1830) kirjoitti vuonna 1818 Valamon historiasta koosteen, jossa hän viittasi itse keksimiinsä keskiaikaisiin lähteisiin.³³ Sulakadzev oli jo aiemmin harastanut tekstien väärentämistä, joka ei ollut mitenkään poikkeuksellista toimintaa vuosisadan vaihteen Venäjällä siinä missä muualla Euroopassakaan.³⁴

30. N. M. Karamzin (1988) *Istorija gosudarstva rossijskaga*. Moskva: Kniga, 138–139.

31. Raeff (1994), 67–68. Billington (1970), 200–202; 245; 253–254. Pospelovsky (1998), 134–137.

32. Raeff (1994), 18. Billington (1970), 270–271; 299; 303. Plokhij (2008), 49. Hastings (2006), 185–198.

33. *Opyt drevnej i novoj letopisi Valaamskogo monastyrja* (käsikirjoitus). UVLA XII: 360, 360a, 360b.

34. Plokhij (2008), 49–50. M. N. Speranskij (1956) 'Russkie poddelki rukopisej v načale XIX veka (Bardin i Sulakadzev)'. *Problemy istočnikovedenija*. Moskva: Akademija Nauka SSSR, 73. I. P. Smirnov (1979) 'O poddelkah A. I. Sulakadzevym drevnerusskih pamjatnikov (mesto mistifikacij v istorii kultury)'. *Trudy ot-dela drevnerusskoj literatury XXXIV*. Leningrad: "Nauka", 201.

25. Amvrozij (1811) *Istorija rossijskoj ierarhii*. Moskva, 586. 'Povest ob Ust-Šehonskom Troickom monastyre' (2005) Teoksessa G. M. Prohorov (toim.) *Svjatye podvižniki i obiteli Russkogo Severa*. Sankt Peterburg: Izdatelstvo Olega Abyško, 319. Kirkinen 1963, 129–130.

26. CGIA f. 19, op. 1, 15323, l. 28. *Novgorodskaja IV letopis* (g. 6854–6855). Kokoelmassa *Polnoe Sobranie Russkib Letopisec. Tom 4, čast I* (2000). Moskva: Jazyki Russkoj Kultury, 276–282. M. D. Kagan (1989) 'Rukopisanie Magnusa, korolja Svejskogo'. *Slovar knižnikov i knižnosti drevnej Rusi XIV- vtoraja polovina XVI v. 2. L-ja*. Leningrad: "Nauka", 313–314. A. Nakadza-va (2003) *Rukopisanie Magnusa. Issledovanie i teksty*. S.-Peterburg: "Dmitrij Buganin".

27. Spiridonov & Jarovoj (1991), 84.

28. N. J. Ozereckovskij (1989) *Putešestvie po ozeram Ladožkomu i Onežkomu*. Petrozavodsk: Karelija, 62.

29. E. Lönnrot (2002) *Vandraren. Reseberättelse från Karelen 1828–1842*. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 118–119. A. N. Muravev (1840) *Putešestvie ko svjatym mestam russkim*. Sanktpeterburg, 141

Ruotsalaiskuningas Magnus Erikssonin kuvitteellinen hauta on kunnostettu uusien matkailijoiden ihmeteltäväksi. Paikallisen tarinan mukaan 1300-luvulla elänyt kuningas kuoli Valamossa skeemamunkki Grigorina – pohjoismaiset kronikkalähteet kertovat Magnuksen kuolleen vuonna 1374 haaksirikossa Norjan rannikolla. Näkyvillä on myös osa vanhaa laattaa, jossa oli legendasta kertova runo. Kuva: Anu Aaltonen.

225
†
СХИМОНАХЪ
ГРИГОРИИ
(†1371г.)
ШВЕДСКИИ КОРОЛ
МАГНУСЪ

Mystiikasta ja ”harvinaisuuksista” kiinnostunut Sulakadzev oli aito aikansa lapsi, jonka väärennösten taustalla lienee ollut sekä kansallisromanttinen into että maineen nälkä.³⁵ Hän oli viehtynyt aikakauden teorioihin slaavien varhaisesta kulttuurista ja sijoitti Valamoonkin muinaisen slaavivaltakunnan, jonne itse apostoli Andreaksen kerrottiin tuoneen kristinuskon siemenen.³⁶ Sergejlle ja Hermanille hahmoteltu kreikkalaistausta sai rinnalleen venäläisyyttä korostaneen vaihtoehdon, jossa perustajat – tai toinen heistä – olisivat olleet slaaveja. Molempia versioita toistettiin 1800-luvun historiakuvauksissa.

Sulakadzevin toimet epäilyttivät jo aikalaisia, eikä Valamo-käsikirjoitusta juuri noteerattu tutkijoiden piirissä.³⁷ Keksitetyt tiedot sekoittuivat kuitenkin muuhun luostarin menneisyyttä koskevaan aineistoon. Ne levisivät populaarihistoriallisiin kuvauksiin ja jopa tietosanakirjoihin sekä Venäjällä että ulkomailla, ja niihin viitataan edelleen usein luostarin ”omana traditiona”.³⁸

Toinen käännekohta oli keisari Aleksanteri I:n vierailu Valamossa vuoden 1819 elokuussa. Tuolloin igumeni pääsi vetoamaan keisariin Sergejn ja Hermanin aseman virallistamiseksi. Loppuvuodesta Valamon oletetut perustajat liitettiin kansalliseen pyhimyskalenteriin.³⁹ Muita vierailun seurauksia olivat luostarin korottaminen ensimmäiseen luokkaan vuonna 1822 sekä Valamon kaupunkitalon perustaminen Pietariin.⁴⁰ Keisarilliset vierailut jatkuivat 1800-luvulla pönkittäen luostarin asemaa ja tarjoten keisariperheille hurskaan näyttämön, jolla tuoda esiin kirkon ja maallisen vallan suhdetta.

Kuva vakiintuu julkaisutoiminnan myötä

Valamo nousi kukoistukseensa igumeni Damaskinin (1839–81) aikana. Menestystä edesauttoi muun muassa höyrylaivaliikenteen aloittaminen Pietarista Valamoon. Voidaan puhua itseään ruokkineesta suosion kierteestä, jossa kasvava munkki- ja kävijämäärä toi luostarille niin mainetta kuin lahjoituksiakin. Damaskinin aikana toteutettiin muun muassa mittavia rakennushankkeita.

Muiden toimiansa ohella Damaskin etsi tuloksetta Valamon historiaan liittyvää lisäaineistoa kysellen sitä muun muassa muista luostareista. Erityisesti häntä kiinnosti Sergejn ja Hermanin alkuperäinen elämäkertateksti.⁴¹ Igumeni oli niin ikään yhteydessä historioitsija S. V. Soloveviin, joka oli luvannut etsiä lähteitä ruotsalaisista arkistoista. Tämäkin tie osoittautui umpikujaksi.⁴²

Paineita tuli myös virallisilta tahoilta. Vuonna 1847 Pyhän Synodin alainen Pietarin hengellinen konsistori vetosi jälleen luostareihin ja kirkkoihin, että nämä lähettäisivät tietoja varhaisvaiheistaan vasta perustetun maantieteellisen seuran tarpeisiin. Damaskinin lähettämän selvityksen lähteenä oli käytetty muun muassa Sulakadzevin käsikirjoitusta.⁴³ Vuonna 1852 konsistori pyysi ja sai tietoja luostarista kirkkohistoriallisiin tarkoituksiin.⁴⁴

35. Smirnov (1979), 201. V. P. Kozlov (1996) *Tajny falsifikacii. Analiz poddelok istoričeskib istočnikov XVIII–XIX vekov*. Moskva: Aspekt Press, 156–158; 163–164.

36. *Opyt drevnej i novoj letopisi Valaamskogo monastyrja*, 8; 13. Andreaksen legenda on interpolaatio ”Nestorin kronikkana” tunnetusta 1000-luvun tekstistä (varhaisin säilynyt versio vuodelta 1377). Vierailu löytyy myös 1550–1570-luvuille ajoitetusta ”Kertomuksesta Valamon luostarista”. ’Lavrentievskaja letopis’ (1846). *Polnoe sobranie russkib letopisei, tom I*. Sankt Peterburg. 3–4. ’Skazanie o Valaamskom monastyre’ Ohotina-Lind (1996), 160–161. N. V. Ponirko & A. M. Pančenko (1987) ’Apokrifi o Andree Pervozvannom’, *Slovar knižnikov i knižnosti drevnej Rusi. Vyp. 1: XI–pervajaja polovina XIV v.* Leningrad: ”Nauka”, 53.

37. Speranskij (1956), 45; 66–67. Smirnov (1979), 212.

38. Ks. esim. *Enciklopedičeskij slovar. Tom 9. Reprintnoe vosproizvedenie izdanija F. A. Brokrauz- I. A. Efron 1890 g.* (1990) ”Terra”, 395–396. *Kirkkovuoden pyhät. Osa II* (1980). Joensuu: Pohjois-Karjalan Kirjapaino Oy, 933. N. V. Krivcov (2006): *Kiži i Valaam*. Moskva: ”Veče”, 103.

39. *Gosudar Imperator Aleksandr I na Valaam, v avguste 1819 goda* (1858) Carskoe Selo, 17. Onufrij (2005), 612.

40. UVLA Ea: 1, d. Ukazy 1822–1824. CGIA f. 19, op. 17, 651; 856, l. 4.

41. UVLA Ea: 8, N:o 48, 1848; Ea: 33 N:o 15, 1859. N. P. Pajalin (1915) *Materialy dlja sostavlenija istorij Valaamskago monastyrja*. Vyhborg: 1915, 16–17. Onufrij (2005), 600–601.

42. UVLA Db:2/96; Db:3/72. Kirjeet Damaskinilta S. V. Solovev’ille 20.12.1861 ja 5.7.1862.

43. UVLA Ea: 10, d. 45 (1846–1847), 1–2; 5–20.

44. UVLA Aa:16. Saapuneiden kirjeiden luettelo 19.4.1852.

Kirjoja painettiin 1800-luvun mittaan yhä enemmän, mikä toi ne laajemman lukijakunnan saataville.⁴⁵ Esimerkiksi Konevitsan ja Solovetskin luostareita käsitteleviä julkaisuja oli ilmestynyt jo vuosisadan ensimmäisinä vuosikymmeninä.⁴⁶ Valamo oli käsitelty lähinnä matkakertomuksissa, joista vuonna 1852 painettu *Ostrov Valaam i tamošnjij monastyr* (Valamon saari ja sikäläinen luostari) kiinnosti Damaskinia siinä määrin, että hän osti oikeudet sen painattamiseen.⁴⁷ Valinta oli kiintoisa: kirjan historiaosiossa viitattiin edellä mainittuihin Sulakadzevin keksimiin lähteisiin, joiden todellisesta luonteesta igumeni sai tietää jo vuonna 1850 kielitieteilijä A. H. Vostokovin kautta.⁴⁸

Vuonna 1861 luostari sai luvan myydä Pyhän Synodin kirjapainossa painettuja kirjoja.⁴⁹ Oma julkaisutoiminta alkoi kaksi vuotta myöhemmin, ja vuonna 1864 ilmestyi teos *Valaamskij monastyr* (Valamon luostari).⁵⁰ Kirjan kirjoitti luostareista kiinnostunut pietarilainen sensori N. V. Jelagin, joka päätyi tehtävään oltuaan kirjeenvaihdossa Damaskinin kanssa.⁵¹

Valaamskij monastyr kertoi värikkäästi Valamon maantieteestä, historiasta ja luostarielämästä. Mukana oli myös hengellisiä tekstejä. Historiaosassa Sulakadzevin väennökset olivat näkyvällä sijalla.⁵² Damaskin siis joko jätti Vostokovin varoitukset huomiotta tai päätti tietoisesti sallia väennösviittaukset luostarin julkaisuissa. Vuonna 1875 ilmestyi kuitenkin *Valaamskoe slovo o Valaamskom monastyre. Istoričeskij očerk* (Valamolainen sana Valamon luostarista. Historiallinen näkökulma), jonka mainittiin olevan valamolaisen munkin kirjoittama ja igumenin hyväksymä.⁵³ Siitä ei Sulakadzevin kehitteliä löytynyt, ja näkökulma historiaan oli muutenkin varovainen. *Valaamskij monastyr* mainittiin tosin yhtenä lähteistä, ja siitä otettiin myöhemmin lukuisia uusia painoksia. Molempia kirjoja myös myytiin rinnakkain luostarissa ja pietarilaisissa kirjakaupoissa.⁵⁴

Julkaisutoiminnan myötä Valamon populaarihistoriallinen kuva sai lisäväriä vakiintuen kutakuinkin nykyisenkaltaiseksi. Esimerkiksi suosittu ajatus Valamosta pohjois-

senä tai venäläisenä Athoksena alkoi esiintyä kirjallisuudessa *Valaamskij monastyr*-teoksen myötä.⁵⁵ Jelagin saattoi saada idean Damaskinin kirjeestä, jossa tämä vertaa Valamo Athokseen.⁵⁶

Vuosisadan toisella puoliskolla myös luostarin ”pyhimyspantheon” kasvoi. Suuri osa olemattomin tai huterin historiallisin perustein Valamoon liitetystä pyhistä oli Aunuksen alueen luostarinperustajia, mikä heijastelee Valamon intressejä alueella.⁵⁷ Luostari edisti ajatusta Karjalan pyhien verkostosta myös maalauttamalla aiheesta ikonin.⁵⁸

Valamon koettelemukset rajaseutuluostarina korostuivat historiakuvauksissa 1800-luvun loppua kohden. Katoliset ja luterilaiset länsinaapurit alettiin esittää raakoina hyökkääjinä, jotka halusivat levittää omaa

45. J. Brooks (1985) *When Russia Learned to Read. Literacy and Popular Culture 186–1917*. New Jersey: Princeton University Press, passim.

46. Vuonna 1813 ilmestyivät *Skazanie ob ikone Konevskoj božej i materi ja O žitii prepodobnogo Arsenija Konevskogo* (1813). CGIA, f. 19, op. 15, 749. *Letopisec Soloveckij na cetyre stoletija ot osnovanija Soloveckago monastyrja do nastojašago vremenii* (1833) Moskva.

47. UVLA Aa: 16. Saapuneet kirjeet 31.12.1852.

48. A. H. Perepiska (1873) *Vostokova v pouremennom porjadke*. Sankt Peterburg, 391. Kozlov (1996), 174.

49. UVLA Ea: 37, d. 8 (1861), 1.

50. Piispa Aleksii (1982) 'Valamo ja kirjallisuus' Teoksessa Lainio, E. & Kohonen, N. (toim.) *Valamo ja sen sanoma*. Valamo-seura ry. Helsinki: Yhteiskirjapaino Oy, 225–229. *Valaamskij monastyr. Opisanie Valaamskago monastyrja i podvižnikov ego* (1864). Sankt Peterburg.

51. UVLA Db: 1/32; Db: 1/75–76; Db: 1/108; Db: 2/39–40; Db: 5/16; Db: 5/60. Kirjeet Damaskinilta N. V. Jelaginille 12.12.1858–19.6.1864. *Enciklopedičeskij slovar. Tom 22. Reprintnoe vosproizvedenie izdanija F. A. Brokrauz- I. A. Efron 1890 g* (1991). ”Terra”, 595.

52. *Valaamskij monastyr* (1864), XI; 4–6. I. Ostroumov, (1897) *Svjatyni našego severa*. S.-Peterburg, 160.

53. *Valaamskoe slovo o Valaamskom monastyre* (1875). Sankt Peterburg: A. Tranšelja.

54. UVLA Ba: 1, IIs. (1859–1911).

55. *Valaamskij monastyr* (1864), II; XXIII; 187.

56. UVLA Db: 1/32, 4.11.1857.

57. N. A. Basova et. al. (1991) *Oloneckaja eparhija. Stranicy istorii*. Petrozavodsk, 79. I. Karvonen (2005) 'Kuka oli Joonas Jaasjärveläinen?' *Ortodoksia* 50. Saarijärvi: Gummerus, 91–92; 102. Spiridon & Jarovoj (1991), 87–89.

58. Arkkipiispa Paavali (1982) *Rukous ikonin edessä*. Porvoo: WSOY, 144–145.

uskoaan viattomia säästelemättä.⁵⁹ Kuvauksissa saattoivat heijastua muun muassa hankaluudet, joita Valamolla oli luterilaisen suomalaishallinnon kanssa.⁶⁰

Tabula rasa – haasteesta mahdollisuudeksi

Valamon luostarin varhaisvaiheisiin liittyviä ja edelleen Valamo-kirjoituksissa toistuvia mielikuvia voidaan siis pitkälti pitää 1700- ja 1800-luvun tuotteina. Valamolle todella kirjoitettiin historia, mutta tuon historian voi sanoa kertovan enemmän syntyajankohdansa aatteista, arvoista ja tapahtumista kuin itse luostarin menneisyydestä. Valamon historiallisen kuvan syntyprosessin takaa löytyykin monitahoinen vyyhti konkreettisia ja ideologisia yhteyksiä, aatevirtauksia ja päivänpolitiikkaa. Kuvan hahmottuminen kulki yhtä jalkaa luostarin statuksen paranemisen kanssa. Molemmat vahvistivat toisiaan: nouseva luostari tarvitsi vaikuttavan menneisyyden, jonka kuvaukset vakiintuessaan lisäsivät Valamon vetovoimaa.

Taustalla vaikuttivat luostarin hyvät suhteet hengellisiin ja maallisiin vallanpitäjiin; Valamon sijainti loi sille potentiaalin, jota haluttiin kehittää. Vahvana pohjavirtauksena kuvan kehityksessä näkyvät kansallisromanttiset ideat ja kansallisen historiankirjoituksen alkuvaiheet.

Voidaan myös todeta, että Valamo muutti ongelman mahdollisuudeksi. Tietojen vähäisyys tarjosi kankaan, johon voitiin luonnostella kuvia Valamon varhaishistoriasta monenlaista materiaalia hyödyntäen. Mielikuvien muodostumiseen ei tarvittu edes ”vankkoja faktoja”. Esimerkiksi ajatus Valamosta Venäjän vanhimpana luostarina kiehtoi ihmisiä ja voimisti luostarin myyttistä auraa, vaikka tutkijat pian väitteen kumosivatkin. Luovan suhtautumisen historiankirjoitukseen mahdollisti osaltaan kristillinen traditio. Olivathan esimerkiksi pyhien ihme-teot uskon, eivät faktatiedon asia. Luostarin

tapauksessa korostuivat niin ikään historiallisten kuvausten kerronnallisuus ja opettavaisuus.⁶¹

Valamon historiakuva oli myös joustava ja salli erilaiset variaatiot. Hyvä esimerkki on perustajien alkuperä; kukin saattoi uskoa, mitä halusi. Luostarin johdon ristiriitainen suhtautuminen väärennöksiin saattoi niin ikään johtua halusta pitää vaihtoehdot avoimina. Sulakadzevin ideat olivat jo vakiintuneet populaareihin teksteihin, ja ne toivat kuvaan kaivattua lisäväriä. Toisaalta historiantutkimus oli tieteenalana vakiintumassa, mikä loi luostarille tarpeen tuottaa myös ”vakavammin otettavia” katsauksia.

Tieteellisyyteen pyrkivien ja populaarien historiakuvausten välinen raja oli kuitenkin 1800-luvulla häilyvä. Molemmat vaikuttivat mielikuvien syntyyn ja vakiintumiseen sellaisiksi, millaisina niitä tänäkin päivänä toistetaan. Ajatus Valamosta yhtenä vanhimmita venäläisluostareista elää yhä, samoin kuin legenda apostoli Andreaksen vierailusta sekä spekulatiot perustajien alkuperästä. Yhtä lailla kerrataan Magnus Erikssonin tarinaa, Valamon vaikeuksia rajaseutuloustarina ja luostariin liitettyjen pyhien vaikuttavaa listaa.

59. Ks. esim. *Valaamskij monastyr* (1864), 17–19. *Valaamskoe slovo o Valaamskom monastyr* (1875), 10. *Skazanie o žizni i čudesah prepodobnyh Sergija i Hermana* (1896) S.-Peterburg, 18–19. *Putešestvie na Valaam* (1896) S.-Peterburg, 15.

60. H. Koukkunen (1969) 'Luostari- ja käännyttäisäsymykset – 1870-luvun suomalais-venäläisten suhteiden eräs koetinkivi'. *Ortodoksia* 19. Helsinki 1969, 69–78. H. Kilpeläinen (2000) *Valamo – karjalaisten luostari? Luostarin ja yhteiskunnan interaktio maailmansotien välisenä aikana*. SKS. Helsinki: Hakapaino, 153–154.

61. H. White (1992): *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 24–27. J. Mali (2003): *Mythistory. The Making of a Modern Historiography*. Chicago: The University of Chicago Press, 8–15; 23.

ALEKSANTERI SUVIOJA

Historian käyttö Saksan laivaston vahvistamiseksi ja puolustamiseksi 1890-luvulta vuoteen 1945

Saksan laivaston historia 1800-luvun lopulta toisen maailmansodan päättymiseen tarjoaa havainnollisen esimerkin tavoista käyttää historiaa. Historiasta ammennettiin perustelua laivaston vahvistamiseksi ja tirpitzläisen laivastostrategian perustelemiseksi. Jos historia ei tarjonnut perustelua laivaston vahvistamiseksi, oli historia kirjoitettava uudelleen.

Saksan vuosien 1871–1918 keisarikunnan laivaston historia ei ole vain puolustushaaran historiaa. Yhdistyneellä Saksalla ei ollut merkittävää laivastoa, eikä diplomatiaan ja viime kädessä tehokkaiksi osoittautuneisiin maavoimiin perustuneessa Bismarckin ulkopoliitikassa sellaisen rakentamiseen nähty tarvetta. Tilanne alkoi muuttua 1880-luvulla Saksan hankittua ensimmäiset siirtomaansa. Siirtomaapolitiikka oli mahdollista vain laivaston avulla. Aluksi tämä tarkoitti rauhan ajan tehtäviin tarkoitettujen vaatimattomien tykkiveneiden ja risteilijöiden lisääntynyttä tarvetta. Ajan myötä voimistuvat vaatimukset siirtomaiden suojelemisesta myös sodan aikana suuremmilla aluksilla.¹

Laivaston vahvistamista vaatineiden äänenpainojen voimistuminen oli 1890-luvulla kansainvälinen ilmiö. Imperialismin aikakauden kilpailu siirtomaista, kasvava meriliikenne ja kauppa, tekninen kehitys ja innostus tekniikasta sekä yltiökansallismielisyys yhdistyivät niin merivalloissa kuin perinteisemmissä sisämaavaltioissakin² laivastoinnostukseksi, navalismiksi. Ilmiö oli voimakkaimmillaan vuosisadan vaihteessa. Seurauksena ei ollut ainoastaan merimies-

puvun yleistyminen nuorisomuodissa vaan myös laivastomyönteisten mielipidejärjestöjen perustaminen sekä aiempaa laajempien laivanrakennusohjelmien hyväksyminen.

Saksassa laivastoinnostusta lisäsi maan teollisuuden ja kaupan kehittyminen. Vuonna 1888 keisariksi kruunattu Wilhelm II oli erittäin innostunut laivastosta. Uusi keisari ja hänen innostuksensa ei ollut kuitenkaan ainoa syy Saksan laivaston vahvistamiseen 1890-luvun lopulta alkaen. Saksan uusi aktiivinen ulkopoliittikka, maailmanpolitiikka eli Weltpolitik, oli suosittua etenkin keski-luokan parissa. Maailmanpolitiikan keskiöön noussut laivaston vahvistaminen heikensi kuitenkin Saksan ja Britannian suhteita. Ensimmäistä maailmansotaa edeltäneenä aikana tärkein kilpailu laivastojen varustamisessa käytiin nimenomaan Saksan ja Britannian välillä ja siksi Saksan laivaston vahvistamisella oli merkittävä osuus ensimmäisen maailmansodan syttymiseen johtaneissa kehityksessä.

Tämä artikkeli keskittyy laivaston piirissä tehtyyn historiankirjoitukseen ja laivaston harjoittamaan historiapolitiikkaan. Historiapolitiikka oli laivastossa ja myös sen ulkopuolella näennäisestä moninaisuudestaan huolimatta keskitetysti johdettua. Keisarikunnan aikana käytännössä meriministerinä toiminut amiraali Tirpitz asetti historiatulkintojen suuntaviivat ja pyrki vaimentamaan poikkeavia tulkintoja. Tämä tapahtui mm. merivoimien tiedotustoimiston (Nachrichtenbüro) avulla. Toimisto levitti sanomalehtiin materiaalia ja pyrki toimimaan poikkeavia tulkintoja vastaan.

Laivaston piirissä suoritettu historiankirjoitus ja laivaston historiapolitiikka on usein sivuutettu historian väärentämisenä, eikä aiheesta ole laadittu artikkeleita laajempaa tutkimusta.³ Viime aikoina teemaan on kui-

1. Laivastosta ja siirtomaista ks. Walter Nuhn (2002): *Kolonialpolitik und die Marine*. Bonn: Bernard & Graefe Verlag.

2. Hyvän esimerkin tarjoaa Itävalta-Unkari, ks. Lawrence Sondhaus (1994): *The Naval Policy of Austria-Hungary 1867–1918*. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press.

3. Keith W. Bird (1979) 'The Origins and Role of German Naval History in the Inter-War Period 1918–1939', *Naval War College Review* XXXII, 42–53.

tenkin syvennytty osana Saksan laivaston aatehistorian selvittämistä.⁴ Merkittävyytensä aihe saa niistä seurauksista, joita harjoitetulla historiapolitiikalla oli laivastolle. Esimerkiksi Saksan laivaston uudelleenrakentaminen 1920-luvulta alkaen samojen periaatteiden mukaan kuin ennen ensimmäistä maailmansotaa ei avaudu tarkastelijalle ilman perehtymistä laivaston ja historian vuorovaikutukseen.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen historiapolitiittisten päätösten takana oli merivoimien komentaja (Chef der Marineleitung). Materiaalia tuotti ja jakeli etupäässä sotatieteellinen osasto (Kriegswissenschaftliche Abteilung). Merivoimien tukena oli laaja evp-meriupseerien joukko. Heidän mielipiteensä historiantulkintojen osalta olivat yleensä niin yhtenevät,⁵ ettei erityisiä ohjaustoimia edes tarvittu. Toisinajattelijoi- ta kuuluisin oli vara-amiraali Wolfgang Wegener. Hänet laivasto pyrki lannistamaan hiljaisuudella, mm. estämällä hänen näkökantojensa esittelyn julkisuudessa. Merivoimia vuodesta 1928 kommentanut amiraali Erich Raeder lisäsi keinovalikoimaan mm. epäkohteliaan käytöksen ja Wegenerin pojan sotilasuran hankaloittamisen.⁶

Laivaston tarve ja historia 1800-luvun lopussa

Historian ja laivaston suhde ei ollut kiinteä vain 1800-luvun lopun Saksassa. Laivaston ja merisodan historia sai 1800-luvun loppupuolella keskeisen aseman eri maissa siinä keskustelussa, jossa laivastojen määrärahoja perusteltiin julkisuudessa. Edustuksellisuuden lisääntyttä poliittisissa järjestelmissä oli laivastojen määrärahat hyväksyttävä parlamenteissa. Taloudellisten ja sotilaallisten seikkojen lisäksi historiaa käytettiin paljon perusteluna. Historia antoi myös esimerkkejä laivaston vaikutuksista talouteen ja sotilaalliseen tilanteeseen.

Saksan laivaston ja historian erityissuhde perustui kahteen tekijään. Ensinnäkin Saksan yhdistymiskehitys muutti perinteiset merelliset turvallisuusjärjestelyt. Muodostui uusi valtio, jonka rannikoita, kasvavaa kauppalaivastoa ja siirtomaita oli aikakauden näkemysten mukaan suojeltava laivas-

tolla. Tarvittavaa laivastoa ei kuitenkaan ollut olemassa vaan se oli käytännössä rakennettava tyhjästä. Toinen tekijä oli laivastoperinteen puuttuminen Saksasta. Yhdistyneen Saksan valtioista yhdelläkään ei ollut koskaan ollut laivastoa eikä merkittävää meritaistelua tai de Ruyterin tai Nelsonin kaltaista merisankaria. Jopa Itävalta-Unkari oli tässä suhteessa paremmassa asemassa: vuonna 1866 voitettu Lissan meritaistelu tarjosi erinomaisen samaistumiskohteen ja perustelun laivastoa vahvennettaessa. Saksalaisen laivastohistorian toimijat olivat usein painostavan tietoisia tästä puutteesta. Esimerkiksi kreivi Rewentlow totesi vielä ensimmäisen maailmansodan jälkeenkin, että ”Saksalla ei ole merisotahistoriaa, eikä yleisemminkään merellistä historiaa tai kertomusta siitä”.⁷

4. Laivaston ja historian suhteesta ks. Michael Epkenhans (2005) '„Clio“ und die Marine', teoksessa Werner Rahn (toim.) *Deutsche Marinen im Wandel. Vom Symbol nationaler Einbeit zum Instrument internationaler Sicherheit. Beiträge zur Militärgeschichte* 63, München: R. Oldenbourg Verlag, 363–396.

5. Saksalaisista meriupseereista historiantulkintajina ks. Aleksanteri Suvioja (2000) 'Merimiehen haudalla laulaa Kleio. Saksalaiset meriupseerit historiantulkintajina 1918–1945', teoksessa Riitta Oittinen & Marjatta Rahikainen (toim.) *Keulakuvia ja peränpitäjiä. Vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 63–78.

6. Wegenerin kohtelusta ks. Holger H. Herwig (1989) 'Introduction. Wolfgang Wegener and German Naval Strategy from Tirpitz to Raeder', teoksessa Wolfgang Wegener: *German Navy: The Naval Strategy of the Wolfgang Wegener*. Annapolis, Naval Institute Press, xv–lv. Wegener luokiteltiin kuitenkin ”kansallisesti luotettavaksi”, toisin kuin ne kriitikot, joiden kansioita säilytettiin mapissa ”laivaston viholliset”, ks. RM 6/263, BArch-MA. Wegenerin henkilöarkistosta käy selkeästi ilmi, että hän koki itsensä laivaston puolustajaksi. Esim. vielä vuonna 1952 hänen mielestään ”laivasto ratkaisevana aselajina ei voi olla liian voimakas.” Käsikirjoitus Saksalais-englantilainen valtakonflikti jälkikirjoituksen vuodelta 1952, Nachlaß Wegener N 607/3, 1–30, BArch-MA.

7. Graf E. zu Rewentlow (1918) *Der Einfluß der Seemacht im großen Kriege*. Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, xv. Wilhelm Wolfslast oli myöhemmin yhtä armoton arvioidessaan Saksan merisotahistoriaa ennen ensimmäistä maailmansotaa: ”Laivaston omat sotatimet, niin kunniakkaita kuin ne olivatkin, rajoittuivat lähes yksinomaan taisteluihin viljejä tai puoliksi sivistyneitä kansoja vastaan...”, Wilhelm Wolfslast (1938) *Der Seekrieg 1914–1918*. Leipzig: v. Hase & Koehler Verlag, 26.

Kun menneisyyttä ei ollut, sellainen oli luotava. Ennen ensimmäistä maailmansotaa Saksan laivastossa on havaittavissa pyrkimys kaikkien mahdollisten ja mahdottomien historiallisten tapahtumien ja operaatioiden esittelyyn. Erityisesti tällaisia olivat siirtomaissa tapahtuneet välikohtaukset: Tres Forcas -niemen tulitaistelu Rif-merirovoja vastaan vuonna 1856 mainittiin vuosikymmenten ajan virstanpylväänä saksalaisessa laivastohistoriassa.⁸

Frankfurtin kansalliskokouksen laivasto, vuosien 1848–52 Bundesmarine, ei ennen ensimmäistä maailmansotaa herättänyt laajaa mielenkiintoa. Tätä voidaan perustella sillä, että laivastoperinne oli etsittävä Preussin historiasta, johon keisarikunnan historia nojasi. Toisaalta Frankfurtin laivastoon ei silloin suhtauduttu yhtä tuomitsevasti kuin myöhemmin 1920-luvulla.⁹

Tradition puuttuminen muuttui sitä poltavammaksi ongelmaksi mitä laajempia suunnitelmat laivaston vahvistamiseksi olivat. Laivaston vahvistamiseksi laadittiin valtiopäiville valtakunnan laivastoviraston valtiosihteerin kontra-amiraali Alfred Tirpitzin johdolla esityksiä laivastolaiksi (Flottengesetz). Vuosien 1898 ja 1900 laivastolaeissa ja niiden lisäyksissä valtiopäivät sitoutui myöntämään varat tietyn alusmäärän sisältävän avomerilaivaston rakentamiseen ja vanhentuvien alusten korvaamiseen myöhemmin uusilla.¹⁰ Määrärahakeskusteluissa historialliset perustelut olivat keskeisiä. Tirpitzin rooli laivastolakien valmistelussa ja Saksan laivastostrategian muodostamisessa oli niin keskeinen, että hänen mukaansa Saksan ensimmäistä maailmansotaa edeltänyttä laivastopolitiikkaa kutsutaan tirpitzläiseksi.

Omien samaistumiskohteiden puuttuessa kansainvälinen laivastohistoria sai merkittävän aseman saksalaisessa keskustelussa. Amerikkalainen kontra-amiraali A. T. Mahan saavutti Saksan laivastossa teoksellaan *The Influence of Sea Power upon History*¹¹ (1890) nopeasti profeetan aseman. Mahanin teos oli tutkimus Britannian ja Ranskan merivallasta 1600- ja 1700-luvulla. Teos käännettiin nopeasti saksan kielelle ja sitä jaettiin mm. poliitikoille vuoden 1898 ensimmäisen lai-

vastolain hyväksymisen varmistamiseksi. Kriittinen keskustelu Mahanin teoksesta tyrehdytettiin laivaston johdon toimesta alkuunsa. Näin varmistettiin laivaston näkökulmasta ”oikea” tulkinta. Kriitikon Mahanin ihannoitiin oli eräs tekijä, joka esti Saksan laivastoa havaitsemasta Tirpitzin laivastostrategian perusongelmia.¹²

Merisodan hiljaiselosta kirjalliseksi menestystarinaksi

Jos ennen ensimmäistä maailmansotaa ongelmana oli ollut tradition puuttuminen, sodan sytyttyä nousi nopeasti ongelmaksi se, ettei merisota sujunut odotetulla tavalla. Ratkaisevan meritaistelun sijaan Saksan avomerilaivasto jäi toimettomana satamiinsa. Toteutuneet merisotatoimet olivat lopputulokseltaan saksalaisille kaikkea muuta kuin mairittelevia. Odotusten ja sotatapah- tumien välille muodostui ristiriita, joka lietsi Tirpitzin laivastopolitiikan kritiikkiä.

8. Dateeramaton jäljenne listasta ”Keisarillisen laivaston juhlapäiviä”, RM 3/9654, 216, Bundesarchiv-Militärarchiv, seuraavassa BArch-MA (Freiburg i. Br.). Ks. myös kirjeenvaihto ennen ensimmäistä maailmansotaa kaatuneiden merisotilaiden muistotauluista RM 20/393, BArch-MA.

9. Erityisesti vara-amiraali von Mantey hyökkäsi Bundesmarinea kohtaan toistuvasti: sen lipun värit oli ”keksitty tyhjältä”, ja laivasto oli toiminut ”erittäin surullisella tavalla” (Eberhard von Mantey (1926) *Deutsche Marinegeschichte*, Charlottenburg: Verlag ”Offene Worte”, 48, 88–90; Eberhard von Mantey (s.a. [1935]) *Marine-Geschichtsfibel*. Berlin: Verlag ”Offene Worte”, 112.

10. Tämä laivastorakentamisen prosessi on tutkittu ja kiistelty ilmiö, joten alustavankin kirjallisuusviitteen laatiminen vaatisi oman esityksensä. Hyvänä lähtökoh- tana on tuore Rolf Hobsonin artikkeli Rolf Hobson (2005) ’Die Besonderheiten des wilhelminischen Navalismus’, teoksessa Werner Rahn (toim.) *Deutsche Marinen im Wandel. Vom Symbol nationaler Einheit zum Instrument internationaler Sicherheit. Beiträge zur Militärgeschichte* 63, München: R. Oldenbourg Verlag, 161–193. Suomeksi aiheesta on julkaistu vali- tettavan vähän, ks. Pertti Luntinen (1987) *Saksan kei- sarillinen laivasto Itämerellä. Aikeet, suunnitelmat ja toimet. Historiallisia tutkimuksia* 143. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 9–55.

11. Alfred Thayer Mahan (1965/1890) *The Influence of Sea Power upon History 1660–1783*. 1. painos 1890. London: Methuen.

12. Holger H. Herwig (1991) *The Influence of A.T. Mahan Upon German Sea Power*, teoksessa John B. Hattendorf (toim.): *The Influence of History on Mahan*, Newport: Naval War College Press, 67–80.

Kritiikin torjumiseksi aloitettiin laivaston suorasti tai epäsuorasti johtamana laaja julkaisukampanja, jonka tarkoituksena oli osoittaa Saksan laivaston saavutukset sodassa. Vaikka nämä julkaisut olivat nimellisesti yksityisiä, niillä oli käytännössä virallinen tuki. Ensimmäisiin esityksiin kuului Siegfried Toeche Mittlerin kirjanen *Die Deutsche Kriegsflotte sechs Monate im Kampfe* (1915).¹³ Mittler und Sohn -kustantamolla oli viranomaisiin hyvät suhteet, ja kustantamo sai jo seuraavana vuonna yhteistyösopimuksen laivaston virallisen merisotahistorian kirjoittamisesta.

Aluksi sotakirjallisuuden tehtävänä oli esittää asiat parhain päin. Ensimmäisen maailmansodan tappiollisista sotatoimista yritettiin selvytyä korostamalla tuhoutuneiden alusten sankarillista taistelua loppuun asti¹⁴ – teemaa, jonka seuraukset olivat merkittävät. Laivaston aktiivisuuden todistelun ja kunniaakaan tappion jälkeen kolmannessa vaiheessa kiinnostus siirtyy niihin operaatioihin, joita avomerilaivaston toimittomuudenkin aikana ilmeni eli sukellusveneidien ja apuristeilijöiden toimintaan. Suuntaus oli laivastolle edullinen. Ensinnäkin sen tiimoilta syntyi nuorisolle suunnattu laajalevikkisten vauhdikkaiden seikkailutarinoiden kirjo. Toiseksi laivaston esitettiin taistelleen kaiken aikaa avomerilaivaston toimittomuudesta huolimatta. Etenkin kaukaisilla valtamerillä toimineet risteilijät ja apuristeilijät edustivat romanttista vaihtelua sodan harmaaseen arkeen. Malliesimerkkinä oli kevyen risteilijä Emdenin toiminta Intian valtamerellä. Kertomukset Emdenin retkistä ja etenkin risteilijän henkiin jääneiden paluumatkasta saavuttivat suuret painokset.¹⁵ Huippunsa tämä nuortenkirjojen tyylillä lähentynyt seikkailukirjallisuus sai kertomuksessa apuristeilijänä toimineen purjealus Seeteufelin vaiheista.¹⁶

Kaikesta positiivisesta julkaisuudesta huolimatta nämä kuvaukset ”nuorten kapteeniluutnanttien sodasta” eli pienten alusyksiköiden sodasta eivät vastanneet lainkaan laivaston johdon tavoitteita, sillä nämä julkaisut eivät perustelleet Tirpitzin laivastopolitiikkaa. Tarvittiin meneillään olevan merisodan virallinen historiankirjoitus, joka

osoittaisi Saksan laivastostrategian oikeaksi. Tällaisen esityksen tarvetta korosti upseerikunnan piirissä kiertänyt myöhemmän varamiraali Wolfgang Wegenerin muistio, joka kritisoi Saksan valitsemaa strategista defensiivää jyrkin sanakääntein. Vaikkei Wegenerin muistio ollut varsinainen historiantulkinta, se perustui kuitenkin toisenlaiseen menneisyyden merisotien analyysiin kuin Tirpitzin tukema tulkinta Mahanin kirjoituksista.¹⁷

Virallisen merisotahistorian kirjoittamiseksi perustettiin merivoimien johtoon merivoimien arkisto (Marinearchiv) tehtävänään materiaalin kuten sotapäiväkirjojen kerääminen.¹⁸ Myöhemmin toimintaa jatkoi sotatieteellinen osasto (Kriegswissenschaftliche Abteilung). Kustannussopimus Mittler et Sohn Verlagin kanssa solmittiin samana vuonna.¹⁹ Nämä toimet osoittautuivat pitkäkestoisiksi ja merkittäviksi. Saksaan perustettiin merivoimien arkisto ennen yhteistä valtionearkistoa, ja merivoimien asiakirjat pysyivät merivoimien omissa käsissä aina Saksan antautumiseen asti keväällä 1945. Merivoimat saivat näin maavoimien omaan

13. Siegfried Toeche Mittler (1915) *Die deutsche Kriegsflotte sechs Monate im Kampfe*. Berlin: Mittler und Sohn.

14. Ks. esim. H. Waldeyer (1915) *Ran an den Feind. Seeschlachten und Fliegerkämpfe im Weltkrieg 1914/1915*. Veröffentlichungen der Deutschen Gesellschaft zur Verbreitung guter Jugendschriften und Bücher. Berlin: Verlag Jugendhort / Walther Bloch Nachfolger. Wegener kommentoi traditiota myöhemmin sattuvasti: „Sotahan halutaan voittaa, eikä tehdä harakirää!” Wegenerin reunahuomautus amiraali Hollwegin kirjeessä Wegenerille 15.3.29, Nachlaß Wegener N 607/2, BArch-MA.

15. Hellmuth von Mücke (s.a. [1917]) *Emden*. 151 bis 200 Tausend. Berlin: Verlag August Scherl; Hellmuth von Mücke (1917) *Ayesha*. Suom. Werner Anttila. Helsinki: G.W. Edlemdin Kustannusosakeyhtiö.

16. Graf Felix von Luckner (1926) *Seeteufel. Abenteuer aus meinen Leben*. Berlin: Verlag von K.F. Koehler.

17. Ks. Herwig 1989 ja Wegenerin pojan, kontra-amiraali Edward Wegenerin dateeraamaton käsikirjoitus *Das Geistige Erbe Wolfgang Wegeners*, N 607/10, 1–193, BArch-MA.

18. Gert Sandhofer (1974) 'Teilstreitkraft Marine', teoksessa Ursula von Gersdorff (toim.): *Geschichte und Militärgeschichte. Wege der Forschung*. Frankfurt am Main: Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, 55–66.

19. Sopimus laivaston arkiston ja Mittler et Sohn Verlagin välillä 1.7.1916, RM 8/147, BArch-MA.

historiateokseen nähden etumatkaa. Viimeiset tämän *Der Krieg zur See* -teossarjan osista julkaistiin vasta 1966.

Kesällä 1916 käytiin Skagerrakin meritaistelu Britannian ja Saksan avomerilaivastojen kesken. Taistelu oli ensimmäisen maailmansodan ainoa kahden kokonaisen laivaston kohtaaminen. Skagerrakin meritaistelusta muodostui laivaston historiatietoisuuden ja historian käytön kulmakivi. Meritaistelu ja siinä saksalaisten mielestä saavutettu voitto esitettiin todisteena siitä, että noudatettu laivastopolitiikka oli ollut oikea.²⁰ Ensimmäiset historialliset esitykset julkaistiin jo sodan aikana,²¹ mutta varsinaisen kukoistuksensa Skagerrak-kirjallisuus koki 1920-luvulla. Taistelua muisteltiin loppumattomassa määrässä julkaisuja, joiden painokset saattoivat kohota merkittäviin lukuihin.²²

Huomionarvoinen piirre Skagerrakin meritaistelun esityksissä on se, että taistelun merkitystä saksalaisten motivaatiolle ei edes yritetä peitellä. Esimerkiksi kontra-amiraali Otto Groos totesi artikkelissaan: ”Onneksi taistelu käytiin. Ei ole kuviteltavissa, että olisimme olleet neljä vuotta turhaan valmiudessa Pohjanmerellä.”²³ Taistelun moraalisen merkityksen painotus oli myös keino välttää tirpitzläisen strategian kriittistä analyysiä. Taistelu muodostui meriupseerien minäkuvan kannalta merkitykselliseksi.²⁴

Taistelu olemassaolosta historiaan vedoten

Skagerrakin taistelusta huolimatta Saksan laivasto ei ollut sodassa lunastanut siihen asetettuja odotuksia ja toiveita. Raskaiden taistelulaivojen ja -risteilijöiden avomeriläivasto oli niin maavoimiin kuin ilma-aseeseenkin verrattuna ollut toimettona. Lisäksi laivaston suurilla aluksilla lokakuun lopulla 1918 käynnistynyt matruusikapina laajeni marraskuussa 1918 vallankumoukseksi koko maahan. Vallankumous johti keisarikunnan korvautumiseen tasavallalla. Tämän seurauksena erityisesti oikeistopiireissä laivaston maine tahrautui. Tirpitzin laivaston rakentaminen nähtiin sodan jälkeen yhtenä tärkeimmistä sotaan johtaneista syistä. Lopulta koko laivaston olemassa-

olo asetettiin kyseenalaiseksi: Versailles'n rauhansopimuksen katsottiin rajoittavan laivaston kokoa niin paljon, ettei sen ylläpito ollut mielekäästä.

Tässä tilanteessa laivasto käytti historiaa puolustautuakseen edellä mainituilta syytöksiltä ja taistellakseen olemassaolostaan. Historiankirjoituksen avulla laivaston oli osoitettava, että sen panos Saksan sotameneestykseen oli ollut ratkaisevaa ja että Tirpitzin laivastostrategian perusteet olivat oikeat. Tehtävä ei ollut helppo. Keinoksi muodostui painottaa johdonmukaisesti laivaston ja Tirpitzin laivastopolitiikan kannalta myönteisiä tapahtumia ja välttää analyytistä strategian pohdiskelua. Esimerkiksi vuonna 1920 julkaistu *Der Krieg zur See* -teossarjan ensimmäinen osa aloitti tarkastelunsa tiukan kronologisesti heinäkuun kriisistä 1914 puuttumatta strategiaan mitenkään.²⁵ Laivaston urotöistä muodostui nopeasti luettelo, jota toisteltiin julkaisuista toiseen. Laivaston ansioiksi luettiin mm. Itämeren halki kulkevien malmikuljetusten suojaaminen ja Turkin salmien puolustaminen. Suomalaisia kiinnostanee, että osallis-

20. Jörg Hillmann (2009) 'Die Seeschlacht vor dem Skagerrak in der deutschen Erinnerung', teoksessa Michael Epkenhans & Jörg Hillmann & Frank Nögler (toim.): *Skagerrakschlacht. Vorgeschichte – Ereignis – Verarbeitung. Schriftenreihe des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes* 66, München: R. Oldenbourg, 309–350.

21. Ks. esim. Korvettenkapitän Scheibe (1916) *Die Seeschlacht vor dem Skagerrak am 31. Mai/ 1. Juni 1916*. Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn Königliche Hofbuchhandlung.

22. Esimerkiksi Friedrich von Kühlwetterin jo vuonna 1916 ensimmäistä kertaa ilmestyneen teoksen painos oli 1930-luvun alussa yli 200 000. Friedrich von Kühlwetter (1933) *Skagerrak. Der Ruhmestag der deutschen Flotte*. 1. p 1916. Berlin: Ullstein.

23. Otto Groos: 'Lehren der Schlacht vor dem Skagerrak für die Gegenwart', M.O.V.-Nachrichtenblatt Nr. 11 Jg 11, 1.6.1929.

24. Taisteluristeilijä Derfflingerin ensimmäinen tykistöupseeri Georg von Hase kirjoitti myöhemmin taistelun odotuksesta: „Koko ammatillinen elämäni tuntui niin tyhjältä ja turhalta, ellen pääsisi ainakin kerran kuumaan avomeritaisteluun tuntemaan mitä on taistelu. ... Taistelu oli minun lajini.” Georg von Hase (1920) *Die zwei weissen Völker! Deutsch-englische Erinnerungen eines deutschen Seeoffiziers*. 2. Auflage. Leipzig: Verlag von K.F. Koehler, 79.

25. *Der Krieg in der Nordsee I. Der Krieg zur See 1914–1918*. Hrsg. vom Marine-Archiv. Bearbeitet von Otto Groos. Berlin: Mittler & Sohn, 1920.

tuminen ”Suomen vapauttamiseen” vuonna 1918 mainittiin usein laivaston keskeisenä saavutuksena.²⁶

Tämä historian käytön tapa – strategian analysoinnin välttäminen ja historian kipupisteiden häivyttäminen myönteisten yksityiskohtien taakse – ei ollut Saksan laivaston yksinoikeus, vaan Italiankin laivastossa oli havaittavissa sama kehityskulku. Italian laivasto ei myöskään ollut kyennyt täyttämään siihen asetettuja suuria ennakko-odotuksia. Sodan aikana oli perustettu laitos, Ufficio Storico, jonka tehtävä oli sama kuin Saksan Kriegswissenschaftliche Abteilungin. Sodan jälkeisissä julkaisuissa Italiassa toistettiin laivaston saavutuksia ja luettiin uuvuttava määrä yksityiskohtia. Esimerkiksi käyvät Ufficio Storicon 1920-luvulla laatimat Cronistoria-monisteet. Ne oli tarkoitettu laivaston sisäiseen käyttöön mm. luentojen aiheeksi miehistölle. Monisteet luettelevat jokaisen laivaston ampuman kranaatin ja käyttämän hiilitonnin. Sen sijaan ensimmäistä maailmansotaa edeltänyttä laivastopolitiikkaa ei sarjassa analysoitu.²⁷

Saksassa laivastohistoriaa käytettiin välittömästi sodan jälkeen myös laivaston puolustamiseen voittajavaltojen sotarikossyytöksiä vastaan. Julkaisuissa pyrittiin argumentoimaan mm. sen puolesta, että voittajavaltojen sotarikoksiksi julistamat teot, kuten kauppa-alusten upottaminen sukellusveneellä ilman ennakkovaroitusta eli ns. rajoittamaton sukellusvenesota, olivat kansainvälisen oikeuden mukaisia. Myös Versailles’n rauhansopimuksen ehtoja, etenkin sopimuksen laivastolle asettamia rajoituksia kritisoitiin. Toiminnassaan merivoimien esikuntaan perustettu rauhansopimusjaosto (Marine-Friedenskommission) oli niin aktiivinen, että Auswärtiges Amt yritti kokonaisedun nimissä jarruttaa sen julkaisu-toimintaa.²⁸

Laivastohistorian käyttötarkoitus muuttui olojen vakiintuessa Saksassa 1920-luvun kuluessa. Itsepuolustuksesta siirryttiin aktiivisempaan toimintaan. Historian tulkintoihin ei tehty suuria muutoksia, mutta historiaa käytettiin aiempaa enemmän ja sillä pyrittiin nyt perustelemaan uusien alusten rakentamista. Julkinen keskustelu uusien

panssarilaivojen rakentamisesta alkoi 1928, vaikka pienempien alusten rakentaminen oli aloitettu jo vuonna 1921.

Julkisessa keskustelussa Skagerrakin meritaistelu oli keskeisessä asemassa. Skagerrakin taistelu nähtiin todisteena Tirpitzin strategian puolesta, mutta etenkin taistelussa – saksalaisen tulkinnan mukaan – saavutettu voitto oli ratkaiseva todiste.

Historian käytön keinoja olivat kirjallisuuden ohella sota-alusten ja paikkojen, kuten kasarmien, nimet. Erityisesti alusten nimeämispolitiikka kytkeytyi tiiviisti keisarikunnan aikaisiin käytäntöihin, esimerkiksi risteilijät nimettiin kaupunkien mukaan kuten ennen maailmansotaa. Suurempia alusyksiköitä nimettiin sodassa kunnostautuneiden amiraalien mukaan (Admiral Graf von Spee, Admiral Scheer, Admiral Hipper). Alusten kastamistilaisuudet ja laivaston merkkipäivien kunniaksi järjestetyt juhlat olivat historiapolitiikan näkyviä ilmauksia. Näkyvimpiä näistä olivat Laboen muistomerkin peruskiven muuraustilaisuus vuonna 1927 sekä muistomerkin vihkiminen Skagerrakin meritaistelun 20-vuotispäivänä 31.5.1936.²⁹

Kansallissosialistien valtaannousun mukaan tuomat uudet haasteet

Kansallissosialistien valtaannousun vaikutus Saksan laivastoon on ollut tutkimuksen

26. Saksalaisen osanottajan kokemuksista vuoden 1918 muistotilaisuudesta Suomessa ks. M.O.V. Nachrichten Nr. 12, Jg. 5, 13.6.1926, 153. Ks. esim. Admiral [Reinhard] Scheer (1920): *Deutschlands Hochseeflotte im Weltkrieg*. 3. Auflage, s.a. [1920]. Berlin: August Scherl, 425–427; Alexander Meurer (1925): *Seekriegsgeschichte in Umrissen*. 3. Auflage. Leipzig: Verlag v. Hase & Koehler, 490–492.

27. Ks. esim. Cronistoria coll. l'impiego fasc. 2–4, Fondo di Base, B. 2348/b, Archivio Storico, Ufficio Storico della Marina Militare, Roma. Sama käytäntö jatkui 1930-luvulla julkaistussa virallisessa Italian laivaston historiateoksessa ks. *La Marina Italiana nella grande guerra* vol. 2. Firenze: Vallecchi, 1935.

28. Marine-Friedenskommission Friedensabteilung des Auswärtigen Amtesille B. Nr. 4416 23.8.1919 ja Friedensabteilung des Auswärtigen Amtes Marinefriedenskommissionille 1388/92935 11.10.1919, R 33613, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, seuraavassa PA-AA, Berliini.

29. Päiväämätön Reichsbund Deutscher Seegeltungin muistio Skagerrak-päivän ohjelmasta vuonna 1936, R 101990, PA-AA.

mielenkiinnon aiheena pitkään. Erityisesti on etsitty vastausta siihen, miksi ja miten laivaston onnistui saavuttaa aiemmin merivoimia ankarastikin kritisoineen Hitlerin luottamus ja hyväksyntä uusille rakennusohjelmille.³⁰

Kansallissosialistien noustua valtaan laivaston historiapolitiikan painopiste muuttui. Koska suhde Britanniaan ei saanut vaarantua laivastopropagandan vahvistumisen takia, painotus oli siirrettävä ensimmäisestä maailmansodasta joko kauemmas menneeseen tai vaihtoehtoisesti nykypäivään. Koska laivastotraditio puuttui, tuli aikamatkasta pakostakin pitkä. Germaaniheimojen toiminta vesillä sekä viikinkien matkat saivat enemmän huomiota historiassa – seikka, joka sopi kansallissosialistien rotu- ja kansatieteellisiin pyrkimyksiin.³¹ Nykyhetken käyttöä historiankirjoituksen kohteena edusti suuntaus, jossa keskityttiin historiaan vuodesta 1933. Esimerkiksi laivaston toimet Espanjan sisällissodassa saivat poikkeuksellisen paljon huomiota.

Toinen historiapolitiittinen ongelma oli laivaston asema ”keisariuskollisena” instituutiona. Laivasto ei voinut kansallissosialistien ”uudessa Saksassa” puolustaa keisarikuntaa samalla tavoin kuin 1920-luvulla. Ratkaisuna oli laivaston puolesta toimivien painostusjärjestöjen, etenkin aiemmin niin merkittävän Flottenverein, ”Gleichschaltung”, liittäminen valtakunnan propagandajärjestelmään. Näin meneteltäessä julkilauttuna tavoitteena oli estää ensimmäistä maailmansotaa edeltäneen propagandan uusiutuminen. Laivastopropagandan ”puoliviralliset” historiatulkinnot olivat aiempaa tiukemmin keskusjohdon valvonnassa. Englanninvastaisuus karsittiin historiallisista esityksistä.³² Suuntaus meni niin pitkälle, että Skagerrakin meritaistelun 20-vuotisjuhlallisuuksien kunniaksi valmistetun muistotäänilevyn mainoksessa ensimmäistä maailmansotaa nimitetään ”toivottavasti viimeiseksi sodaksi kahden pohjoisen veljeskansan välillä”.³³

Historia menetti asemiaan laivastopropagandassa. Flottenverein sai uuden nimen Reichsbund Deutscher Seegeltung (myöhemmin Deutsches Seegeltungswerk). Kä-

site Seegeltung korvasi Skagerrakin meritaistelun laivastohistorian kiinnekohtana. Seegeltung tarkoitti kaikkia valtion merillisen toiminnan ulottuvuuksia avomerikalastuksesta mannertenväliseen lentoliikenteeseen. Käsite sai ajan myötä yhä kansallissosialisempia sävyjä³⁴ jopa siinä määrin, että sotatieteellisen osaston johtaja amiraali Schuster totesi alentavaan sävyyn: ”Emmehän me tee propagandaa, emme me ole mikään Seegeltungswerk, vaan sotatieteellinen osasto.”³⁵

Myös laivastohistoria menetti kansallissosialistien valtakaudella merkitystään. Väitöskirjoja ja muita esityksiä oli 1920-lukua vähemmän ja *Der Krieg zur See* -sarjan valmistumistahti hidastui. Ilmiöön vaikutti kansallissosialistien vaikutuksen lisäksi se, että välitön tarve laivastohistoriallisille esityksille oli jo täytetty. Laivastomyönteinen tulkinta oli muodostunut yhteisymmärrykseksi, joka tarvitsi vain vähäistä muokkausta ja täydennystä. Samalla siirtymä totalitaristiseen järjestelmään poisti yhden historian käytön perusteen: laivaston määrärahoja ei tarvinnut enää perustella. Kun laivasto sai komentajansa amiraali Erich Raederin johdolla mahdollisuuden yrittää avomerilaivas-

30. Knut Stang (1995) *Das zerschlagene Schiff. Seekriegsstrategien- und Rüstungsplanung der deutschen Reichs- und Kriegsmarine 1918–1939. Europäische Hochschulschriften Reihe III Geschichte und ihre Hilfswissenschaften* 630. Frankfurt am Main: Peter Lang, 339–348; Jost Dülffer (1973) *Weimar, Hitler und die Marine. Reichspolitik und Flottenbau 1920–1939*. Düsseldorf: Droste.

31. Esimerkiksi vara-amiraali Manteyn ensimmäisen luvun otsikko teoksessa *Marine-Geschichtsfibel* on paljonpuhuva: ”Wikingen. Vandalen. Normannen”, Mantey (1935), 5.

32. Walter Schwengler (1989) ’Marine und Öffentlichkeit 1919–1939’, *Militär-geschichtliche Mitteilungen* 46, 35–59.

33. Skagerrak-äänilevyn mainos vuodelta 1936, R 101990, PA-AA.

34. Ks. esim. ”Oikeus merivaltaan ja läsnäoloon merillä [Seegeltung-A.S.] on siten osa kansallista [völkisch-A.S.] järjestystämme. ... Seegeltung on verenperintönä germaanisen historian alussa. – Siksi sen kehitystä on tarkasteltava osana kansallissosialistista maailmankuvaa ja valtiomuotoa.” Dr. Barga (1942) ’Das Meer als Lebensraum’ *Deutsches Seegeltungswerk, Richtlinien für Mitarbeiter* November 1942, RM 8/1425, 106, 9, BArch-MA.

35. Amiraali Schuster kommodori Widenmannille 19.8.1944, N 158/23, 111, BArch-MA.

ton rakentamista uudelleen, ei tirpitzläisen laivastostrategian ongelmien esittäminen ollut mielekästä.

Historian käyttö edellisen sodan tekojen puolusteluksi

Toisen maailmansodan sytyttyä ei merisotahistorialla tuntunut olevan Saksassa montaakaan käyttötarkoitusta. Historian käyttöä tuli sen sijaan arveluttavaa, koska uuden sodan perusasetelma muistutti liiaksi niistä vaikeuksista, joita Saksalla oli ollut ensimmäisessä maailmansodassa. Lisäksi sotatapahtumat näyttivät nostavan tärkeään asemaan juuri ne alustyytit, etenkin sukellusveneet, joita avomerilaivastoon panostava laivaston johto ei ollut halunnut nähdä laivaston selkärankana. Edelleen vaikeudet sotatoimissa lisäsivät arvostelua rakennettuja alustyyppisiä kohtaan. Raeder asetti arvostelulle ja kritiikille niin tiukat rajat, ettei hedelmällinen keskustelu ollut mahdollista.³⁶

Raederin reaktio sodan käynnistymiseen on ilmaisuvoimassaan kuuluisa. Raeder liitti merivoimien esikunnan sotapäiväkirjaan lausunnon, jossa hän kirjoittaa laivaston historian sodassa etukäteen. Raederin mielestä sukellusveneitä lukuun ottamatta laivasto oli niin alivoimainen, että se kykeni ainoastaan ”kuolemaan kauniilla tavalla” ja lunastamaan tällä sankaruudella oikeuden jälleenrakentamiseen sodan jälkeen.³⁷ Tässä tilanteessa historiaa voitiin käyttää ainoastaan yleisellä tasolla propagandatarkoitukseen.

Merivoimien piirissä syntyi vielä yritys puolustaa laivaston asemaa. Puolustus oli suunnattu omasta leiristä tulevaa uhkaa vastaan, koska laivasto menetti vuoden 1942 lopulla Hitlerin luottamuksen. Seurauksena Raeder luovutti merivoimien komentajan tehtävät amiraali Karl Dönitzille. Komentajanvaihdoksen lisäksi mm. laivaston rakennusohjelma mullistui. Tämä murros on tutkimuksessa tulkittu tirpitzläisen meristrategian syrjäytymiseksi.³⁸ Vastareaktionä sotatieteellinen osasto käynnisti hankkeen, jonka tarkoituksena oli julkaista keisarillisen laivaston historia vuosilta 1871–1914 eli teossarjasta *Der Krieg zur See* puuttuva joh-

danto-osa. Mammuttimaiset mittasuhteet kilvan Saksan luhistumisen kanssa saavuttanut projekti ei valmistunut koskaan. Se alleviivaa tutun historian käyttötavan: historia oli keino puolustautua, puhdistaa oma maine ja varmistaa uusi nousu tuhkasta kuten ensimmäisen maailmansodan jälkeen oli tapahtunut.³⁹

Laivasto historiasta, historia laivastosta

Tarkasteltaessa historian käyttöä Saksan laivastossa keinona tavoitteen, vahvan laivaston, saavuttamiseksi vaikuttaa tavoitteen ja keinojen suhde nurinkuriselta. Ikään kuin historian käyttö ei olisi ollut keino esimerkiksi vahvemman laivaston rakentamiseksi, vaan laivasto oli keino sinänsä historiallisten tekojen ja siten historiankirjoituksen aiheiden aikaansaamiseksi. Laivasto, siis voimakas suurista taistelualuksista koostuva avomerilaivasto, oli ensin rakennettava, jotta se olisi olemassa ja kykenisi todistamaan tarpeellisuutensa. Wolfgang Wegener muotoili sattuvasti, että Saksan avomerilaivasto oli ensimmäisessä maailmansodassa ”ratsastaja ilman ratsua”.⁴⁰

Ensimmäisessä maailmansodassa laivaston oli lunastettava sille asetetut odotukset ja saavutettava mainetekoja historian käytön materiaaliksi. Toisessa maailmansodas-

36. Liite 1 kirjelmään Skl 1944/40 G.Kdos 5.2.1940, RM 20/871, 35–39, BArch-MA.

37. *Kriegstagebuch der Seekriegsleitung 1939–1945*, Teil A Bd. 1, 15–17. Herausgegeben von Werner Rahn und Gerhard Schreiber unter Mitwirkung von Hansjoseph Maierhöfer. Herford: Verlag E.S. Mittler & Sohn, 1988.

38. Ks. esim. Michael Salewski (1998) 'Von Raeder zu Dönitz', teoksessa Michael Salewski: *Die Deutschen und die See. Studien zur deutschen Marinegeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 290–335; Guntram Schulze-Wegener (1997) *Die deutsche Kriegsmarine-Rüstung 1942–1945*. Hamburg: Mittler.

39. Aleksanteri Suvioja (2006) '„Die politisierenden Historiker!“ Das Projekt „Die Geschichte der Kaiserlichen Marine 1871–1918“ und die deutsche Marinegeschichtsschreibung', teoksessa: Aleksanteri Suvioja & Erkki Teräväinen (toim.): *Kahden kulttuurin välittäjä. Hannes Saarisen jublakirja. Helsingin yliopiston Historian laitoksen julkaisuja* 20. Helsinki: Helsingin yliopiston historian laitos 327–340.

40. Wolfgang Wegener (1929) *Die Seestrategie des Weltkrieges*. Berlin: E. S. Mittler & Sohn, 48.

sa laivaston tuli Raederin sanoin lunastaa oikeutus uudelleenrakennukseen ”kuoleamalla arvokkaasti”. Viimeisenä esimerkkinä ilmiöstä on merivoimien arkiston pelastaminen pommituksilta ja arkistossa sodan loppuvaiheessa tehty tutkimustyö. Arkistojen ja oikean historiatulkinnan katsottiin pelastavan laivaston ja sen maineen tulevaisuudessa.

Vanhan sananlaskun mukaan kenraalit valmistautuvat käymään edellistä sotaa uudestaan. Saksan laivaston meriupseerit ja

heidän kanssaan yhteistoiminnassa historiaa työstäneet siviilit kävivät yhtä ja samaa sotaa 1800-luvun viimeisistä vuosista aina kevääseen 1945 asti. Taistelua käytiin voimakkaan laivaston ja tirpitzläisen laivastostrategian perustelemiseksi historian avulla. Taktisesti taistelun luonne muuttui poliittisen tilanteen muuttuessa, mutta tavoite pysyi samana: laivaston itseymmärryksen perustelu historian avulla ja laivaston toimien puolustaminen kritiikkiä vastaan. ❁

SIMO LEISTI

Kamppailu henkilökultti-käsitteen sisällöstä Neuvostoliitossa

Historiankirjoitus oli Neuvostoliitossa poliittisesti ja ideologisesti liian tärkeää jätettäväksi pelkästään historioitsijoiden vastuulle. Mennyttä koskevien kertomusten kontrollointi näytteli keskeistä osaa Neuvostoliiton Kommunistisen Puolueen pyrkimyksissä oikeuttaa vallitseva järjestelmä. Vaikka Neuvostoliiton historiankirjoituksen historia on kertomus tieteen poliittisesta kontrollista, ei tämä ole koko totuus. Brežnevin kauden historiapolittiset kamppailut ovat osoitus siitä, kuinka historiantutkijat yrittivät myös vastustaa Neuvostoliiton johdon harjoittamaa historian käyttöä.

■ Neuvostoliiton historiankirjoituksen historia on hyvin pitkälti kertomus tieteen kontrollista. Esimerkiksi Konstantin F. Šteppa esittää, että neuvostoliittolainen historiankirjoitus oli puolueen käskyläinen. Hänen mukaansa historiankirjoituksen tehtävä oli osallistua kansalaisten ideologiseen kasvatukseen, ei niinkään tutkia mennyttä. Historiantutkimus oli alistettu puolueen poliittisen vallan instrumentiksi.¹

Neuvostoliiton romahdettua tilanne muuttui aineistojen saatavuuden suhteen. Arkistojen avauduttua on aikaisempaa paremmin kyetty tarkastelemaan niin kulissien takana käytyjä kamppailuita² kuin tutkijoiden vastarintastrategioita ja pyrkimyksiä kehittää omaa tieteenalaansa.³ Neuvostoliittolaisesta historiankirjoituksesta annettuun kuvaan on vaikuttanut ennen kaikkea australialainen historioitsija Roger D. Markwick, joka on luonut teoksessaan *Rewriting History in Soviet Russia. The Politics of Revisionist Historiography 1956–74* monipuolisemman kuvan historioitsijoista. Yksi Markwickin teoksen ansioista on, että vaikka

siinä kiinnitetään huomiota poliittisen vallan harjoittamaan kontrolliin, se esittää kuitenkin historioitsijat aktiivisina toimijoina, jotka pyrkivät kehittämään omaa tieteenalaansa. Tämän artikkelin tavoite on jatkaa Markwickin aloittamaa keskustelua hyödyntämällä aineistoja, joita hänen teoksessaan ei ole käytetty. Artikkeliksi keskittyy Nikita Hruštšovin kauden destalinisointia seuranneeseen historiankirjoituksen revisiointiin ja historioitsijoiden puolueelle esittämään kritiikkiin, joka kuvastaa historiantutkijoiden pyrkimyksiä aktiivisuuteen myös Brežnevin kaudella.

Stalinin henkilökultti ja menneisyyden tragedia

Saapuessaan ylimääräiseen istuntoon NKP:n 20 edustajainkokouksen sulkemisen jälkeen 25. helmikuuta 1956 neuvostoliittolaiset edustajat osasivat tuskin aavistaa mikä heitä odotti. Istunnossa Nikita Hruštšov piti neljä tuntia kestäneen puheen, jossa hän

1. Šteppan mittava tutkimus Neuvostoliiton historian-tutkimuksen kehityksestä perustuu julkaistujen lähteiden yksityiskohtaiseen analyysiin. Hänen aineistonsa koostuu ennen kaikkea Neuvostoliiton virallisen lehdistön ja historioitsijoiden julkaisuista. Šteppan näkemys vallan ja historiantutkimuksen suhteesta kiteytyy seuraavaan argumenttiin: "Soviet historiography has no significance in itself, nor has any other branch of learning in the Soviet state. It's the handmaidens of political authority." Konstantin Šteppa (1962) *Russian Historians and the Soviet State*, New Brunswick: Rutgers University Press. Lainaus ks. johdannon s. 3.

2. Oleellisilta osiltaan samankaltaisen näkemuksen historiantutkijoiden asemasta – ennen kaikkea Stalinin kaudella – jakavat myös Robert W. Davies, Geoffrey Hosking ja Matthew Gallagher. Edellisille tutkimuksille on yhteistä se, että niiden käsitys neuvostoliittolaisen historiantutkimuksen historiasta perustuu suurelta osin julkaistun materiaalin analyysille. Robert W. Davies (1989) *Soviet History in the Gorbachev Revolution*, Lontoo: The Macmillan Press LTD, 3; Geoffrey Hosking (1992) *A History of the Soviet Union 1917–1991. Final Edition*. Lontoo: Fontana Press, 261–262; Matthew P. Gallagher (1963) *The Soviet History of World War II. Myths, Memories, and Realities*. Lontoo: Frederick A. Praeger, viii. Katso esimerkiksi Ethan Pollock (2006) *Stalin and the Soviet Science Wars*. Princeton: Princeton University Press, 2; Alexei Kojevnikov (2000) 'Games of Stalinist Democracy: Ideological discussions in Soviet Sciences 1947–1952' Sheila Fitzpatrick (toim.) *Stalinism. New Directions*, Lontoo: Routledge, 142–175.

3. Roger D. Markwick (2001) *Rewriting history in Soviet Russia. The Politics of Revisionist Historiography 1956–1974*, New York: Palgrave.

hyökkäsi ankarasti Stalinia vastaan. Tässä kuuluisassa salaisessa puheessa, joka ei säilynyt salaisena pitkään,⁴ NKP:n pääsihteeri toi julkisesti esiin koko joukon Stalinin kaudella tapahtuneita julmuuksia. Puheen sävy oli tunnepitoinen: Hruštšov korosti muun muassa, että Stalin oli henkilökohtaisesti vastuussa viattomien kommunistien mieli-
valtaisista pidätyksistä ja kidutuksen avulla puristutetuista tunnustuksista. Lisäksi hän arvosteli Stalinia maatalouden tuhoamisesta, kelvottomasta sodanjohtamisesta sekä soimasi edeltäjänsä suuruudenhulluksi pelkuriksi. Stalinin rikokset leimattiin salaisesta puheesta lähtien henkilökultin ilmentymiksi.

Edustajat kuuntelivat puheen hiljaisuuden vallitessa, ja usea heistä poistui salista tunnekuohun vallassa.⁵ Vaikka monella poliittisen vallan sisäpiiriin kuuluvalla oli oma-kohtaisia kokemuksia poliittisesta terrorista, tuli puolueeseen kohdistuneiden puhdistusten laajuus silti järkytyksenä monelle.⁶ Tämä oli seurausta Stalinin kauden historiapolitiikasta,⁷ jonka keskeinen ulottuvuus oli menneisyyskuvan manipulointi ja kommunismin nimissä tehtyjen hirmutekojen järjestelmällinen peitteleminen.

Hruštšovin salaiseen puheeseen saakka hyväksyttävä tapa esittää Stalinin kauden historia oli kanonisoitu vuonna 1938 julkaistussa NKP:n historian lyhyessä kurssissa. Tämä propagandistinen teos pelkisti Neuvostoliiton historian kamppailuksi pettureita vastaan, ylisti Stalinia marxismi-leninismien ainoana oikeana teoreetikkona ja sivuutti järjestelmällisesti menneisyyden tragediat. Lyhyessä kurssissa esitetty kertomus oli äärimmäisen tarkoitushakuisesti laadittu. Se esitti Neuvostoliiton historian keskeyttömänä voittokulkuna kohti suuremmoista nykyisyyttä ja pyrki näin legitimoimaan puolueen vallan. Keskeisin lyhyessä kurssissa käytetty menneisyydenhallinnan keino oli vaikeneminen.⁸ Hruštšovin salainen puhe rikkoi vaikenemisen perinteen – ainakin osittain.

Vaikka se, miksi Hruštšov päätti ottaa riskin ja aloittaa destalinisoinnin säilyy kiistakysymyksenä,⁹ on selvää, että kyseessä ei suinkaan ollut yritys tehdä tiliä koko men-

neisyyden kanssa. Pikemminkin destalinisointi tulisi nähdä poliittisesti motivoituna historian käyttönä: Stalinin kauden rikosten paljastaminen kaivoi maata myös stalinistien alta. Samalla destalinisointi oli yritys antaa synninpäästö yhä vallassa oleville panemalla menneen epäkohdat yhden henkilön syyksi ja ottamalla saavutukset puolueen ansioiksi.¹⁰

Ideologisesti destalinisointi osoittautui tulenaraksi keskustelunavaukseksi. Stalinin kauden rikosten osittainen paljastaminen johti järjestelmän ideologia perusteita horjuttavien kysymysten esittämiseen. Ideologisen kriisin syvyyttä kuvastaa, että se ulottui vallan ytimeen. Kuultuaan arvovaltaisten historiantutkijoiden NKP:n keskuskomitean presidiumille esittämän raportin Stalinin

4. Siitäkin huolimatta, että Hruštšov korosti puheen arkaluontoisuutta ja siinä mainittujen asioiden luottamuksellisuutta, ei hän kuitenkaan näyttänyt panneen puheen leviämistä pahakseen. Tieto puheesta levisi nopeasti: kesäkuun neljanteen mennessä puheesta oli julkaistu versio *The New York Times*issa. William Taubman (2005) *Khrushchev. The Man. His Era*, Lontoo: Free Press, 283–285.

5. Taubman 2005, 270–273.

6. Puheen yllättävyydestä edustajainkokouksen osallistujille Moshe Lewin (2005) *The Soviet Century*, Lontoo: Verso, 156.

7. Tässä artikkelissa historiapolitiikka ymmärretään laajasti. Se ei ole vain tietoista menneisyyttä koskevien väitteiden käyttämistä jonkin argumentin tukemiseksi nykyisyydessä, vaan historiapolitiikan piiriin lasketaan kuuluvaksi myös joidenkin menneisyyden tapahtumien järjestelmällinen ja tarkoitushakuinen pimitäminen. Historiapolitiikan määritelmistä ks. esim. Pilvi Torsti (2008) 'Why Do History Politics Matter?', teoksessa Juhana Aunesluoma, Pauli Kettunen (toim.) *The Cold War and the Politics of History*, Helsinki: Edita, 24.

8. Seikkaperäisempi lyhyen kurssin luonnehdinta ks. Markwick 2001, 42–47.

9. Puheen pitämisen poliittisista riskeistä, Sergei N. Khrushchev (2000) *Nikita Khrushchev and the Creation of a Superpower*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University, 91; Vladimir Zubokin mukaan Hruštšov oli liian yksinkertainen tajutakseen salaisen puheen seuraukset. Zubokin arvio Hruštšovista on kaikessa karuudessaan seuraava: "Khrushchev had neither the vision, nor the intellectual ability to foresee the consequences of the secret speech" Vladislav M. Zubok (2007) *A Failed Empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 168; Pulitzer palkinnon voittaneen massiivisen Hruštšov-elämäkerran kirjoittaneen William Taubmanin mukaan Hruštšov koki velvollisuudekseen kertoa totuuden Stalinin kaudesta. Taubman 2005, 274.

10. Markwick 2001, 47.

kaudesta¹¹ Maksim Saburov huudahti: ”Jos nämä ovat faktat, voimmeko me todella kutsua tätä kommunismiksi. Tämähän on anteeksiantamatonta.”¹² Myös moni muu näki salaisessa puheessa paljastettujen tapahtumien kyseenalaistavan koko järjestelmän olemassaolon oikeutuksen.¹³ Seurauksena oli levottomuuksia niin Neuvostoliitossa kuin Itä-Euroopassa.¹⁴

Vaikka salainen puhe ja sitä seurannut destalinisaatio laajensivat menneisyydestä käydyn keskustelun rajoja, historian tutkiminen säilyi Neuvostoliitossa yhä haastavana. Ideologisten rajojen muutokseen sisältyi sekä riski että mahdollisuus. Yhtäältä poliittisen johdon uudenlainen suhtautuminen menneeseen mahdollisti joidenkin aikaisemmin tabuina pidettyjen aiheiden tarkastelemisen,¹⁵ historian tutkimuksen metodien kehittämisen ja lyhyen kurssin paradigmat irtautumisen.¹⁶ Toisaalta destalinisoinnin teki haastavaksi se, että sallitun keskustelun rajat muuttuivat useasti, eikä niitä aina ilmaistu kovinkaan selvästi.¹⁷ Hruštšovin syrjäyttäminen lokakuussa 1964 merkitsi taas uuden ajanjakson alkamista neuvostoliittolaiselle historiankirjoitukselle. Vallan ottanut kollektiivinen johto havaitsi varsin pian edellisen pääsihteerin aikana vallinneet yhteiskuntatieteelliset totuudet poliittisesti epätarkoituksenmukaisiksi. Tarpeelliseksi osoittautui varsinkin kannanotto destalinisoinnin diskurssiin ja Stalinin kauden arvioiminen uudelleen.¹⁸

Tarve esittää Stalinin kausi uudessa valossa

Historiankirjoituksen poliittisen ajanmukaistamisen tärkeys valkeni neuvostojohdolle keväällä 1965. Poliittisen vallan ja tiedotusvälineiden edustajat ryhtyivät Pavel Demitševin¹⁹ johdolla arvioimaan Hruštšovin kauden perintöä tieteelle.²⁰ Vallan näkökulmasta katsottuna yhteiskuntatieteiden tila oli suorastaan hälyttävä. Tutkijoiden tietoon asia tuotiin kesäkuussa 1965 kun johtavat neuvostoliittolaiset yhteiskuntatieteilijät kutsuttiin kuulemaan Sergei Pavlovitš Trapeznikovin (1912–84) arvio yhteiskuntatieteiden tilasta. Trapeznikov oli korkeimmasta

puoluekoulusta valmistunut vanhoillinen stalinisti, joka ei juuri arvostanut historiallista totuutta.²¹ Hänellä oli tohtorintutkinto historiasta, mutta neuvostoliittolainen akateeminen yhteisö piti hänen koulutustaan riittämättömänä ja tieteellisiä meriittejä kyseenalaisina. Korkeaan virkaan hän pääsi koska kuului Brežnevin lähipiiriin.²² Tuoreen NKP:n keskuskomitean tiede- ja oppilaitosten osaston johtajan arvio yhteiskuntatieteiden tilasta oli kaunistelematon:

”Yhteiskuntatieteiden tila aiheutti suurta huolta näissä kokouksissa. Erityisesti huomiota kiinnitettiin huomattaviin tieteellisen työn puutteisiin ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tilaan. Kokouksissa tehtiin päätös ryhtyä valmistelemaan erinäisten kysymysten tarkastelemista ideologisessa komissiossa. Näiden akuuttien ja kipeiden

11. Stalinin kautta selvittämään valittiin Pjotr Nikolaevitš Pospelov (1898–1979), koska Hruštšov katsoi hänen lisäävän raportin uskottavuutta. Pospelov oli merkittävä historioitsija, Pravdan toimittaja vuosina 1940–1949, akateemikoksi hänet valittiin 1953. Aloittaessaan raportin laatimisen Pospelov työskenteli Stalinin virallisen elämäkerran toisen edition parissa. Hruštšovin salainen puhe perustui merkittävilta osin Pospelovin raportissa esiin tuotuihin tietoihin. Taubman 2005, 278.

12. Maksim Zaharovitš Saburov (1900–1977) oli korkea-arvoinen virkamies, jonka uraa Stalinin puhdistukset olivat edistäneet. Vuoteen 1955 saakka hän oli toiminut valtion suunnitteluviraston johtajana, ja sen jälkeen NL:n varapääministerinä. Saburovin puheenvuoro siteerattu kuten Taubman sen esittää. Taubman 2005, 279.

13. Taubman 2005, 285–286.

14. Taubman 2005, 294–299.

15. Hosking 1992, 336–337; Davies 1989, 1.

16. Markwick 2001, 49–53.

17. Markwick 2001, 49, 51–62.

18. Davies 1989, 2.

19. Pavel Nilovitš Demitšev (1918–) oli vuoden 1965 keväällä NKP:n ideologisen komission johtaja. Hänet oli valittu NKP:n keskuskomitean koejäseneksi pian Hruštšovin syrjäyttämisen jälkeen.

20. Ensimmäisen kokouksen osallistujat olivat lähinnä merkittävien lehtien toimituskuntaa ja kustantamoiden edustajia. Toiseen Demitševin järjestämän kokouksen osallistujat olivat Neuvostotasavaltojen johtoa. Trapeznikovin puheenvuoro on julkaistu dokumenttikokoelmassa ”Sotsiologija i Vlast. Dokumenty i materialy. Sbornik Dokumenty 1. 1953–1968, Academia, Moskova 1997, 68.

21. Davies 1989, 3; kuvaavaa on, että vuonna 1965 Trapeznikov ehdotti v. 1965 NKP:n historian lyhyen kurssin aseman palauttamista. Markwick 2001, 201.

22. Markwick 2001, 289.

yhteiskuntatieteiden kysymysten tarkastelun tavoitteena on parantaa ratkaisevasti yhteiskuntatieteiden tilaa.”²³

Yhteiskuntatieteet olivat siis vanhentuneet ideologisesti. Tämä arvio koski erityisesti historiankirjoitusta. Tilanteen korjaamiseksi perustettiin neljä tutkijoista koostunutta komissiota, joiden tehtäväksi annettiin arvioida tutkimuksen ja opetuksen tilaa. Komissoiden työn lopullisena tavoitteena oli laatia arvovaltainen dokumentti, josta löytyisivät koottuina yhteiskuntatieteitä koskevat ideologiset linjaukset.²⁴ Vaikka uusien ideologisten linjausten selvittäminen annettiin tutkijayhteisön tehtäväksi, tämä tapahtui kuitenkin valtaapitävien tiukassa valvonnassa. Komissioille pitämässään alustuksessa Trapeznikov ohjeisti tutkijoita siitä, minkälaisiin tuloksiin arvioinnissa oli syytä päätyä.²⁵

Sitä, että Trapeznikovin kaltainen ylimielisesti esiintyvä ja puutteellisesti koulutettu puoluevirkaileja pantiin ensin arvioimaan yhteiskuntatieteiden tutkimuksen tasoa ja sitten vastaamaan tutkimuksen kenttää vaikeavien ongelmien ratkaisemisessa, ei voine Neuvostoliiton tapauksessa pitää mitenkään poikkeuksellisena. Useassa Neuvostoliiton yhteiskuntatieteiden kehitystä tarkastelevassa tutkimuksessa on painotettu poliittisen vallan kontrollia, sen kaikkialle ulottuvaa otetta ja tutkijoihin kohdistunutta mielivaltaista vallankäyttöä.²⁶ Fysiikan historiaa Neuvostoliitossa tutkineen Paul G. Josephsonin sanoin: ”Tuskin missään muussa maassa on tieteen ulkopuolisten tekijöiden vaikutus tutkimukseen ollut yhtä suuri kuin Neuvostoliitossa.”²⁷

Minkälainen historia on tarpeen destalinisaation jälkeen?

Yhteiskuntatieteiden tilaa tarkastelleiden neljän komission työn tulokset esiteltiin Moskovassa marraskuussa 1965 järjestetyssä kokouksessa. Paikalla oli hieman yli 200 merkittävintä neuvostoliittolaista tutkijaa, useita tiedotusvälineiden, armeijan ja NKP:n keskuskomitean puoluekoneiston edustajia ennen kaikkea propaganda- ja tiedeasastoilta.²⁸ Kyseessä oli suuressa määrin

näytös, jonka käsikirjoituksen vallanpitäjät olivat laatineet. Historiantulkinnat nousivat käydyissä keskusteluissa keskeiselle sijalle.

Akateemikko Jevgeni Mihailovitš Žukov (1907–80) kiteytti Neuvostoliiton historiaa tarkastelevan komission puheenjohtajan ominaisuudessa pitämässään puheenvuorossa uuden suhtautumisen ytimen:

”Luonnollisesti se, että historiaa opiskellaan Neuvostoliitossa niinkin laajalti kuin sitä opiskellaan osoittaa, miten suuri vastuu historioitsijalla on kansalle. Sekä oikealla että väärällä tavalla tehdyllä menneen arvioinnilla on valtaisia sosiaalisia seurauksia, kumpikin niistä tuo mukanaan suuria hyötyä tai haittoja.”²⁹

23. SIV, Vol. 1, 68.

24. Ibid.

25. Ohjeiden keskeisin sisältö oli se, että Hruštšovin kauden tieteellisiä käytäntöjä tuli kritisoida. Yhteiskuntatieteistä tuli löytää samat ideologiset virheet, joista äskettäin syrjäytettyä pääsihteeriä oli Pravdassa arvosteltu. Käytännössä tämä tarkoitti myös Hruštšovin henkilön ja lahjojen ankaraa arvostelua. Ohjeet ks. RGANI, (Rossiskij Gosudarstvennyj Arhiv Noveisheij Istorii, Moskova). Fond 5, Opis 35, delo 214, 78; 137–139. Kyseessä on Moskovassa sijaitseva vuoden 1953 jälkeisiä dokumentteja säilyttävä arkisto. Keskeisimmät tätä artikkelia koskevat aineistot on koottu ideologisen komission ja NKP:n Tiede- ja oppikirjaosaston fondista; havainnollinen esimerkki siitä, miten tutkijat ohjeet ymmärsivät on akateemikko Konstantinovin syrjäytetyn pääsihteerin teoreettista rajoittuneisuutta koskeva vuodatus: ”Hän [Hruštšov, S.L] ei arvostanut marxilaisista teorioita ja tuskin ymmärsi sitä. Hän ei myöskään ymmärtänyt niitä, joiden tehtävä oli työskennellä marxilaisen teorian ja filosofian parissa, heitä hän vähäteli. Samankaltainen luonnehdinta pätee myös Hruštšovin lähipiirissä toimineisiin ideologisen työn tekijöihin.” RGANI, Fond 5, Opis 35, delo 214, 33.

26. Poliittisen vallan ja sensuurin kaikkialle ulottuvaa otetta korostavat kaikkein selkeimmin emigrantit, joiden näkemykset pohjautuvat omaan kokemukseen ja sisäpiirin tietoon. Vladimir Shlapentokh (1987) *The Politics of Sociology in the Soviet Union*, Lontoo: Westview Press; Ilya Zemtsov (1985) *Soviet Sociology. A Study of Lost Illusions in Russia under Soviet Control of Society*. Fairfax, Virginia: Hero Books; Aron Katzenelinboigen (1980) *Soviet Economic Thought and Political Power in the USSR*, Oxford: Pergamon Press.

27. Paul G. Josephson (1992) ‘Soviet Scientists and the State: Politics, ideology and Fundamental Research from Stalin to Gorbachev’ *Social Research* Vol. 59, No. 3 (Fall 1992).

28. Osallistujalista ks. RGANI, Fond 5, opis 59, delo 41.

29. RGANI, fond 5, opis 35, delo 210, 57.

Žukovin puheenvuoro oli kannanotto destalinisointiin, jonka yhteiskunnalliset seuraukset olivat olleet ristiriitaisia. Keskeisin muutos aikaisempaan verrattuna oli, että destalinisaation kriittisen diskurssin sijaan puheenvuoroissa painotettiin historioitsijoiden poliittista vastuuta. Keskeinen mennyttä koskevan tiedon arvioimisen kriteeri oli se, minkälaisia yhteiskunnallisia seurauksia tiedolla oli, ei se, miten historiallisesti paikansa pitäviä menneisyyden esitykset olivat.

Sen jälkeen kun komissioiden puheenjohtajat olivat pitäneet puheenvuoronsa, Trapeznikov ryhtyi selostamaan huomattavista tutkijoista koostuvalle kuulijakunnalle, miten Stalinin kausi tulisi jatkossa esittää. Puheen keskeinen sisältö oli, että vaikka Stalinin tekemät virheet olivat kaikkien tiedossa, ei ollut tieteellistä arvostella yhtä henkilöä kaikesta. Kuvaava esimerkki Trapeznikovin puheen historiakäsityksestä oli, että Trapeznikov esitti kollektivisoinnin olleen maailmanhistoriallista merkitystä omaava sosiaalinen vallankumous, joka oli onnistunut ratkaisu maaseudun ongelmiin.³⁰

Julkisuuteen uudet Stalinin kautta koskevat linjaukset tuotiin tammikuun 1966 lopulla Pravdassa julkaistussa artikkelissa, jossa hyökättiin suoraan ja kovasanaisesti viimeaikaista neuvostoliittolaista historiankirjoitusta vastaan.³¹ Kyseessä oli ideologisesti keskeinen teksti, jonka oli kirjoittanut kolme merkittävässä asemassa ollutta historioitsijaa.³² Artikkelissa käytetty kieli oli soittaisaa: historioitsijoita vaadittiin osallistumaan aktiivisesti kamppailuun historiantutkimuksessa viime vuosina ilmenneiden porvarillisen nationalismin, kosmopolitanismin ja epäisänmaallisuuden ilmentymiä vastaan. Näitä samoja ilmauksia oli käytetty Stalinin kauden lopulla aloitetun väkivaltaisen kampanjan aikana ideologisesti harhaoppisiksi tuomittujen leimaamiseen.³³

Artikkelin keskeinen sanoma oli, että henkilökultin negatiivisiin seurauksiin keskittymisen tilalle tarvittiin uusi eheyttävä tapa käsitellä mennyttä. Stalinin kautta oli syytä ryhtyä arvioimaan tavalla, joka ei kyseenalaistanut puolueen ja kansan sankarillisuutta. Eronteko destalinisointiin tehtiin

ideologisen kielenkäytön avulla: henkilökultti-käsitteen käyttäminen tuomittiin artikkelissa ei-marxilaiseksi tavaksi esittää historia.³⁴ Tämä oli äärimmäisen voimakas sanallinen hyökkäys, sillä yksi edellisen johtajan keskeisistä käsitteistä leimattiin yhdellä kertaa poliittisesti ei-hyväksyttäväksi, epätieteelliseksi ja ideologisesti virheelliseksi. Perimmältään kyseessä oli ideologisesti muotoiltu kehoitus lopettaa destalinisointi. Merkittäväksi lausunnon teki se, että se oli julkaistu puolueen arvovaltaisimmalla foorumilla.

Kaikki neuvostohistorioitsijat eivät kuitenkaan olleet valmiita hyväksymään destalinisaation lopettamista. Osa revisionistisista historioitsijoista reagoi voimakkaasti artikkelissa esitettyihin näkemyksiin järjestämällä kokouksia ja laatimalla julkilausumia. Kamppailu historiantulkinnasta tiivistyi henkilökultti-käsitteen käytöstä ja sopivuudesta julkisesti käytyyn väittelyyn.³⁵ Kokousten järjestämisen lisäksi revisionististen historioitsijoiden ryhmä koetti vedota tahoon, jonka hallussa historiankirjoituksen kohtalo viime kädessä Neuvostoliitossa oli.

Pravdassa julkaistu puoluekurin rikkomus!

Hieman alle kaksi viikkoa Žukovin, Truhanovskin ja Šunkovin artikkelin julkaisemi-

30. RGANI, Fond 5, opis 35, delo 210, 74–88.

31. Tekstin yksityiskohtaisempi analyysi Simo Leisti (2007) 'Soviet representations of the past as community Texts', teoksessa Natalia Baschmakoff, Paul Fryer & Mari Ristolainen (toim) *Texts and Communities: Soviet and Post-Soviet life in discourse and practice*. Helsinki: Gummerus, Aleksanteri series 4/2007, 49–66.

32. Artikkelin kirjoittajat olivat johtavissa asemassa neuvostoliittolaisessa historiantutkimuksessa: Jevgeni Zhukov oli akateemikko ja Neuvostoliiton tiedeakatemian historian sektorin sihteerinä merkittävä vallankäyttäjä, Shunkov hänen sijaisensa ja Vladimir Grigorevitš Truhanovsky (1914–2000) oli vaikutusvaltaisen Historian kysymyksiä -aikakauslehden päätoimittaja. Heidän artikkelinsa ilmestyi Pravdassa 30.1.1966 otsikolla 'Vysokaia otvetstvennost' istorikov. (Zhukov et al. 1966)

33. Kosmopolitismia vastaan suunnatun kampanjan vaikutuksesta tieteeseen ks. Alexander Vucinich (1984) *Empire of Knowledge. The Academy of Sciences of the USSR 1917–1970*, Los Angeles: University of California Press, 211–213.

34. Zhukov et al. 1966.

35. Markwick 2001, 203–209.

sen jälkeen keskuskomitean sihteeristöön saapui äkäinen vastine. Sen kirjoittajat tuomitsivat Pravdassa julkaistun artikkelin suoranaisena puoluekurin rikkomuksena.³⁶ Vastineen kirjoittajat vaativat kirjeensä julkaisemista keskeisimmissä puoluelehdissä artikkelin aiheuttamien väärin vaikutelmien korjaamiseksi. Suurin osa historioitsijoista ei vastineen kirjoittajien mukaan nimittäin jakanut Pravdan artikkelissa esiin tuotuja näkemyksiä. Tämän lisäksi vastineen kirjoittajat korostivat Stalinin kaudella aloitetun kosmopolitanismia vastaan suunnatun kampanjan tuhoisia seurauksia tietelle.³⁷ Kyseessä oli voimakas ja rohkea reaktio. Rohkeaksi kirjelmän laatimisen tekee se, että kirjelmä oli lähetetty aikana jolloin valmistauduttiin maaliskuussa pidettävään NKP:n seuraavaan edustajainkokoukseen. Pikaisesti laaditun vastineen lähettämisen sijaan turvallisempi strategia olisi ollut odottaa maaliskuuhun ja katsoa min-kälaisia historiaa koskevia tulkintoja edustajainkokouksessa tuotaisiin esiin.

Kiinnostavaksi kirjelmän tekee se, että siinä noustiin avoimeen vastarintaan Pravdan artikkelissa julkituotuja ohjeita vastaan. Tämä tehtiin noudattaen tarkasti neuvostojärjestelmän sääntöjä. Osoittaakseen asiansa oikeaksi kirjoittajat vetosivat lukuisiin huolellisesti erittelemiinsä puoluedokumentteihin, jotka tosin olivat poikkeuksetta Hruštšovin kaudelta.³⁸ Valitsemiensa viittausten avulla kirjoittajat pyrkivät osoittamaan, että persoonallisuuskultin aikakausi -käsite oli puolueen virallisesti hyväksymä. Näin ollen sen täytyi myös olla kaikin puolin pätevä kuvaus Stalinin kaudesta. Valituksen kirjoittajien mukaan henkilökultin aikakausi -käsitteellä korostettiin ennen kaikkea Stalinin kaudella tapahtuneita rikoksia ja vallan väärinkäytöksiä. Vasta kun valituksen kirjoittajat olivat osoittaneet, että heidän oma näkemyksensä perustui puolueen viralliselle linjalle, he ryhtyivät avoimeen hyökkäykseen kollegoitaan vastaan: "Artikkelin kirjoittajien ainoa virhe ei ole se, että he ovat ryhtyneet revisioimaan täysin selkeää ja yksikäsitteistä termiä. Tämän lisäksi he väittävät, että viime aikoina useasti käytetty henkilökultin käsite on ei-marxilainen (!!!)."³⁹

Valituksen kirjoittajien mukaan edellinen väite ei ollut sen vähempää kuin suoranainen rike puolueen sääntöjä vastaan, olihan kyseessä edellisen edustajainkokouksen virallisesti hyväksymä tapa luonnehtia Stalinin kautta. Oli täysin ennenkuulumatonta, kirjelmän laatijat jatkoivat tuohtuneeseen sävyyn, että puolueen lehdistössä ryhdyttiin avoimesti arvioimaan uudelleen edustajainkokouksen julkilausumaan sisällytettyä termiä, siitä nyt puhumattakaan että käsite tuomittaisiin ei-marxilaiseksi. Ainoa taho, jolla oli oikeus määritellä uudelleen edustajainkokouksen käyttämiä käsitteitä oli seuraava edustajainkokous, valituksen kirjoittajat katsoivat tarpeelliseksi huomauttaa.⁴⁰ Ideologisen kielenkäytön ja muodollisen argumentoinnin keskeinen asema vastineessa johtui siitä, että Brežnevin kaudella aloitettua historian revisiointia vastustaneet historioitsijat olivat neuvostoyhteiskunnan jäseniä. Ainoa järkevä mahdollisuus puolustaa sitä, minkä he mielsivät historialliseksi totuudeksi, oli toimia neuvostoyhteiskunnan säännöillä.

Vaikka merkittävä osa vastineesta oli omistettu henkilökultti-käsitteen aseman pohtimiseen, tämä ei ollut turhanaikaista hiustenhalkomista. Paljon syvällisempää laatua olevat näkemyserot tulivat esiin kiistelystä yhden käsitteen käytöstä. Siinä mis-

36. Valituksen oli allekirjoittanut 6 tohtoria neljästä eri instituutista: A. V. Gulyga, (NL:n tiedeakatemia filosofian instituutti) N. A. Jerofeev, (NL:n tiedeakatemia historianlaitos) I. M. Lemm, (MEMO) D. E. Melamid, (MEMO) G. B. Fedorov. (NL:n tiedeakatemia arkeologian instituutti) RGANI, Fond 5, opis 35, delo 223. Ryhmän merkittävimmät jäsenet olivat Gulyga, joka oli ehdottanut historianfilosofian erottamista historiallisesta materialismista ja A. M. Nekritš (1920–1993). Jälkimmäinen oli toisen maailmansodan historiaan erikoistunut historioitsija. Hänet erotettiin puolueesta operaatio Barbarossan alkua tarkastelemaan kirjaan liittyvän skandaalin takia v. 1967. Vuonna 1976 Nekritš emigroitui Yhdysvaltoihin, missä hän sai viran Harvardissa. RGANI, Fond 5, opis 35, delo 223, 53–58. Tutkijoiden tiedot ks. Markwick 2001, 163–164, 291.

37. RGANI, Fond 5, opis 35, delo 223, 53–58.

38. NKP:n 22. edustajainkokouksen materiaalit olivat keskeisellä sijalla vastineen kirjoittajien argumentoinnissa. Tätä edustajainkokousta voidaan pitää destalinisoinnin kulminaatiopisteenä. Hosking 1992, 347.

39. Huutomerkit alkuperäisessä tekstissä. RGANI, Fond 5, opis 35, delo 223, 57.

40. Ibid.

sä Pravdassa julkaistun artikkelin kirjoittajien tulkinta Stalinin kaudesta painotti kansan ja puolueen saavutuksia, vastineen laatijat korostivat, ettei uhreja saanut unohtaa. Tässä kamppailussa olivat vastakkain ammattimaiset historiantutkijat ja poliittiseen sisäpiiriin kuuluvat.

Päätös valituksen kohtalosta tehtiin poliittisin perustein. Vaikka valitus oli ideologisesti vedenpitävä ja suorastaan tieteellisellä pieteetillä argumentoitu, se ei saanut osakseen ymmärrystä. Yksi ilmeinen syy tähän oli se, että valitus perustui syrjäytetyn johtajan aikaisille puoluedokumenteille. Sen sijaan että vastineesta olisi keskusteltu NKP:n keskuskomiteassa, kirjelmä ohjattiin osastolle, jonka toimivaltaan sen katsottiin kuuluvan. Valitus käsiteltiin vasta syksyllä 1966 ja se päättyi Trapeznikovin pöydälle. Siitäkin huolimatta että Trapeznikov kiinnitti huomiota vastineessa esitettyihin ideologisiin ja muodollisiin argumentteihin, hän ei katsonut kirjelmän antavan aihetta jatkotoimenpiteisiin vaan lähetti kirjelmän arkistoitavaksi.⁴¹ Asia siis vaiettiin kuoliaaksi.

Historian käyttö ja historia-tietoisuus

Historiaa käytettiin Neuvostoliitossa häikäilemättömästi poliittisten tarkoitusperien ajamiseen niin destalinisaation kaudella kuin sen jälkeenkin. Menneisyyttä koskevien kertomusten hallinta ei kuitenkaan ollut yhtä mutkaton, haasteeton tai ongelmaton prosessi kuin mitä Šteppa ja muut totalita-

ristisen koulukunnan edustajat esittivät. NKP pystyi hallitsemaan menneisyydestä kerrottuja tarinoita, muttei ihmisten mieliä; puolue pystyi päättämään mitkä kirjat julkaistiin, muttei pystynyt pyyhkimään pois yksilöiden kokemuksia.

Edellä tarkastellun tapauksen merkitys on, että se antaa olettaa neuvostoliittolaisen historiantutkimuksen kentän olleen paljon dynaamisempi kuin miltä se pelkästään julkaistujen aineistojen perusteella vaikuttaa. Orwellia mukaillen voisi todeta, että se joka hallitsee nykyisyyttä pyrkii myös hallitsemaan menneisyydestä kerrottuja tarinoita, mutta ei siinä välttämättä onnistu. Tieteellinen historiantutkimus on keskeisessä asemassa historian käyttöä vastaan kamppailtaessa: mitä enemmän tieteellisen metodin avulla tuotettua tietoa on saatavilla, sitä perustellummin voidaan kyseenalaistaa epähistorialliset tai äärimmillään vietyinä, valheelliset kertomukset menneestä. Näin on siitäkin huolimatta, että myös historiantutkimuksella on omat rajoituksensa, vinoutumansa ja puutteensa. Historiallisen totuuden etsiminen on kaiken siihen liittyvän vaivan arvoista, koska mennyt on aivan liian tärkeää että sen voisi jättää tutkimatta. Tietämättömyys menneestä nimittäin helpottaa valtaapitävien poliittisesti motivoitua historiankäyttöä.

41. Raportin lukija oli alleiviivannut vastineen kirjoittajien ideologiset perustelut. RGANI, Fond 5, opis 35, delo 223, 58.

MARINA VITUHNOVSKAJA-
KAUPPALA

Venäjän valta ja media menneisyyttä rakentamassa

Aleksanteri Nevski, Pjotr Stolypin ja Josif Stalin valittiin joulukuussa 2008 "suurimmiksi venäläisiksi" kansallisessa televisioäänestyksessä. "Nimi Venäjä" -nimisen ohjelman kolme voittajaa kuvaavat pikemminkin Venäjän valtaapitävien uuden historiapolitiikan kurssin perussuuntauksia kuin tavallisten venäläisten historiakäsityksiä.

■ Historia on joutunut nyky-Venäjällä yhteiskunnallisen huomion keskipisteeksi. Keskustelua maan menneisyydestä käydään lehtien, kirjojen ja internetin sivuilla sekä radio- ja televisio-ohjelmissa. Kirjakauppojen hyllyrivit ovat täynnä historiallista populaarikirjallisuutta. Ilmiö huipentui "Nimi Venäjä" (*Imja Rossija*) -tv-ohjelmaan,¹ jonka tarkoituksena oli valita Venäjän historian merkittävimmät historialliset hahmot. Ohjelma perustui kansainväliseen formaattiin, joka Suomessa oli nimeltään "Suuret suomalaiset".

Lopulliset tulokset saatiin loppuvuodesta 2008. Eniten ääniä sai pyhä ruhtinas Aleksanteri Nevski (1221–63), toiseksi ylsi vuosien 1906–11 pääministeri Pjotr Stolypin ja kolmanneksi sijoittui Josif Stalin. Sosiologien mielestä tulokset eivät kuitenkaan kuvaa kansan todellista mielipidettä sillä äänestys ei ollut yleinen ja tuloksista saatu otos ei ollut edustava.² Tulokset poikkeavat monien samanaikaisten sosiologisten kyselyjen tuloksista, mikä osoittaa, että ainakin osaan niistä oli vaikutettu tarkoituksellisesti. Valtiota riippumattoman Levada-keskuksen vuoden 2008 mielipidetutkimuksen mukaan Aleksanteri Nevski ja Stolypin eivät edes mahtuneet 25:n joukkoon.³ "Yhteiskunnallisen mielipiteen säätö" heinäkuussa 2008 suorittaman mielipidetutkimuksen mukaan, Stolypinistä ovat kuulleet "edes jotakin" ai-

noastaan 73,5 % kaikista venäläisistä, ja Aleksanteri Nevskistä vielä vähemmän, 64,3 % maan asukkaista.⁴

Nämä tiedot antoivat tarkkailijoille perusteita tehdä johtopäätös, että Nimi Venäjä -ohjelman tarkoituksena ei ollut venäläisten historiallisen muistin nykytilan kartoittaminen, vaan päinvastoin: luoda eräänlainen historiallisten suurmiesten panteon. Levada-keskuksen johtavan sosiologin Boris Dubinin mielestä "näytöksen sisällöllä oli tärkeä valtiollinen ja myyttejä luova luonne."⁵ Televisiokriitikko Slava Taroštšina huomautti: "Näin mahtava projekti luotiin esitettäväksi valtiollisella kanavalla myös sitä varten, että kansalle olisi mahdollista välittää tiettyjä valtiiovallan linjauksia. Televisiotamme on viime aikoina kehoitettu kuuluttamaan valtiopiirien ajatuksia."⁶ Sosiologi Ljubov Borusjak antoi ohjelmaa käsittelevälle artikkelilleen nimen "*Nimi Venäjä*" -projekti uutena historian oppikirjana.⁷ Näin asiantuntijat

1. Ohjelman nimi kuulostaa oudolta sekä suomeksi että venäjäksi ("Imja Rossija", oikea muoto olisi: "Imja Rossii", "Venäjän nimi"). Kieliopillisesti virheellisellä muodolla ohjelman tekijät halusivat kiinnittää huomiota itseensä.

2. Tarkkailijat huomauttavat, että äänestys tehtiin puhelimen ja internetin välityksellä, vaikka osalla väestöstä ei ole puhelin-yhteyttä ja vain noin 20 %:lla on pääsy internetiin. Sen lisäksi periaatetta "yksi mies – yksi ääni" ei noudatettu.

3. Sosiologinen laitos "Levada-keskus" suoritti viisi kertaa (vuosina 1989, 1994, 1999, 2003 ja 2008) mielipidetutkimuksen "Kaikkien aikojen ja kansojen merkittävimmät ihmiset Venäjän yhteiskunnallisessa mielipiteessä". Sen tulokset näyttävät, että venäläisten mielestä tähän ryhmään kuuluvat runoilija Aleksandr Puškin, tsaari Pietari Suuri ja Josif Stalin (<http://www.levada.ru/press/2008090104.html>). Toinen sosiologinen laitos, "Yhteiskunnallisen mielipiteen säätö" ("Fond obščestvennogo mnenija" – FOM) suoritti samankaltaisen mielipidetutkimuksen heinäkuussa 2008. Sen tarkoituksena oli saada ilmi, millaisia historiallisia hahmoja venäläiset pitävät kaikkein merkittävimpinä. FOM:in kyselyn pohjalta luotiin lista, jossa oli 50 henkilöä; tässä listassa Aleksanteri Nevski sijoittui ainoastaan 20. sijalle, ja Pjotr Stolypin vastaavasti sai 27. sijan. Ensimmäisellä sijalla oli Pietari Suuri, toisella Josif Stalin ja kolmannella Vladimir Lenin (<http://bd.fom.ru/report/map/istd2>).

4. <http://bd.fom.ru/pdf/1etap.pdf>.

5. <http://www.svobodanews.ru/content/transcript/479019.html>

6. *ibid.*

7. Ljubov Borusjak (2008) "Projekt "Imja Rossija" kak novyi utšebnik istorii", *Vestnik obščestvennogo mnenija* 5, 58–66.

viittaavat siihen, että mainitusta projektista tuli nyky-Venäjän valtiovallan historiapolitiikan instrumentti. Voittajiksi päässeet kolme henkilöä kuvaavat pikemminkin uuden historiapolitiittisen kurssin perussuuntauksia kuin todellisia kansansuosikkeja.

Artikkelissani keskityn ohjelmassa nimettyihin voittajiin. Miksi heidät ”määriteltiin” Venäjän historian tärkeimmiksi merkkihenkilöiksi. Aleksanteri Nevskin, Stolypinin ja Stalinin historiallisten roolien käsittely sekä projektissa että muilla Venäjän julkisilla ”areenoilla” antaa mahdollisuuden ymmärtää, millaisista lähteistä nyky-Venäjän valtaapitävät ammentavat historiatulkintojaan ja miten ne rakentuvat.

Venäjän historiapolitiikka Gorbatšovista Putiniin

Saksalaisperäinen historiapolitiikan käsite viittaa historiallisten myyttien luomiseen ja niiden intensiiviseen käyttöön poliittisessa elämässä. Esimerkkinä venäläisen historiapolitiikan tutkimuksesta mainittakoon Richard S. Wortman, joka tutkii klassisessa teoksessaan *Scenarios of Power* yksityiskohdaisesti, miten jokainen Venäjän imperiumin keisareista, alkaen Pietari Suuresta, loi oman kansallisen myytin, johon uskoi itsensä ja jonka mukaan toteutti politiikkansa.⁸

Tuoreimpina esimerkkeinä voidaan mainita viime vuosina harrastettu historiapolitiikka Euroopan kaikissa entisissä sosialistisissa maissa Venäjä mukaan lukien. Puolassa perustettiin vuonna 1998 ”Kansallisen muistin instituutti” (*Instytut narodowej pamięci*), jonka tarkoituksena on tutkia Puolan kansaa vastaan tehtyjä historiallisia rikoksia. Samaa historiallispoliittista linjaa, jonka tarkoituksena on luoda historiallista muistia uhriksi joutuneesta kansasta, nähdään myös Ukrainassa. Viime vuosina Holodomor (”nälkäkuolema”, osa Neuvostoliiton nälänhädästä 1932–33) on kuvattu ukrainalaisten kansanmurhana.⁹ Listaa voitaisiin jatkaa. Historiantutkija Aleksei Miller kutsuu tätä ilmiötä ”postkoloniaaliseksi diskurssiksi”.¹⁰

Jos entisissä Neuvostoliiton tai neuvostoblokin maissa historiapolitiikan tärkeim-

pänä suuntauksena on historiallisen muistin muotoilu uhriksi joutuneesta kansasta, niin Venäjän tapaus on erilainen, vaikka sielläkin uhrimotiivi on usein näkyvässä. Postsozialistisessa vaiheessa Venäjän historiapolitiittiset suuntauksukset ovat muuttuneet kahdesti. Perestroikan alusta Jeltsinin kauden loppuun saakka tehtiin Venäjän ja Neuvostoliiton historian täydellinen uudelleenarviointi. Uudet Venäjän historian myytit ikään kuin syrjäyttivät vanhat neuvostomyytit. Koko neuvostoperiodi arvioitiin kielteisesti ja käytännössä siivottiin pois maan virallisesta historiasta. Tästä ilmiöstä puhui vuonna 2008 Memorial -seuran¹¹ hallituksen jäsen Aleksandr Daniel:

”Jos te muistatte 1990-luvun alun, niin silloin monien Venäjän liberaalipoliitikojen aattellisena päähaasteena oli, että meidän kuuluu unohtaa mahdollisimman

8. Richard S. Wortman (1995) *Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy. From Peter the Great to the Death of Nicholas I*, Princeton: Princeton University Press; Ibid. (2000) *Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy. From Alexander II to the Abdication of Nicholas II*, Princeton: Princeton University Press.

9. Holodomorista ks. esim.: A. Graziosi (2001) *The Great Famine of 1932–33: Consequences and Implications*, Harvard Ukrainian Studies 3/4, 157–166; S.V. S. Kulchytskyi (2005) *Holod 1932–1933 rr. v Ukraini jak benosydy*, Kyiv; Johan Dietsch (2006) *Making Sense of Suffering: Holocaust and Holodomor in Ukrainian Historical Culture*, Lund: Department of History, Lund University.

10. Aleksei Millerin haastattelu ”Istoritšeskaja politika i ee osobennosti v Polše, na Ukraine i v Rossii” (Historiapolitiikka ja sen erikoisuudet Puolassa, Ukrainassa sekä Venäjällä) aikakauslehdessä *Otšetstvennye zapiski* 2008, No 5.

11. Seuran täydellinen nimi on: ”Kansainvälinen valistus-, historia-, hyväntekeväisyys- ja ihmisoikeusseura Memorial”. Seuran luotiin vuonna 1989 ja sen ensimmäisenä puheenjohtajana oli akateemikko Andrei Saharov. Memorialin päätehtävänä on poliittisten vai-
nojen uhrien muiston vaaliminen. Nykyään Memorialilla on kymmeniä osastoja Venäjällä ja IVY-maissa, se harrastaa laajaa tutkimustyötä, luo ja julkaisee uhrien listoja ja terrorin historiikkia. Sitä paitsi Memorial luo omia arkistoja, kirjastoja ja museoita, pystyttää muistomerkkejä terrorin uhreille ja järjesteele muistohautausmaita joukkomurhapaikoille. Memorial tarkkailee uhrien rehabilitointiprosessia. Memorialin osana on ”Ihmisoikeuskeskus Memorial”, joka harrastaa ihmisoikeustoimintaa. Memorialista ks.: <http://www.memo.ru/>, <http://www.memo.ru/about/news.htm>, <http://www.memo.ru/hr/index.htm>.

pian neuvostomenneisyys, unohtaa tuo kauhea, musta aukko. [...] Tämä [liberaalien – M.V.] suhtautuminen neuvostomenneisyyteen palasi meille bumerangina 1990-luvun lopussa ja iski meidän otsaamme”.¹²

Viimeisessä lauseessa Daniel tarkoitti juuri historiapolitiikan paradigman muutosta, joka tapahtui Venäjällä 2000-luvun alussa. Yksi ensimmäisistä merkeistä muutoksesta tuli silloiselta pääministeriltä Mihail Kasjanovilta,¹³ joka mainitsi vuonna 2001, että nykyiset historian oppikirjat eivät anna riittävän sankarillista kuvaa maan menneisyydestä.¹⁴ Kaksi vuotta myöhemmin Vladimir Putin totesi tapaamisessaan venäläisten historioitsijoiden edustajien kanssa:

”Oppikirjojen täytyy [...] kasvattaa ylpeyttä omasta historiasta, omasta maasta. [...] Aikanaan historioitsijat panostivat kaikkeen negatiiviseen, sillä tehtävänä oli tuhota entinen systeemi. Nykyään meillä on toisenlainen, luova tehtävä.”¹⁵

Kasjanovin ja Putinin puheenvuorot koskivat ennen kaikkea neuvosto- ja perestroikakausien tulkintoja, mutta ne ymmärrettiin laajassa mielessä: maahan piti luoda uusi historiallinen mytologia, joka antaisi venäläisille mahdollisuuden olla ylpeitä menneisyydestään. Tämän uuden historiapolitiikan sivutuotteena on tapahtunut myös Josif Stalinin ja stalinismin rehabilitointi.

Stalinin paluu

Stalinin rehabilitointi näkyy nyky-Venäjällä joka puolella. Arvovaltaisissakin kirjakau-poissa myydään kymmenittäin Stalinia ja stalinismia käsitteleviä julkaisuja, televisiossa näytetään jatkuvasti elokuvia tai ohjelmia, joissa hänet ainakin mainitaan. Tunnettu sosiologi ja kriitikko Daniil Dondurei muistuttaa artikkelissaan, että Stalinin suosio on kasvanut viimeisen 20 vuoden aikana yli nelinkertaiseksi: jos vuonna 1988 häntä arvioi myönteisesti 12 % maan asukkaista, niin nyt luku on 51–57 %. Kriitikon mielestä, Stalinin suosiota pönkittää televisio, joka teki hänestä mediapersoonan.¹⁶

Ironinen juliste, joka viestittää Stalinin paluusta. Internet-foorumista discussiya.com
http://discussiya.com/up-content/uploads/2008/10/be_back.jpg

Memorial -seuran puheenjohtaja Arseni Roginski on osuvasti kuvannut Stalinin rehabilitointiin liittyvää ilmiötä. Vallan pitäjät eivät ole niinkään pyrkineet Stalinin henkilön rehabilitointiin, vaan ”pyrkineet tarjoamaan kansalaisille idean suuresta maasta, joka on kaikkina aikoina mahtava ja selviytyy kunnialla kaikista koettelemuksista. Venäjän johto tarvitsi väestön yhdistämiseksi, auktoriteettinsa elvyttämiseksi ja oman ”vertikaalinsa” vahvistamiseksi onnellisen ja kunniaakaan menneisyyden kuvan. Huolimatta tällaisista tarkoituspäristä, uudelleen ilmestyneen suurvallan panoraaman taustalle on noussut suuren johtajan viiksekäs

12. Danielin puheen täydellinen videointi: http://www.polit.ru/dossie/2008/04/24/15_12.html. Lyhyt pikakirjoite: <http://www.polit.ru/analytics/2008/04/24/istpamat.html>.

13. Nykyään Mihail Kasjanov on oppositiopoliitikko ja Putinin hallinnon arvostelija. Ks. http://fi.wikipedia.org/wiki/Mihail_Kasjanov.

14. Nikita Sokolov *Vek surka ili Kratkaja istorija kolovraščenija rossijskih utšebnikov istorii*. <http://www.polit.ru/analytics/2008/10/15/history.html>.

15. <http://www.newsru.com/russia/27nov2003/pres.html>.

16. Daniil Dondurei ”Telebossov zriteli ne interesujut”, *Novaja gazeta* 26.12.2008, tai: http://antrakt.ng.ru/tv/2008-12-26/14_dondurey.html.

profiili – tänään, kuten aikaisemminkin, 'vihollisten piirittämänä'. Tämä tulos oli väistämätön ja looginen."¹⁷

Stalinin ja stalinismin rehabilitoinnin prosessi näkyy kaikkein selkeimmin viime aikoina käydyssä keskustelussa historian oppikirjojen uudelleenkirjoituksesta. Presidentin hallinnon tilauksesta vuonna 2007 julkaistiin opettajille tarkoitettu Venäjän historian vuosien 1945–2006 oppikirja.¹⁸ Kirja joutui heti voimakkaan kritiikin kohteeksi, ennen kaikkea Stalinin ja stalinismin puolustamisen takia.¹⁹ Tekijöiden mukaan²⁰ Stalin oli "tehokas johtaja", joka teki virheitä (mm. repressiot ja puhdistukset), mutta jonka hallintokauden tulokset olivat pääosin myönteisiä. Stalinin toteuttama tiukka sentralisaatio ja hänen hallinnollinen tyylinsä olivat kirjan tekijöiden mielestä Venäjän valtion evoluutioon liittyneiden epäedullisten olosuhteitten välttämätön seuraus. Neuvostoliitto oli "piirretty linnoitus", ja Stalinin oli pakko hallita ankarasti. Oppikirjan tekijät väittävät epäsuorasti, että Venäjää ei voi hallita muulla tavalla.

Eräässä oppikirjaa käsittelevässä artikkelissa mainitaan, että tekijät saivat karkean historiografisen ohjeistuksen suoraan Kremlistä:

"Stalin on hyvä (keskitti kaiken valtiotodentien yhdelle johtajalle eli pystytti vallan vertikaalin, mutta yksityisomaisuus puuttui); Hruštšov on huono (heikensi vallan vertikaalia); Brežnev on hyvä samoista syistä kuin Stalin; Gorbatšov ja Jeltsin ovat huonoja (hajottivat valtion, kuitenkin Jeltsinin aikana syntyi yksityisomaisuus); Putin on paras hallintomies (*upravlenjets*), vahvisti vallan vertikaalin ja yksityisomaisuuden."²¹

Tällaisen "poliittisen tilauksen" seurauksena oppikirjaan tuli erikoinen luku "Suvereeni demokratia",²² joka on omistettu Putinin aikakaudelle ja on täynnä kehuja ja ylistyksiä. Luku selittää miksi nimenomaan Stalinin hallintokautta arvioidaan kirjassa niin myönteisesti. Putinin kauden kaikkein tärkeimpinä saavutuksina pidetään valtion mahdin elvyttämistä ja Venäjän paluuta "Euroopan

suurimpien kansakuntien" joukkoon. Putin toteuttaa Venäjän taloudellisen modernisointin ja moraalisen itsenäilytyksen tehtäviä. Putin palautti Venäjän historiaan jatkuvuuden. "Radikaalien muutosten ajanjakson jälkeen saapuu tietoisuus jatkuvuudesta Venäjän historiassa, jonka erottamattomana osana on neuvostokausi", tekijät väittävät.²³

Vahvasta yhteiskunnallisesta kritiikistä²⁴ huolimatta valtaapitävät hyväksyivät oppikirjan. Kirjan esittelytilaisuuteen (2007) saapuivat Kremlin pääideologit, presidentin hallinnon varajohtaja Vladislav Surkov ja tunnetut valtaa edustavat politologit.²⁵ Presidentti Vladimir Putinin pitämässä puheessa historian ja yhteiskuntatiedon opettajien edustajille todettiin, että – onneksi – tämä uusi oppikirja tulee pian käyttöön.²⁶ Tapamisen jälkeen opettajille osoitetun oppikir-

17. <http://www.polit.ru/institutes/2008/12/11/memory.htm>.

18. A.V. Filippov (2007) *Novištšaja istorija Rossii 1945–2006gg.* Kniga dlja utšitelja, Moskva: Prosvestšenie. Teos löytyy myös internetissä: <http://www.prosv.ru/umk/istoriya/index.html>.

19. Kirjassa on erikoinen luku "Kiistat Stalinin roolista historiassa", jossa ensiksi esitetään kaksi vastakkaisista mielipidettä Stalinista, ja sitten johdonmukaisesti osoitetaan, että Stalin hallitsi armottomasti, koska ainostaan näin oli mahdollista toteuttaa modernisaatio ja puolustaa maata ulkomaalaisia hyökkääjiä vastaan.

20. Itse asiassa oppikirjan kirjoitti Filippovin johdolla tutkijoiden ryhmä, joka koostuu kuudesta henkilöstä.

21. Anna Katšurovskaja (2007) 'Istoritšeski pripadok', *Kommersant-Vlast* 731, tai: <http://www.kommersant.ru/doc-y.aspx?DocsID=782464>.

22. <http://www.prosv.ru/umk/istoriya/6.html>. Termiä ehdotti vuonna 2006 presidentin hallinnon varajohtaja Vladislav Surkov, jota pidetään Kremlin pääideologina.

23. <http://www.prosv.ru/umk/istoriya/6.html#n6>.

24. Muutamia monista kriittisistä artikkeleista: Mihail Borisov (2007) "My vas nautšim Rodinu ljubit", *Otšetševnyje zapiski* 4, tai <http://www.strana-oz.ru/?numid=38&article=1530>; Sokolov: *Vek surka...* (ks. alav. 12); Valeri Senderov (2008) "Tjažba o tsene katastrofy", *Znamja* 11, 164–174, tai: <http://magazines.russ.ru/znamia/2008/11/se16-pr.html>; Anatoli Bernštein (2007) "Istorija na pjat s minusom", *Vremja novostei* 194, tai <http://www.vremya.ru/2007/194/13/189789.html>.

25. Gleb Pavlovski, Valeri Fjodorov ja Sergei Markov.

26. Selonteko Putinin puheesta ks.: http://www.kremlin.ru/appears/2007/06/21/1702_type63376type63381type82634_135323.shtml. Kesällä 2007 Duumas- sa hyväksyttiin korjaukset koulutuslakiin, joiden mukaan 1.9.2007 alkaen opettajat velvoitettiin opettamaan vain ministeriössä hyväksytyjen oppikirjojen mukaan (Lain korjauksia ks.: <http://base.garant.ru/12154779.htm>).

jan pohjalta kirjoitettiin ja julkaistiin koulu-
laisille osoitettu vastaava teos, jonka opetusministeriö hyväksyi joulukuussa 2007.²⁷

Jos edellä mainituissa oppikirjoissa Stalinin rehabilitointi oli verhottu, niin vuonna 2008 ilmestyneessä Venäjän vuosien 1900–45 historian oppikirjassa sekä opettajille tarkoitettussa aputeoksessa stalinismia puolustetaan avoimesti.²⁸ Tekijä, Aleksandr Danilov, väittää, että terrorin synnä oli Stalinin pelko maassa nousevasta vastarinnasta. Lukijan annetaan ymmärtää, ettei Stalinilla ollut vaihtoehtoa: hänen piti muuttaa maa teolliseksi yhteiskunnaksi, säilyttää systeemi ja valmistautua sotaan. Stalinin rikosten mitataavaa vähätellään ja tekijä vakuuttaa, että ”suuri terrori loppui heti kun Stalin sai selville, että yhteiskunnan ’monoliittinen malli’ oli toteutettu” eli kesällä 1938. Tekijän tulkinta antaa mahdollisuuden jättää terrorin ”ulkopuolelle” pitkät periodit ennen vuotta 1937 ja vuoden 1938 jälkeen. Terrorin uhrienkin määrä supistuu monikymmenkertaisesti. Tekijän mielestä uhriin täytyy laskea ainoastaan teloitetut henkilöt (vuosina 1937–38 tähän ryhmään kuului 681 692 henkeä; samana aikana tuomittiin poliittisista syistä yhteensä 1 344 923 henkeä). Kuitenkin koko stalinismin aikana, Memorialin laskelmien mukaan, oli uhrien määrä vähintään 25 000 000.²⁹ Danilovin ”matematiikka” tekee terrorin mittakaavan minimaaliseksi ja siirtää koko tämän kauden sivuseikaksi venäläisten historiallisessa muistissa.³⁰

Valtaapitävien historiantulkintojen analyysi selittää, miksi Stalinin hahmon paluu historialliseen muistiin on nyky-Venäjällä käynyt niin tärkeäksi. Ensimmäiseksi, maan valtiovalta pyrkii näyttämään Venäjän historian yhtenäisenä ja jatkuvana prosessina, ja vastaavasti itsensä tämän prosessin täysiarvoisena jatkajana. Perestroikan ja Jeltsinin aikana Stalinin terrori oli ankaran kritiikin kohteena, jonka seurauksena koko neuvostoaikakaudesta tuli eräänlainen ”musta aukko”. Nyky-Venäjän valtaapitävät pyrkivät ”täyttämään” tämän aukon ja rakentamaan sen päälle sillan tsaarien ja nykyisen aika-kauden välille.

Toinen syy on, että stalinismin ihannoin-

ti on vahvasti sidottu voittoon Suuressa Isänmaallisessa sodassa. Sosiologisten tutkimusten mukaan Suuri Isänmaallinen sota on edelleenkin venäläisten mielissä maan historian tärkein tapahtuma.³¹ Putinin aikana muisto sodasta sai ”uuden hengen”, voitosta tehtiin Venäjän historiallisen muistin keskipiste, ja Stalinia pidetään tässä diskurssissa voiton arkkitehtina.³² Suuren voiton mytologia huipentui poikkeustilaministeri Sergei Šoigun äskettäiseen ehdotukseen rankaista niitä, jotka kiistävät Neuvostoliiton voiton Suuressa Isänmaallisessa sodassa.³³ Tähän liittyy myös presidentti Dmitri Medvedevin toukokuussa 2009 nimittämä historiakomissio, jonka tehtävänä on ”taistella Venäjän etujen vastaista historian vääristelyä vastaan”. Vääristelyillä tarkoitetaan ennen kaikkea toisen maailmansodan historian kriittisiä tulkintoja.³⁴

27. <http://mon.gov.ru/dok/prik/4371/>

28. A. A. Danilov (2008) *Istorija Rossii. 1900–1945gg. 11 klass. Metoditšeskoje posobije*, Moskva: Prosvestšenie.

29. Ks. Arseni Roginskin haastattelu: http://www.polit.ru/analytics/2009/01/21/finam_roginsky.html. Tämä luku koostuu seuraavista osista: Koko terrorin aikana syyttömästi tuomittuja oli suunnilleen 4,5–5,5 miljoonaa (lopullista lukua ei tiedetä). Sen lisäksi terrorin uhrien ryhmään kuuluu suunnilleen 7 miljoonaa eri kansojen edustajaa, jotka karkotettiin omilta alueiltaan; muutamia miljoonia, jotka tuomittiin työstä myöhästymisestä; monta miljoonaa kansalaisoikeuksistaan riistettyjä sekä karkotettuja talonpoikia (ns. *kulakit*) jne. Luku on likimääräinen dokumenttilähteiden puuttumisen tai suljettuna pitämisen takia.

30. Danilovin tekemä oppikirja tekee muitakin ”tieteellisiä löytöjä”: esimerkiksi Puolan itäosan valloittamista syyskuussa 1939 tekijä kutsuu ”Isänmaan osan vapauttamiseksi” ja muistuttaa, että Puola oli silloin Neuvostoliitolle kaikkein vihamielisin valtio.

31. Ks. esimerkiksi: Lev Gudkov (2005) ”Pamjat” o voine i massovaja identitšnost rossijan”, *Neprikosnovennyi zapas* 2–3, tai: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gu5.html>.

32. Lev Gudkov (ks. ed. alaviite) huomauttaa, että Putinin kaudella Suuren voiton rooli yhteiskunnallisessa tietoisuudessa kasvoi melkein kaksinkertaisesti. Jos vuonna 1996 kysymykseen: ”Mikä tapahtuma meidän historiastamme herättää Teissä henkilökohtaisesti kaikkein suurinta ylpeyttä?” vastasi 44 %, että tämä on Suuri voitto, niin vuonna 2003 saman vastauksen antoi jo 87 % vastanneista. Gudkovin mielestä tämä on tosiasia ”postsovetj-yhteiskunnan kansallisen itsetunnon ainoa positiivinen tukipiste”.

33. Šoigu teki tämän ehdotuksen 24. helmikuuta 2009 tapaamisessa sotaveteraanien kanssa.

34. Ks. esimerkiksi: Sirke Mäkinen (2009) ”Viekö historiakomissio Venäjän taas neuvostoajan käytäntöi-

Koko Venäjän suurvaltahistoriassa Stalin oli kaikkein johdonmukaisin isolationismin toteuttaja. Nimenomaan hänen aikakauteen Neuvostoliitto muuttui maailmanvaltakumouksen kuvittelusta tai todellisesta keskuksesta ”piiritetyksi linnoitukseksi”, mikä antoi varman mahdollisuuden mobilisoida kansaa vallan päämääriä varten. Putinin valtakaudella käytetään samanlaisia keinoja kehittämällä yhteiskunnallista epäluottamusta länttä kohti. Tunnettu venäläinen sosiologi, M. K. Gorškov luonnehtii venäläisiä ”maltillisiksi isolationisteiksi”.³⁵

Uusstalinistisessa mytologiassa korostetaan suurvaltamenneisyyttä. Edellä mainituissa oppikirjoissa puhutaan siitä, että ”nimenomaan hänen [Stalinin – M.V.] hallintonsa aikana maan territoria laajennettiin ja se ulottui Venäjän imperiumin rajoille (jossain se myös jopa ylitti ne).”³⁶ Nyky-Venäjän valtaapitävien keskuudessa muisto Venäjän aiemmasta suurvalta-asemasta on kasvamassa. Putin, kuten tunnettua, nimitti Neuvostoliiton romahdusta ”20. vuosisadan suurimmaksi geopolitiittiseksi katastrofiksi.”³⁷

Nyky-Venäjän valtiovalta on jyrkästi valtakumouksellisuutta vastaan. Siitä syystä Leniniä ei ole samassa mitassa rehabilitoitu kuin Stalinia Jeltsinin kauden jälkeen. Stalin päinvastoin on stabiliteetin, pysyvyyden sekä maan mahdin symboli. Stalinin positiivinen piirre nykyisten valtaapitävien mielestä on se, että hän korvasi Leninin ajan internationalistiset ideat laajalti venäläisellä kansallisella idealla. Nykyaikana Venäjällä kehittyneet venäläinen nationalismi saa ideologista inspiraatiota sekä Nikolai II:n että Stalinin aikakaudesta.

Stalinin pahaenteisen hahmon palauttamiselle historialliseen muistiin on monenlaisia selityksiä. Tilanne ei kuitenkaan ole vakiintunut, vaan viime aikoina antistalinistit ovat tehneet monia yrityksiä torjua Stalinin kasvavaa vaikutusta.³⁸ Vallanpitäjät ovat yrittäneet ottaa sivistyneistön protestin huomioon. Esimerkiksi 30. lokakuuta 2007, poliittisten repressioiden uhrien muistopäivänä, presidentti Vladimir Putin ja patriarkka Aleksei kävivät nk. Butovon ampumakentällä, joka stalinismin aikana oli yksi monis-

ta repressioiden uhrien teloituspaikeista.³⁹ Ambivalentti suhtautuminen Stalinin hahmoon näkyi hyvin Nimi Venäjä -projektin äänestyksen kulussa: Stalinin nousu heinäkuussa 2008 äänestyksen kärkeen aiheutti skandaalin ja pelkoa yhteiskunnallisesta kahtiajaosta. *Argumenty i fakty* (”Argumentteja ja faktoja”) kirjoitti: ”On olemassa uhka, että kilpailu loppuu skandaalina.”⁴⁰ Äänestyksen sääntöjä muutettiin, ja syyskuun alussa Stalin putosi 12. sijalle. Kuitenkin projektin viimeisessä vaiheessa järjestäjien ponnistuksista huolimatta Stalin marssi eteenpäin ja pääsi kolmannelle sijalle. Näin valtaapitävien viimevuotisissa yrityksissä luoda ”Suuren Neuvostoimperiumin” myyttiä on päädytty Josif Stalinin palauttamiseen venäläisten historiallisen muistin eturiville.

Pjotr Stolypin – Solženitsynin luoma myytti

Jos Stalin pääsi Nimi Venäjä -ohjelman finalistiryhmään miltei vasten järjestäjien tahtoa, niin voidaan sanoa, että Stolypin ajettiin läpi. Ensimmäisen äänestyksen tuloksien mukaan heinäkuussa 2008 Stolypin sijoittui 27. sijalle, toisessa vaiheessa syyskuun alussa häntä ”autettiin” pääsemään kahdentoista henkilön loppukilpailuun (9. sija). Stolypin-

hin?”, *Helsingin Sanomat* 27.6., tai: <http://www.hs.fi/paakirjoitus/artikkeli/Viek%C3%B6+historiakomissio+Ven%C3%A4%C3%A4n+taas+neuvostoajan+k%C3%A4yt%C3%A4nt%C3%B6ihin/1135247223699>

35. Venäjän Tiedeakatemian kirjeenvaihtajajäsenen M.K. Gorškovin haastattelu, *Rossiiskaja gazeta* 5.3.2008. Tutkimustulokset, ks.: http://www.isras.ru/analytical_report_Ident.html.

36. Väite ei pidä paikkaansa, koska Neuvostoliittoon eivät edes koskaan kuuluneet Suomi ja Puola, vaikka eräitä Japaniin kuuluneita saaria todella liitettiin siihen.

37. Putin lausui tämän fraasin huhtikuussa 2005 luksiensa kirjelmäänsä federaatiokokoukselle: http://www.kremlin.ru/appears/2005/04/25/1223_type63372_type63374type82634_87049.shtml.

38. Yksi suurimmista viime aikojen tapahtumista oli kansainvälinen konferenssi ”Stalinismin historia. Lopputulokset ja tutkimuksen ongelmat”, joka pidettiin Moskovassa 5.–7.12. 2008. Merkittävää on, että valtio ei osallistunut konferenssin rahoitukseen. Se rahoitettiin kokonaan Boris Jeltsinin säätiön varoilla. Konferenssista ks.: <http://www.rosspen.ru/ru/links/>.

39. Butovon ampumakentällä elokuusta 1937 lokakuuhun 1938 teloitettiin 20 700 henkilöä, ks. <http://www.regnum.ru/news/907183.html>.

40. <http://www.aif.ru/society/news/22718>.

Nikita Mihalkov (keskellä) esittelee Pjotr Stolypinin muotokuvaa.
http://masalygin.ru/i/Photo/Vstrechi/Nikita-MIHALKOV-s-portretom_.jpg

niä auttoi menestykseen kolmannella kieroksella (toinen sija) hänen esittelijänsä, lahjakkaan näyttelijä Nikita Mihalkovin innostusta herättänyt puhe.⁴¹ Mihalkov on Venäjällä kuuluisa henkilö, näyttelijä, elokuvaohjaaja sekä erittäin aktiivinen yhteiskunnallinen vaikuttaja⁴² ja Vladimir Putinin suosikki.⁴³ Voi epäröimättä sanoa, että Stolypinin kuvauksessaan Mihalkov toimi vallan äänitorvena. Puheessaan hän teki Nikolai II:n ajan kyvykkäästä ja tarmokkaasta virkamiehestä eepin hahmon, henkilön, joka yksin olisi voinut muuttaa koko Venäjän historiaa.

”Jos Stolypin olisi jatkanut uudistuksiaan 15 vuoden ajan”, lausui Mihalkov, ”ei olisi vallankumousta, ei kansalaissotaa eikä toista maailmansotaa ... Venäjä olisi valtava, mahtava, hyvin itsevarma imperiumi.”⁴⁴

Hänen tulkintansa mukaan Stolypin aloitti uudistukset, joiden tarkoituksena oli jatkaa Venäjän perinnettä mullistamatta maata ja näin säilyttää venäläisyyden perusydin. Mihalkovin mielestä Stolypin pyrki kehittä-

mään maata koskematta sen kipupisteisiin. Olisivatko Stolypinin uudistukset olleet elinkelpoisia (monien asiantuntijoiden mielestä eivät olleet ja Stolypinin uudistukset epäonnistuivat vielä hänen elinaikanaan⁴⁵) on eri kysymys, mutta tämä jätettiin huo-

41. <http://unian.net/rus/news/news-286616.html>.

42. Mihalkov on mm. elokuva-alan työntekijöiden liiton puheenjohtaja (vuodesta 2002). Joulukuussa 2008 häntä ei valittu uudestaan, mutta hänen liittolaisineen onnistui kumota tämä päätös valituksella oikeuteen.

43. Vuonna 2007 Mihalkov loi ylistävän dokumentti-filmin Putinista (omistettu hänen 55-vuotisjuhlalleen, näytettiin televisiokanavalla ”Venäjä” uutisohjelmassa 7.10.2007). Dokumentissa Mihalkov mm. korosti omia ystävyys-suhteitaan Putinin kanssa. Hän oli myös yksi neljästä Putinille osoitetun kirjeen tekijöistä, jossa Putinia pyydettiin kaikkien Venäjän taiteilijoiden puolesta jatkamaan kolmannelle presidentinkaudelle. Osa taiteilijoista ilmaisi julkisen protestinsa. Yhdessä haastattelusta Mihalkov sanoi suoraan: ”Jumala lähetti meille Putinin”. (<http://unian.net/rus/news/news-286616.html>).

44. <http://community.livejournal.com/historyfakts/112530.html>.

45. Ks. esim.: Abraham Ascher (2001) *P.A. Stolypin. The Search for Stability in Late Imperial Russia*, Stanford, Calif: Stanford University Press; A. Ja. Avreh (1991) *P.A. Stolypin i sudby reform v Rossii*, Moskva: Politizdat; V.S. Djakin (2002) *Byl li šans u Stolypina? Sbornik statei*, Sankt-Petersburg: LISS.

mioimatta. Puheensa lopussa Mihalkov väitti, että nykyäänkin Venäjällä on edessään aivan samanlaisia ongelmia kuin Stolypinin aikana. Näin hän viittasi Putinin historialliseen rooliin: Putin peri Stolypinin tavoin rappiolle viedyn maan, ja samoin hän nostaa sen ylös kuulusta.⁴⁶

Ajatus Stolypinistä suurena uudistajana ja monarkistisen imperiumin tukena ei ole Venäjällä uusi. Stolypinin maineen nosto alkoi jo 1990-luvulla, kun konservatiivit alkoivat etsiä Venäjän historiassa liberalismille vaihtoehtoisia ihanteellista kehitysmallia. Kuvaa Stolypinistä vaikuttivat jo silloin ennen kaikkea Aleksandr Solženitsynin teokset. Solženitsynin kuvaa Stolypinistä on kuvattu haltioituneeksi, Solženitsyn loi todellisen Stolypinin ”henkilökultin”.⁴⁷ ”Kerran elämässään”, huomautti kirjailija, ”Nikolai päättyi valinnassaan ei mitättömyyteen, kuten tavallisesti, vaan suureen henkilöön. Tämä suuri henkilö nosti sekä Venäjän että dynastian ja tsaarin kaaoksesta.”⁴⁸

Solženitsyniä innoittivat ennen kaikkea Stolypinin teot vallankumouksen 1905–07 kovaotteiseksi kukistamiseksi ja yksityistilojen luomiseksi talonpojille. Solženitsyn luo Stolypinistä urhoollisen hahmon, joka taisteli yksin, antamatta periksi duuman ylivoiman edessä. Duuma oli Solženitsynin silmissä hänen inhoamansa liberaalin sivistyneistön ilmentymä. Hänen käsityksensä mukaan Venäjän satavuotinen vapautusliike (dekabristeista alkaen) ”pilasi koko Venäjän”. Liberaali sivistyneistö on hänen mielestä syyllinen sekä helmikuun että lokakuun vallankumoukseen (”intelligentsia heitti pois kansallisen tietoisuuden”⁴⁹).

Juuri kielteinen suhtautuminen Venäjän kehityksen liberaaliin vaihtoehtoon tekee Solženitsynin luomasta Stolypinin kuvasta tärkeän historiapoliittisesta näkökulmasta. Se antaa pohjan teorialle, jonka mukaan poliittinen liberalismi ei sovi Venäjälle. Solženitsynin konservatiivinen ja ortodoksis-nationalistinen maailmankatsomus, joka henkilöityi Stolypinin hahmossa, on muutenkin sopiva Kremlin ideologeille, jotka pyrkivät perustamaan uuden ”venäläisen ideansa” konservatismiin, ortodoksisuuden, suurvalta-aseman ja venäläisen nationalis-

min varaan. Stolypin sopii noihin tarkoituksiin täydellisesti: hän pyrki säilyttämään imperiumin ja samalla antamaan sille venäläiset kansalliset kasvot, hän yritti syventää maan kapitalismia, mutta samalla säilyttää sen feodaaliset piirteet. Stolypinin toiminnan ristiriitaisuus vei hänet eristyksiin, sillä taantumuksellinen tsaari oli jo ennen hänen murhaansa valmis erottamaan hänet, ja liberaali oppositio oli jyrkästi häntä vastaan. Historiallisella Stolypinillä ei ollut tulevaisuutta, mutta meidän ajallemme luodulla Stolypinin myytillä on luultavasti edessään loistava tulevaisuus: se kuvastaa vallan unelmia maan ”hyvästä menneisyydestä”, Mihalkovin piirtämästä ”valtavasta, mahtavasta, hyvin itsevarmasta imperiumista”. Maa olisi sellainen, kuten Nikolai II:n aikana, mutta parempi.

Pyhä Aleksanteri Nevski, eurasianismin ikoni

Aleksanteri Nevskin nopea nousu Venäjän historian panteonin johtoon oli odottamaton mutta ymmärrettävä ilmiö. Sosiologi Ljubov Borusjak kirjoitti:

”Johtohenkilön valintaan [...] ryhdyttiin hyvin vakavasti – kyseessä on toki valtakunnallisesti merkittävä asia. Haluttiin, että tämä olisi menneiden aikojen sankari (Venäjä – vanhan ja maineikkaan historian maa), jossa yhtyi valtiollinen merkittävyys, sotilaalliset uroteot ja kirkollisuus.”⁵⁰

46. Tämän ajatuksen Putinin valtavasta historiallisesta roolista maan elvyttäjänä esitti Mihalkov dokumentissaan Putinista (ks. alaviite 43).

47. Semyon Reznik (2001) 'Russian Icon through Western Lens', *The Washington Times* 23.9. Artikkelin oli Daniel J. Mahoney'n kirjan "Aleksandr Solzhenitsyn: The Ascent from Ideology" (Lenham, Md. Oxford 2001) arvostelu ja se antoi sysäyksen keskustelulle Solženitsynin historiafilosofiasta. Ks. Eve Thompson (2001) 'Solzhenitsyn's unfortunate flaw – imperialism', *The Washington Times* 27.9. ja Stepan Solzhenitsyn (2001) 'Defending Solzhenitsyn', *The Washington Times* 28.9.

48. <http://www.rg.ru/solzhenicyn.html>.

49. Aleksandr Solženitsyn (2007) *Sobranije sošinenii v 30-ti tomab. Krasnoje koleso. Avgust tšetyrnadisatogo X*, Moskva: izdatelskii dom "Vremja", tai: http://koleso.by.ru/1/1_65_1.htm.

50. <http://www.polit.ru/analytics/2008/10/13/nameofrussia.html>.

Borusjakin mielestä mainitut vaatimukset täytti nimenomaan ruhtinas Aleksanteri Nevski. Pyhän Aleksanterin "ansiolistassa" kuitenkin sekä valtiollinen merkittävyys että sotilaalliset uroteot ovat horjuvalla pohjalla. Ruhtinas Aleksanteri Jaroslavitš hallitsi vuorotellen eräissä venäläisissä ruhtinaskunnissa pirstoutuneisuuden aikana, eli silloin, kun yhtenäistä Venäjän valtiota ei vielä ollut olemassa.⁵¹ Hän ei ollut maan yhdistäjä, vaan päinvastoin yhdessä mongolien kanssa kuritti julmasti muita varhaisvenäläisiä ruhtinaskuntia. Aleksanterin rooli tulevan Venäjän valtion rakentamisessa ja vahvistamisessa on vähintään kyseenalainen. Hänen sotilaallisten urotekojensa merkitys on myös epävarma. Tutkijoiden parissa ei ole yksimielisyyttä siitä, miten merkittäviä Venäjän historialle olivat hänen voittamansa (pyhimyselämäkerran mukaan huipputärkeät) taistelut Nevalla Ruotsin armeijaa vastaan vuonna 1240 ja Peipsijärvellä Saksalaista ritarikuntaa vastaan vuonna 1242.⁵²

Herää kysymys, miksi kuitenkin nimenomaan Pyhä Aleksanteri "ohitti" monia parempia ehdokkaita, miksi nimenomaan hänet "määriteltiin" kaikkein suurimmaksi venäläiseksi? Nähdäkseni syitä on kolme: Aleksanteria pidetään menestyksekkäänä taistelijana länttä vastaan,⁵³ hän on pyhimys, joka kanonisoiitiin jo Iivana Julman aikana; ja Aleksanteri Nevskin "uuden ajan" myytti, jonka mukaan nykyvenäläiset käsittävät hänen hahmonsaa, luotiin Stalinin aikana ja se on tiiviisti sidottu voittoon Suuressa Isänmaallisessa sodassa.⁵⁴ Aleksanteri Nevskin historiallinen merkitys kasvoi Venäjän historian eri vaiheissa; Iivana Julman, Pietari Suuren sekä Stalinin kausina, ja joka kerta hänen roolinsa maan pelastajana läntiseltä ekspansiolta ja ortodoksisen uskon suojelijana kasvoi ja selkiytyi.⁵⁵ Stalinin aikana Sergei Eizenstein loi kulttielokuvan *Aleksanteri Nevski* (1938), joka teki hänestä eepisen sankarin korostaen hänen uskollisuuttaan kotimaalleen. Suuren Isänmaallisen sodan alkaessa elokuvaa esitettiin laajalti ja sen luojat saivat Stalinin palkinnon. Vuonna 1942 perustettiin Aleksanteri Nevskin kunniamerkki. Kun vuonna 1943 Stalin kääntyi ortodoksisen kirkon puoleen ja

Aleksanteri Nevski-elokuvan (1938) juliste. Ohjaaja: Sergei Eisenstein.

<http://89.28.40.75/video/nevsky.jpg>

51. Varhaiskeskiaikaista Kiovan Rus'in valtiota ei voida katsoa yhtenäiseksi Venäjän valtioksi.

52. Ks. esim.: Igor Danilevski (2004) 'Ledovoje po-boištše: smena obraza', *Otšestvennyje zapiski* 5; ibid (2005): 'Aleksandr Nevski: paradoksy istoričeskoj pamjati', teoksessa L.P. Repina (toim.) *Tsep vremjon': problemy istoričeskogo soznanija*, Moskva: institut Vseobštšei istorii RAN, 119–132.

53. Mielenkiintoisen Mari Mäki-Petäyksen artikkelin mukaan Aleksanteri Nevskiä pidettiin Iivana Julman aikana myös pyhänä suojelijana taisteluissa itää vastaan, mutta nykyaikana tätä pyhimyksen "roolia" ei pidetä tärkeänä (ks. Mari Mäki-Petäys (2002) 'Aleksanteri Nevski idän ja lännen välissä', teoksessa *Faravid*. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja XXVI. Jyväskylä: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 69–91).

54. Ks. tästä esim. Mari Isoaho (2006) *The Image of Aleksander Nevskiy in Medieval Russia. Warrior and Saint*, Leiden: Brill.

55. Ks. esim.: Mari Mäki-Petäys (2002) 'Warrior and Saint. The Changing Image of Aleksander Nevsky as an Aspect of Russian Imperial Identity', teoksessa. Chris J. Chulos ja Johannes Remy (toim.) *Imperial and National Identities in Pre-revolutionary, Soviet, and Post-Soviet Russia*. Helsinki: SKS; Frithjof Benjamin Schenk (2004) *Aleksandr Nevskij: Heiliger – Fürst – Nationalheld. Eine Erinnerungsfigur im russischen kulturellen Gedächtnis (1263–2000)*, Köln: Böhlau.

mahdollisti jälleen uuden patriarkan valinnan, kirkon keräämillä rahoilla rakennettiin lentolaivue joka sai Aleksanteri Nevskin nimen. Näin Pyhän Aleksanterin myytiin syntyi tärkeä sivujuonne: siitä tuli ortodoksisen kirkon ja valtiovallan suhteiden vahvistamisen merkki.

Ei siis ole ihme, että Aleksanterin esittelijänä Nimi Venäjä -ohjelmassa toimi metropoliitta Kirill, joka valittiin Venäjän patriarkaksi helmikuussa 2009. Yksi tärkeimmistä metropoliitan tunteikkaan puheen painopisteistä oli, että Aleksanteri Nevski ymmärsi tarkkaan, että nimenomaan Länsi eikä Itä (Mongolivaltio) oli vaara koko Venäjän sivilisaatiota kohtaan.⁵⁶ Mongolit halusivat venäläisiltä rahaa eivätkä sieluja, eivätkä he siis uhanneet kansallista identiteettiä. Mutta "jos Aleksanteri ei olisi pysäyttänyt kalpaveljien hyökkäystä, ei olisi Venäjää."⁵⁷

Metropoliitta Kirill korosti myös, että Aleksanteri oli pyhä henkilö, sillä hän voitti pienen sotajoukkonsa kanssa ainoastaan ihmeen ansiosta (ennen taistelua hän rukouli Novgorodin Pyhän Sofian kirkossa). "Jospa Venäjän valtiaat Aleksanteri Nevskin jälkeen olisivat olleet pyhiä ihmisiä! Millaista silloin olisikaan meidän historiamme!" lausui metropoliitta.

Kirillin mielestä Aleksanteri oli huipputaitava poliitikko: oveluudellaan hän irrotti Kultaisten Ordan mongoli-imperiumista (*Velikaja Step*", Suuri Aro") ja näin loi "suojavallin" Venäjälle. Orda samalla omaksui venäläisen sivilisaation ominaisuuksia. Näin syntyi venäläisten liitto tataarikansan kanssa, Venäjän monikansallisuuden perusta. Nevskin esittelijän puhe päättyi sanoihin: Aleksanteri Nevski on "meidän toivomme, koska nykypäivänäkin me tarvitsemme sitä, mitä hän teki".

Metropoliitta Kirillin puheen historiografisesta analyysistä näkyy selvästi eurasianismin (euraasialaisuuden) teorian,⁵⁸ sekä ennen kaikkea "viimeisen eurasianistin", Lev Gumiljovin teoksien suuri vaikutus. Tuleva patriarkka valitsi puheensa pohjustaksi selvästi Gumiljovin teoksen "Rus'ista Venäjään" (*Ot Rusi do Rossii*).⁵⁹ Monet hänen väitteensä on lainattu tämän kirjan Aleksanteri Nevskiä koskevasta osasta.

Eurasianismin oppi syntyi 1920-luvulla venäläisten emigranttien piirissä ja sen pohjana olivat ajatukset siitä, että Venäjä on erikoinen kulttuurihistoriallinen ilmiö, kokonainen sivilisaatio, joka kuuluu pikemminkin Aasiaan kuin Eurooppaan. Myöhemmin toisen maailmansodan jälkeen sen elvytti ja sitä aktiivisesti propagoi mainittu Lev Gumiljov, kyvykäs historioitsija ja maantieteilijä. Gumiljovin historianfilosofiset ideat tulivat erittäin suosituiksi 1990-luvulla, juuri sinä aikana kun Venäjällä etsittiin innokkaasti uutta identiteettiä.⁶⁰ Silloin Gumiljovista, kuten Solženitsynistäkin, tuli eräänlainen "ajatuksien hallitsija". Ja myöhemmin Vladimir Putinin valtakaudella eurasianismista, joka antaa pohjan Venäjän "erikoistien" hahmottelulle, tuli jälleen valtapireissä hyvin kysytty ideologia.

Uuden eurasianismin ajatuksista on tullut nykyään poliittista muotitavaraa, ja on luonnollista, että Aleksanteri Nevskistä, jota pidetään "ensimmäisenä valtiomiehenä, joka käytännössä toteutti euraasialaisia ideoita",⁶¹ tuli Nimi Venäjä -kilpailun voittaja.

Nyky-Venäjän historiapolitiikan suuntaukset

Nimi Venäjä -ohjelma ja erityisesti sen voittajien hahmot antavat mahdollisuuden ym-

56. Metropoliitta Kirillin puhe löytyy osoitteessa: <http://www.youtube.com/watch?v=HvOu9ZikE18&feature=related>

57. Metropoliitta Kirill oli väärässä: kalpaveljien ekspansio Novgorodin alueelle jatkui vielä Peipsijärven taistelunkin jälkeen ja rauhansopimus kalpaveljestön kanssa solmittiin vasta vuonna 1284.

58. Suomessa käytetään kaksi eri termiä: eurasianismi ja euraasialaisuus. Tämän aateliikkeen historiasta ks. suomeksi esimerkiksi: <http://evrazia.info/modules.php?name=News&file=print&sid=4055>

59. Ks. esim.: L.N. Gumiljov *Ot Rusi do Rossii*, Sankt-Petersburg 1992, 109–117.

60. Ks. tästä esimerkiksi: Vesa Oittinen (1944) "Euraasialaisuus – uusi ideologia Venäjälle?", *Kanava* 7, 399–402; *ibid.* (1996) "Euraasialaisuus Venäjän politiikassa", *Ulkopolitiikka* 33, 4–10; *ibid.* (1994) "Eurasianismus eine Integrationsideologie für Rußland? Blätter für deutsche und internationale Politik", *Ulkopolitiikka* 11.

61. Ks.: S.P. Rybakov (2008) "Obraz Aleksandra Nevskogo v trudah evraziitsev", teoksessa A.V. Torkunov, S. Je. Štšeblygin (toim.) *Istoritšeskie orientiry gosudarstvennosii. Aleksandr Nevski*, Moskva: R. Valent, 148–166.

märtää nyky-Venäjän historiapolitiikan tärkeimpiä suuntauksia. Viime vuosien aikana valtapiiirit ovat päättäväisesti rakentaneet maan uutta menneisyyttä, ja sen piirteissä näkyy koko historiopoliittinen konstruktio jolla Venäjää on tarkoitus hallita.

Venäjän valtapiiirit pyrkivät luomaan ideologista pohjustusta kansalliselle ja konservatiiviselle arvomaailmalle. Siinä yhdistyy yksityisomaisuuden kunnioitus ja myös taloudellisesti vahva valtio ilman minkäänlaisia vallankumouksellisia komponentteja. Uskonnollisuus yhdistyy antiliberalismiin, maltilliseen isolationismiin, ”antiatlantismiin” sekä venäläiseen nationalismiin. Historiallisen suurvalta-aseman rakentaminen

suuntautuu sekä Nikolai II:n aikakauden ihannointiin että stalinismin osittaiseen rehabilitointiin. Näihin tarkoitukseen sopii heikon Nikolain päättäväinen ja konservatiivinen pääministeri Stolypin ja toisaalta ”Suuren isänmaallisen sodan” voittanut generalissimus. Euraasialaisen teorian avulla pyritään torjumaan länsimaisten arvojen universaalisuuden vaatimus, ja tähän sopii hyvin jo keskiajalla pyhäksi julistettu ruhtinas Aleksanteri, joka oli taistellut länsivaltoja vastaan. Näin ohjelma ”Nimi Venäjä” meni syvemmälle kuin sen järjestäjät itse aikoivat mennä: se loi eräänlaisen valtiovalan omakuvan ja näyttää vallanpitäjien käsityksen heidän ohjattavastaan maasta. ❀

TRAUMOJEN KÄYTTÖARVO HISTORIA- POLITIKOINNISSA

KATALIN MIKLÓSSY

on Aleksanteri-instituutin
tutkija.

■ Tänä syksynä muistellaan sosialismin romahduksen jälkeisen demokratisoitumisen 20-vuotista taivalta. Entisen itäblokin maat oirehtivat yhä edelleen menneisyyden taakan tähden; siitä ei ole niinkään helppoa päästä eroon. Suvaitsemattomuuden eri muodot, kuten esimerkiksi poliittiset ääri-
liikkeet, romanivastaisuus, homofobia, etniset jännitteet ovat kasvussa. Näyttää siltä, että kaksi vuosikymmentä ei ole riittänyt demokratian pelisääntöjen sisäistämiseen vaan vasta pelkkien demokratian raamien pystyttämiseen. Ja juuri demokraattisen ajattelutavan puutteellisuus luo politiikan pelureille oivan tilaisuuden käyttää menneisyyttä manipulaation tehokkaana välineenä.

Historialliset traumat ovat osoittautuneet politikoinnin välttämättömiksi aarreatoiksi, siten traumojen hoito ei ole ollut politiikkojen etujen mukaista. Historialliset traumat ovat sellaisia sosiaalisia konstruktioita, jotka on irrotettu henkilökohtaisesta kokemustaustasta, siirretty yhteisön yhteiseksi henkiseksi omaisuudeksi ja korotettu yhteisöä määritteleväksi avainkokemukseksi. *Se joka jakaa meidän traumamme, kuuluu meihin.* Koska yhteisön olemassaolon tulevaisuus

on riippuvainen siitä, kuinka identiteetin ydinmäärittelijät pystytään muuttuvassa maailmassa säilyttämään, pitää historiallisia traumojakin periyttää ja uusintaa sukupolvesta toiseen.

Historialliset traumat olivat omiaan helpottamaan esimerkiksi Itä-Euroopan yhteiskuntien muodonmuutoksia. Kommunistisen järjestelmän traumatisointi auttoi selvittämään rajanvetoa menneeseen ja erontekoa syyllisten ja uhrien välillä. Yhteiskunta on tarvinnut synninpäästöä voidakseen aloittaa uuden järjestelmän rakentamisen puhtaalta pöydältä. Tavallisten ihmisten oli valtavan helpottavaa tuudittautua harhakuvitelmaan, että kaikki oli pienen, selkeästi määritellyn ryhmän syytä ja he olivat olleet vain uhreja. Lisäksi kaikki nykyisyydenkin ongelmat, kuten työttömyys, köyhyys ja näköalattomuus, olivat menneisyydestä johtuvia "katastrofeja". Näin traumoilla ei tuotettu pelkästään mustavalkoista historiankäsitystä vaan myös mustavalkoista nykyisyyden ymmärrystä, sillä kontrafaktuaalinen retoriikka oli siirtymäkauden politiikkojen pelastus: *Jos ne entisajan syylliset eivät olisi tehneet tuhojaan, meillä olisi nyt kaikki hyvin. Kaikki meidän vaikeudethan johtuvat heistä.*

Pian huomattiin, että mustavalkoiset totuudet ja selkeästi määritellyt vääryydet helpottivat tavattomasti jokapäiväistä elämää ja navigointia monimutkaisessa maailmassa. Määrittelyn vahvistamiseksi luotiin totuuskomissioita, valtiovallalla suojeltuja historiantulkintoja, terroritaloja ja kansallisen muistin instituutteja sekä näyttäviä paljastuksia keskeisistä yhteiskunnallisista hahmoista entisajan salaisten palvelujen agent-

teina. Jokapäiväisessä henkiinjäämistaistelussa tavalliset ihmiset eivät tarvitse menneisyyden eivätkä nykyisyyden kompleksisempää ymmärrystä ja siten omatunnon tuskia.

Vastuunpakoilu – niin poliitikkojen kuin tavallistenkin ihmisten – on vaarallinen harha, joka on hidastanut demokratisointia mentaalitasolla. Menneisyys on läsnä erityisesti poliittisessa kulttuurissa, jossa poliitikot käyttävät mielellään entisajan diktatuuriin retorisia keinoja. Demonisoidun pienen ryhmän syyllistäminen ei ole kasvattanut ihmisiä sosiaaliseen vastuunkantoon, sillä syyhän on aina jossakin muualla. Mustavalkoinen maailma ei myöskään suvaitse muita värejä ja näin ollen stalinismin perusajatus, jos *et ole meidän kanssamme olet meitä vastaan*, elää renessanssiaan uusissa demokratioissa.

Mustavalkoisuus on painanut leimansa eritoten nykyiseen vasemmistoon, joka yhdistetään surutta entisajan kommunistihallitsijoihin. Totta onkin, että Itä-Euroopassa sosiaalidemokraattiset ryhmittymät ovat syntyneet kommunistipuolueiden raunioille. Toisaalta yksipuoluejärjestelmän jälkeen kaikki muutkin puolueet on perustettu yhtäläillä entisten puoluejäsenten myötävaikutuksella. Poliittisessa argumentaatiossa on vain se pieni ero, että kun edelliset myöntävät menneisyytensä, jälkimmäiset vetoavat siihen, että he olivat mukana kommunistisessa puolueessa ainoastaan olosuhteiden pakosta. Siirtyminen kommunistisesta retoriikasta sosiaalidemokraattiseen on vain paljon vaikeampaa kuin tehdä täyskäännös vasemmalta oikealle. Sosiaalidemokraateilla agenda ja kieli ovat yhä vielä haussa, koska työväen puolustamisretoriikka on menettänyt uskottavuuttaan sosialismissa. Voisi tietysti olettaa, että kun viimeinen mohikaani, eli entisessä toiminnassa mukana ollut kommunisti, kuolee, päästään vasemmiston syyllistämistä. Ongelma on kuitenkin siinä, että kommunismin traumatsointi on niin merkittävä manipulointikeino ja poliittisen taistelun väline, että se muiden traumojen tavoin on irrotettu ajatusten kokemuspohjasta. Ne, jotka nykyään syyttävät toisiaan kommunisteiksi, ovat yhä

useammin syntyneet 1970-luvulla, joten parhaassakin tapauksessa he olivat vasta teini-ikäisiä, kun sosialismi kävi kuolinkamppailuaan.

Lukija voisi erehtyä pitämään edellä kerrottua vain 1990-luvun kysymyksenä. Totta onkin, että tilanne tuli ensimmäisen kerran ja voimakkaimmin esille sosialismin romahduksen jälkeen. Traagista kuitenkin on, että mustavalkoisuus on seuranamme tänäkin päivänä ja se aktivoituu erityisesti kriisin aikoina. Poliittisen elämän ”ylihistorisoituminen” merkitsee lähes aina yhteiskunnallista kriisiä, jossa tulevaisuuden konsepti on joutunut vaakalaudalle. Tärkeitä päätöksiä argumentoidaan edelleen menneisyyden traumoilla – kuten tehtiin esimerkiksi Natoon ja EU:hun liityttäessä tai etnistien konfliktien ratkaisussa. Traumot ja mustavalkoiset, tunteisiin vetoavat historiantulkinnat ovat tehokkaimpia keinoja edistämään aiotujen päätösten läpimenoa, koska ne ovat identiteetin selkeäpiirteisimpiä määrittelijöitä ja yhteisön vahvistajia. Siten juuri traumot ja mustavalkoiset historiankuvat auttavat suurten kriisien yli.

Itäeurooppalaisten valtioiden EU:hun liittyminen vahvisti yllä mainittua tilannetta. Liittyminen tuotti illuusion, että demokratia on saavutettu kun kerran vanha Eurooppa hyväksyy joukkoonsa. EU-jäsenyys lopetti samalla keskustelut demokratian olemuksesta sekä nykyisyyden ja menneisyyden yhteyksistä siinä. EU:n puolelta jäsenyyden myöntämisen takana oli lyhytnäköisten markkinataloushyötyjen lisäksi myös idealismia siitä, että demokraattisen kehityksen puolitiessä oleviin voi vaikuttaa parhaiten Euroopan yhteisön sisältä. Vanhojen valtioiden ylimielinen itsevarmuus ei ottanut huomioon sitä, että vuorovaikutus voi tapahtua myös toiseen suuntaan. Itäeurooppalainen ajattelutapa nimittäin säteilee rajojen yli ja vaikuttaa tulokkaiden asennoitumiseen EU-asioissakin. Sitä paitsi joukossa on voimaa ja idän maiden tapauksessa mustavalkoista voimaa, joka tuo EU:n areenalle antikommunistista retoriikkaa, suvaitsemattomuutta ja kärsimättömyyttä keskustelevalle kulttuurilla kohtaan: yksinkertaisia totuuksia ja yksinkertaisia ratkaisuja.

NIKA POTINKARA

Kulttuuri ja menneisyys etnopolitiittisina resursseina

Kulttuuri ja historia tarjoavat aineksia, joista etnisyyttä rakennetaan. Tässä katsauksessa tarkastellaan, kuinka museonäyttelyissä rakentuva saamelainen etnisyys kytkeytyy ajankohtaiseen poliittiseen kamppailuun oikeuksista maahan.

■ Saamelaista esineistöä sisältyy useiden pohjoismaisten museoiden, muun muassa Suomen kansallismuseon kokoelmiin. Norjassa, Ruotsissa ja Suomessa on kuitenkin myös erityisiä saamelaismuseoita,¹ jotka keskittyvät näyttelyissään nimenomaan saamelaisen kulttuurihistorian esittelemiseen. Museoiden on tarkoitus paitsi kertoa saamelaiskulttuurista ei-saamelaisille kävijöille, myös vahvistaa saamelaisten omaa kulttuurista identiteettiä. Ne voidaan nähdä osana laajempaa poliittista strategiaa, jonka tarkoitus on tehdä saamelaista kulttuuria ja historiaa näkyväksi sekä saamelaisille itselleen että muulle yhteiskunnalle.²

Suomen ainoa saamelaismuseo on Inarissa sijaitseva Siida. Sen kulttuurihistoriallinen näyttely jakaa saamelaiskulttuurin eri osa-alueisiin, esimerkiksi poronhoitoon, ravintoon, vaatetukseen, käsitöihin ja uskontoon. Paikoitellen näyttelyssä viitataan myös nykypäivän tilanteeseen, mutta pääpaino

on ”perinteisessä”, 1900-luvun modernisaatioprosessia edeltäneessä kulttuurissa.

Museonäyttelyssä emme kohta menneisyyttä sellaisenaan, vaan näyttely on aina nykypäivän konstruktio menneisyydestä. Sellaisena se on vastaus nykyisyyden vaatimuksiin.³ Menneisyyden tulkintoja tarjoavat etniset museot ovat merkittäviä toimijoita etnopolitiittisissa kamppailuissa, joissa vähemmistöt vaativat poliittisia ja alueellisia oikeuksia. Myös Siidan tuottamat saamelaishistorian representaatiot ovat merkityksellisiä, kun saamelaista etnisyyttä rakennetaan ja sen kautta perustellaan poliittisia vaatimuksia.

Käsittelen tutkimuskirjallisuuden pohjalta sitä, millaisia yhteyksiä saamelaishistorian ja saamelaisen etnisyyden konstruktioilla on nykypäivän etnopolitiittiseen hegemoniakamppailuun. Kiinnitän huomiota erityisesti alkuperäisyyden ja alkuperäiskansan käsitteisiin, jotka kantavat tälle kamppailulle keskeisiä, kiistelyjä merkityksiä.

1. Myös Venäjällä on saamelaista kulttuurihistoriaa esittelevä museo. Venäjän etnopolitiittinen tilanne poikkeaa kuitenkin pohjoismaisesta kontekstista huomattavasti eikä sitä käsitellä tässä artikkelissa. Ks. Sirkka Laihiala-Kankainen & Nika Potinkara (2009) 'Kuolan saamelaiset Venäjän murroksessa', *Idäntutkimus* 2/2009.

2. Bjørnar Olsen (2000) 'Bilder fra fortida? Representasjoner av samisk kultur i samiske museer', *Nordisk Museologi* 2/2000, 17–18.

3. Thomas Hylland Eriksen (2002) [1993] *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*, Second Edition, London – Ann Arbor: Pluto Press, 72–73; John Urry (1996) 'How societies remember the past', teoksessa Sharon Macdonald & Gordon Fyfe (toim.) *Theorizing Museums. Representing identity and diversity in a changing world*, Blackwell Publishers/The sociological Review, 48.

Toiseuden kuvat

Arkeologi Bjørnar Olsen on käsitellyt pohjoismaisten saamelaismuseoiden tuottamia representaatioita etnografisten museoiden historiallista taustaa vasten. Olsenin mukaan 1800-luvun museot esittivät ”primitiiviset” kansat ajattomina ja muuttumattomina. Näitä kansoja kuvattiin etnografisissa näyttelyissä, kun taas kansakuntien eliittiin kuuluvat eurooppalaiset kansat sijoituivat historiallisiin näyttelyihin. Etnografinen genre esitti myös saamelaisen kulttuurin staattisena ja historiattomana.⁴ Tämä ”etnografinen preesens” oli antropologiassa valitseva vieraan kulttuurin esitystapa vielä funktionalistisen koulukunnan aikana 1920–1960-luvuilla: kulttuureilla ei funktionalistisissa kuvauksissa ollut selväpiirteistä historiaa eikä liioin minkäänlaista suhdetta itsensä ulkopuolelle.⁵

Niitä representaatioita, joita länsimaiset etnografiset museot ovat muista kulttuureista ja etnisistä vähemmistöistä tuottaneet, on väitetty etnosentrisiksi ja harhaanjohtaviksi.⁶ Vähemmistöjen edustajat ovat viime vuosikymmenien aikana alkaneet vaatia oikeutta omiin representaatioihinsa ja perustaneet omia museoitaan ja kulttuurikeskuksiaan. 1970–80-lukujen etnopolitiittisten prosessien seurauksena syntyivät myös uudet pohjoismaiset saamelaismuseot. Museot ilmentävät sitä, miten saamelaiset ottavat haltuunsa oman kulttuurinsa representaatiot, oman historiansa ja traditionsa.⁷

Millaisen kuvan saamelaisten omat museot antavat saamelaisten kulttuurista ja menneisyydestä? Olsen⁸ on tarkastellut ennen kaikkea sitä muuttuvatko museoiden tuottamat representaatiot toisenlaisiksi, kun aiemmin toisten representoimaksi joutunut etninen vähemmistö saa mahdollisuuden muovata itse kuvan itsestään. Olsen vieraili Inarin, Karasjoen ja Jokkmokkin saamelaismuseoissa ja totesi museoiden paljolti toistavan niitä aiempia etnografisia kuvauksia, joissa saamelaisilla on staattinen, perinteinen kulttuuri. Siidankin näyttelyssä saamelaiskulttuuri on Olsenin mukaan olenaisesti sijoitettu epäselvään, ei-spesifioituu menneisyyteen.⁹

Myös Stein R. Mathisenin mukaan jotakin

vanhasta epistemologiasta on säilynyt, vaikka etnisissä näyttelyissä on siirrytty ”toisen” representaatioista ”itsen” esittämiseen.¹⁰ Vanhat kulttuurisen toiseuden mallit näkyvät myös yleisessä keskustelussa: saamelaiset itse kategorisoivat kulttuuriaan tavalla, jonka voisi tulkita toiseuden tuottamiseksi ja essentialistiseksi lokeroinniksi. Tätä sosiologi Seija Tuulentie selittää valtasuhteilla. Saamelaisten on otettava retoriikassaan huomioon yleisönsä, kuten poliitikot ja virkamiehet sekä yleinen mielipide.¹¹

Kolonialismin ajoilta periytyvät kulttuurisen toiseuden representaatiot voivat siis nykyisessä etnopolitiittisessä tilanteessa näyttäytyä edullisina. Käsittelen seuraavassa sitä alkuperäiskansan diskurssia, jossa saamelaisuus esiintyy suojelua vaativana kulttuurisena omaleimaisuutena. Tarkastelen myös sitä, millaisiin yhteiskunnallisiin ja identiteettipoliittisiin seurauksiin saamelaisten määrittelemisen alkuperäiskansaksi on johdanut.

4. B. Olsen (2000) 14–16.

5. Stig Söderholm (1996) 'Antropologinen kulttuurintutkimus', teoksessa Jari Kupiainen & Erkki Sevänen (toim.) *Kulttuurintutkimus. Jobdanto*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 132.

6. Eija-Majja Kotilainen (2005) 'Haasteena esitellä vieraita kulttuureita', teoksessa Renja Suominen-Kokkonen (toim.) *Museon muisti. Ritva Wäreen jublakirja*, Helsinki: Taidehistorian seura, 99; Christina Krepis (2003) *Liberating Culture: Cross-Cultural Perspectives on Museums, Curation, and Heritage Preservation*, London: Routledge.

7. B. Olsen (2000) 17–18; ks. myös Veli-Pekka Lehtola (2005) 'The Right to One's Own Past'. 'Sámi cultural heritage and historical awareness', teoksessa Maria Lähteenmäki & Päivi Maria Pihlaja (toim.) *The North Calotte. Perspectives on the Histories and Cultures of Northermost Europe*, Helsinki: Department of History, University of Helsinki.

8. B. Olsen (2000) 14.

9. B. Olsen (2000) 23–27.

10. Stein R. Mathisen (2000) 'Travels and Narratives: Itinerant Constructions of a Homogenous Sami Heritage', teoksessa Pertti J. Anttonen, Anna-Leena Siikala, Stein R. Mathisen & Leif Magnusson (toim.), *Folklore, Heritage Politics, and Ethnic Diversity. A Festschrift for Barbro Klein*, Botkyrka, Sweden: Multicultural Centre, 186.

11. Seija Tuulentie (2001) *Meidän vähemmistöimme. Valtaväestön retoriikat saamelaisten oikeuksista käytävissä keskusteluissa*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 198–199.

Alkuperäiskansan diskurssi

Vaikka ”primitiiviset” kulttuurit esitettiin eurooppalaisessa kolonialistisessa diskurssissa usein alempiarvoisina, oletetusta ”alkuperäisyydestä” on nyttemmin tullut arvokasta. Nykypolvet kantavat kollektiivista syyllisyyttä kolonialismista, mikä osaltaan selittää nykyistä suhtautumista alkuperäiskansoihin. Lisäksi kulttuurinen marginaalisuus koetaan symboliseksi resurssiksi.¹²

Alkuperäisyyden arvostus voidaan kytkeä länsimaisessa aatehistoriassa vaikuttavaan primitivismiin traditioon, sivilisoituneen ihmisen tuntemaan nostalgiseen ”primitiivisen” elämän ihailuun. Varhaiskantaiksiksi tulkitut ihmiset ja kulttuurit edustavat alkuperäistä, puhdasta luonnontilaa, kun taas nykyinen länsimainen kulttuuri nähdään rappeutuneena.¹³ Alkuperäiskansojen kulttuurit käsitetään luonnollisina, autenttisina, jaloina ja luovina, ja niiden nähdään monesti edustavan vaihtoehtoja modernin elämän negatiivisille seurauksille.¹⁴

Nykyisen primitivistisen ajattelun keskeinen elementti on käsitys alkuperäiskansojen kulttuuriin kuuluvasta ”ekologisuudesta”. Alkuperäiskansojen ajatellaan elävän erityisessä harmoniassa luonnon kanssa ja käyttävän sen resursseja kestävällä tavalla. Tällaista käsitystä on 1980-luvulta lähtien tuonut esiin myös globaali etnopolitiittinen liike. Sen piirissä on väitetty, että koska alkuperäiskansat elävät harmoniassa luonnon kanssa, niillä on muita suurempi moraalinen oikeus asumiensa luonnonalueiden resurssien käyttämiseen. Myös saamelaiset on esitetty ekologisina luonnonvaalijoina ja poronhoito on symboloinut elämäntapaa, jota luonnehtivat perinteisyys, tasa-arvoisuus, harmonia, henkisyys ja ekologiset asenteet.¹⁵

Mathisenin mukaan ajatus saamelaisista ekologisesti jaloina villeinä ei perustu vain etnografisiin faktoihin, vaan myös myytteihin ja unelmiin. Käsitystä siitä, että alkuperäiskansat käyttävät luonnonresursseja luonnonsuojelullisten periaatteiden mukaan, voidaan pitää modernina myyttisenä konstruktiona. Vaikka tällä konstruktiolla on suhteellisen laaja kansainvälinen poliittinen hyväksyntä, se on paikallisella tasolla

paljon kiistellympi, ja esimerkiksi käsitys saamelaisten nykyisen elämäntavan ekologisuudesta on paikallisissa konteksteissa usein kyseenalaistettu.¹⁶

Itse alkuperäiskansan käsittekin näyttäisi kantavan primitivistisiä merkityksiä. Käsite on luotu lähinnä kansainvälisiä sopimuksia varten. Alkuperäiskansaksi määritellään kansa, joka polveutuu tiettyä aluetta maan valloituksen tai asuttamisen tai nykyisten valtionrajojen muodostamisen aikaan asuttaneesta väestöstä, joka on säilyttänyt kokonaan tai osittain omat sosiaaliset, taloudelliset, kulttuuriset ja poliittiset instituutiot ja joka itse pitää itseään alkuperäiskansana. Antropologi Thomas Hylland Eriksenin mukaan alkuperäiskansaa ei voi pitää täsmällisenä analyttisenä käsitteenä.¹⁷ Sen soveltaminen on valikoivaa: Biskajalahden baskit ja Britannian walesilaiset ovat teknisesti yhtä alkuperäisiä kuin saamelaiset, mutta heitä ei pidetä alkuperäiskansoina.

Saamelaiset ovat 1970-lähtien alkaen nähdä itsensä alkuperäiskansana, jonka tilanne ja intressit ovat samankaltaiset kuin maailman muiden alkuperäiskansojen, ja he ovat osallistuneet aktiivisesti alkuperäiskan-

12. Marjut Anttonen (1999) *Etnopolitiikkaa Ruijassa. Suomalaislähtöisen väestön identiteettien politisoituminen 1990-luvulla*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 450.

13. William Y. Adams (1998) *The Philosophical Roots of Anthropology*, Stanford, California: Center for the Study of Language and Information, 75–106; ks. myös esim. Seppo Knuutila (1994) *Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

14. Stein R. Mathisen (2004) 'Hegemonic Representations of Sámi Culture. From Narratives of Noble Savages to Discourses on Ecological Sámi', teoksessa Anna-Leena Siikala, Barbro Klein & Stein R. Mathisen (toim.), *Creating Diversities. Folklore, Religion and the Politics of Heritage*, Helsinki: Finnish Literature Society, 17.

15. Mathisen (2004) 17–19, ks. myös Jarno Valkonen (2005) 'Saamelainen luontosuhde. Käytännölliset ja kertomukselliset ulottuvuudet', Kulttuurintutkimus 22; Seija Tuulentie (2003a) 'Eksoottinen resurssi vai uhka yhtenäisyydelle? Saamelaisen vähemmistön asema kansallisvaltion haasteena', teoksessa Aini Linjakumpu & Leena Suopajarvi (toim.), *Sellainen seutu ja sellainen maa. Erot, vastarinta ja uuden politiikan vaatimus Lapissa*, Rovaniemi: Lapin yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunta, Yhteiskuntatutkimuksen laitos, 43.

16. Mathisen (2004) 19–26.

17. Eriksen (2002) 14.

sojen globaalin liikkeen toimintaan.¹⁸ Myös viranomaiset ovat luokitelleet saamelaiset alkuperäiskansaksi niin Suomessa, Ruotsissa kuin Norjassakin. Pohjoismaissa alkuperäiskansan status on etnopolitiittisesti merkityksellinen. Alkuperäiskansana saamelaisilla on muita vähemmistöjä vahvempi asema, ja saamelaisten, toisin kuin muiden vähemmistöjen, asioita käsitellään ennen kaikkea oikeudellisina kysymyksinä.¹⁹

Alkuperäiskansojen oikeudet

Alkuperäiskansojen erityisiä oikeuksia määrittelee Kansainvälisen työjärjestön ILO:n sopimus nro 169. Sopimus tunnustaa näiden kansojen oikeudet perinteisiin asuinalueisiin ja niiden luonnonvaroihin sekä edellyttää valtioiden ryhtyvän erityistoimenpiteisiin mm. alkuperäiskansojen kulttuurin, kielten ja ympäristön suojelemiseksi.²⁰ Saamelaisten osalta sopimusta on tulkittu niin, että valtioiden tulisi palauttaa saamelaisalueella omistamansa maat saamelaisten kollektiiviseen hallintaan tai omistukseen. Sopimuksella voisi olla seurauksia muun muassa elinkeinojen harjoittamiselle.²¹

ILO:n sopimuksen on tähän mennessä ratifoinut 20 valtiota. Norja ratifioi sopimuksen jo vuonna 1990, mutta Suomi ja Ruotsi eivät ole toistaiseksi sitä tehneet. Ratifioinnin esteenä ovat olleet maanomistuskysymyksen liittyvät epäselvyydet – myös muualla maailmassa juuri maa-oikeusartiklat ovat yleensä olleet syynä siihen, ettei sopimusta ole ratifioitu. Maa-oikeuskysymys on erityisen hankala alueilla, joilla asuu alkuperäiskansan lisäksi muutakin väestöä. Muut asukkaat ovat voineet käyttää maata samalla tavoin kuin alkuperäiskansa, ja hekin voivat nojata pitkiin perinteisiin.²²

Alkuperäiskansoille annettu erityisasema on herättänyt kiivasta keskustelua Suomen, Norjan ja Ruotsin pohjoisosissa, joissa asuu sekä saamelaisia että muuta väestöä. Se on myös vaikuttanut identiteetin määrittelyihin sekä etnisten ryhmien että yksilöiden tasolla. Saamelaisstatuksesta on tullut haluttu, ja yksilötasolla on kiistelty siitä, kuka luetaan saamelaiseksi ja kuka ei. Tilanteissa, joissa etnisille ryhmille suodaan etuoikeuksia, on tarpeen luoda etnisyyden virallisia määritel-

miä, ja myös saamelaisuutta määritellään pohjoismaisessa lainsäädännössä. Suomessa saamelaiskäräjien vaaliluetteloon pääsemiseksi vaaditaan, että henkilön oma tai hänen vanhempansa tai isovanhempansa äidinkieli on saame, tai että joku esivanhemmista on merkitty historiallisiin maaveroluetteloihin lappalaiseksi. 1990-luvulla jotakin saamelaismääritelmiä laajennettiin, jolloin niin Suomessa kuin Norjassakin saamelaisrekisteriin pyrki ihmisiä, jotka eivät olleet aiemmin identifioituneet saamelaisiksi.²³

Alkuperäiskansojen erityisasema on johdannut myös siihen, että alkuperäiskansan statusta ovat ryhtyneet tavoittelemaan muidenkin etnisten ryhmien etujärjestöt. Esimerkiksi Pohjois-Norjan kveenikeskustelu sai uusia piirteitä pian sen jälkeen, kun Norja oli ratifoinut ILO:n sopimuksen saamelaisten osalta; keskusteluun tuli alkuperäiskansanäkökulma, jota ei olisi vielä 1980-luvulla osattu kuvitellakaan.²⁴ Myös osa Ruotsin meänkielisistä on vaatinut alkuperäiskansan statusta. Etniset järjestöt ovat esittäneet, että niiden edustama ryhmä on yhtä oikeutettu alkuperäiskansan statukseen

18. Esim. Harald Eidheim (1997) 'Ethno-Political Development among the Sami after World War II', teoksessa Harald Gaski (toim.), *Sami Culture in a New Era. The Norwegian Sami Experience*, Davvi Girji OS, 36–37; Helen Corbett (1996) 'The Rights of Indigenous Peoples. A comparison of the rights of saami and aboriginal peoples in Australia', teoksessa Irja Seurjärvi-Kari & Ulla-Maija Kulonen (toim.), *Essays on Indigenous Identity and Rights*, Helsinki: Yliopistopaino, 41.

19. Tuulentie (2003a) 43, 47.

20. Tanja Tirronen (2003) 'Kansainvälisoikeudellisia näkökulmia Lapin maa- ja vesioikeuskysymyksen', teoksessa Aini Linjakumpu & Leena Suopajarvi (toim.), *Sellinen seutu ja sellainen maa. Erot, vastarinta ja uuden politiikan vaatimus Lapissa*, Rovaniemi: Lapin yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunta, Yhteiskuntatutkimuksen laitos, 11–12.

21. Ks. Martin Scheinin (2001) 'Saamelaisten ihmisoikeudet, kulttuuri ja maankäyttö', teoksessa Martin Scheinin & Taina Dahlgren (toim.) *Toteutuvatko saamelaisten ihmisoikeudet*, Helsinki: Yliopistopaino, 77.

22. Tanja Tirronen (2003) 30.

23. Erkki Pääkkönen (2008) *Saamelainen etnisyyys ja pohjoinen paikallisuus. Saamelaisten etninen mobiliisaatio ja paikallisperustainen vastaliike*, Rovaniemi: Lapin yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta, 94–96; M. Anttonen (1999) 443–444.

24. M. Anttonen (1999) 444.

ja siitä seuraaviin oikeuksiin kuin saamelais-
setkin.²⁵

Pohjois-Suomessa saamelaisrekisteriin pyrkinet mutta sen ulkopuolelle jääneet lappilaissuvuista polveutuvat ihmiset ovat määritelleet itsensä lappalaisiksi ja esiintyneet etnisenä ryhmänä niin ikään alkupe-
räiskansan statusta tavoitellen. Erkki Pääkkösen mukaan nämä lappalaiset ovat jäljitelleet saamelaisten etnopolitiikan repertoaareja tavoitteenaan estää saamelaisten erityiskohtelu etnisenä ryhmänä.²⁶ Toisaalta myös saamelaisten alkuperäiskansastatuksen oikeutus on toisinaan kyseenalaistettu.²⁷

Kansallisvaltioiden tarjoamat kollektiiviset erityisoikeudet ovat siis kamppailun kohteena kaikkialla, missä saamelaisille annettu alkuperäiskansan status ja keskustelu ILO:n sopimuksen merkityksestä ovat saaneet ei-saamelaisen väestön puolustuskanalle. Tämä on johtanut etnopolitiisiin konflikteihin ja mm. etnisten etujärjestöjen välien kiristymiseen. Esimerkkejä vastaavista tilanteista löytyy myös muualta maailmasta. Etnologi Marjut Anttosen mukaan tutkijat ovatkin alkaneet tuoda esiin etnisyyden käsitteen ongelmallisuutta ja ottaa kantaa siihen, ettei käsitystä etnisyydestä pitäisi ottaa lainsäädännön perustaksi.²⁸

Kulttuurin ja menneisyyden konstruktio

Etnisyys on siis paikoitellen hyvin kiisteltyä sosiaalisen merkityksenannon aluetta. Toisin kuin aiemmin oletettiin, sen merkitys ei ole maailman modernisoituessa vähentynyt, vaan näyttää päinvastoin kasvaneen. Etnisyyden ”uusi tuleminen” alkoi Yhdysvalloissa 1960–1970-luvuilla ja Euroopassa 1970–1980-luvuilla.²⁹ Thomas Hylland Eriksenin mukaan maailmassa on käynnissä ”etnistyminen”: ihmisistä tulee keskenään yhä samanlaisempia, mutta samalla he ovat yhä alttiimpia pitämään elämäntapaansa kulttuurina tai perinteenä. Näin heistä tulee kansa, joka tuntee kuuluvansa yhteen ja joka pitää historiaansa yhteisenä. Vaikka etniset revitalisaatioliikkeet ihannoivat menneisyyden oletettuja kulttuurisia käytäntöjä, niiden olennaiset aspektit ovat täysin uusia. Nykyinen etnisyyden ei siis ole menneisyyden

jääne, vaan modernisaatioprosessin tuote.³⁰

Etnistymiskehitystä on tapahtunut myös saamelaisten keskuudessa. Eriksen huomauttaa, että vaikka saamelaisten määrä Norjassa ei ollut vuonna 1940 merkittävästi pienempi kuin nykyään, he olivat paljon vähemmän näkyviä eikä heillä ollut yhteistä organisaatiota tai jaettua kollektiivista identiteettiä.³¹ Harvalukuisten poliittisten aktivistien luoma uusi saamelaisuusdiskurssi tavoitti vähitellen saamelaisten enemmistön 1970- ja 80-lukujen aikana.³²

Etnistymisprosessissa historialla ja kulttuurilla on merkittävä rooli. Kulttuurintutkija Stuart Hallin mukaan niiden tarjoamia resursseja käytetään tultaessa joiksikin eikä niinkään oltaessa joitakuuta.³³ Kollektiivisista symboleista ja traditioista tulee kulttuurisen jatkuvuuden representaatioita silloinkin, kun ne ovat ristiriidassa todellisen historian kanssa. Traditioita valitaan ja esitetään erilaisten identifikaatioiden luomiseksi ja poliittisesti käytettäväksi.³⁴

Etnisyyden konstruktioita rakennetaan myös museoissa, joissa erilaiset kulttuuri-elementit asetetaan symboloimaan etnisiä rajoja.³⁵ Samalla rakennetaan menneisyyttä ja kulttuuriperintöä. Etnologi Kjell Hansenin

25. Ks. M. Anttonen (1999) 365; Lisa Bjerre (2005) *Kvåner i kamp om norrländsk mark*, <http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=29202&a=430810>

26. Pääkkönen (2008) 94–96, 220, 303–305.

27. Esim. Matti Enbuske (2008) *Vanhan Lapin valta-
mailla. Asutus ja maankäyttö Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 41; ks. Tuulentie (2001) 107–108.

28. M. Anttonen (1999) 372, 445–446.

29. M. Anttonen (1999) 214.

30. Eriksen (2002) 85–87, 125.

31. Eriksen (2002) 141.

32. Eidheim (1997) 36.

33. Stuart Hall (1999) *Identiteetti*, suom. ja toim. Mikko Lehtonen & Juha Herkman, Tampere: Vastapaino, 250.

34. Pertti J. Anttonen (1996) 'Introduction: Tradition and Political Identity', teoksessa Pertti J. Anttonen (toim.) *Making Europe in Nordic Contexts*, Turku: Nordic Institute of Folklore, 18–24.

35. Kjell Olsen (2000) 'Ethnicity and Representation in a "Local" Museum', teoksessa Pertti J. Anttonen, Anna-Leena Siikala, Stein R. Mathisen & Barbro Klein (toim.) *Folklore, Heritage Politics, and Ethnic Diversity, A Festschrift for Barbro Klein*, Botkyrka, Sweden: Multicultural Centre, 154.

mukaan kulttuuriperintö ei ole jotakin kadotettua ja jälleen löydettyä, vaan tulos nykyisyydessä tapahtuvasta aktiivisesta prosessista; mitä siihen sisältyy, riippuu siitä millainen tarina nähdään relevantiksi ja tärkeäksi kertoa.³⁶ Museot eivät siis vain esitä, vaan myös luovat kulttuuriperintöä. Koska ne muovaavat tietyn kuvan menneisyydestä, niitä voi Hansenin mukaan sanoa poliittiseksi instituutioksi.³⁷

Historiallinen oikeus maahan

Saamelaisten menneisyys kytkeytyy vahvasti nykyisiin maoikeuksia koskeviin etnopolitiittisiin kiistoihin. Perusteet oikeuksien olemassaololle on yleisessä keskustelussa sidottu lähtökohtaisesti historiaan, johon kaikki osapuolet ovat voimakkaasti vedonneet.³⁸ Tutkimuksenkin kentällä on käyty väittelyä siitä, ovatko saamelaiset aiemmin omistaneet käyttämänsä maa-alueet, ja onko valtion nykyiselle maanomistukselle laillisia perusteita.³⁹ Seija Tuulentien mukaan saamelaisten oikeuskeskustelussa on nähtävissä historian välineellinen käyttö tai historiallisten argumenttien esiin nostaminen. Kysymys on ajan ja tradition politiikoista, joissa menneisyys ja kulttuuriset juuret tehdään osaksi nykyisyyttä.⁴⁰ Oikeutta maahan käsitellään tulkitsemalla menneisyyttä uudelleen: menneisyys ”kutsutaan esiin ja otetaan käyttöön, ja ihmiset alkavat tuottaa itseään menneisyydestä valittujen piirteiden mukaisesti”.⁴¹

Saamelaishistorian ja nykyisen etnopolitiikan välinen kytkös vaikuttaa myös Siidan kulttuurihistoriallisen näyttelyn taustalla. Siidan museotyöryhmän puheenjohtaja Jukka Pennanen määrittelee Inarin saamelaismuseon tavoitteita seuraavasti:

Museon on itse ensin näyttelyillään ja toiminnallaan määriteltävä saamelaisen etnisyyden lähtökohdat ja siihen perustuva identiteetti. Sen jälkeen museossa kävijä pystyy tiedostamaan sen. [...] Näyttelykokoalaisuuden on annettava saamelaiselle omakohtainen ahaa-elämys omasta etnisyydestään. Se lisää omanarvontunnetta. Ulkopuoliselle näyttely on annettava valmiudet ymmärtää saamelaisuuden

perimmäistä olemusta. Näin esimerkiksi kulttuurisia oikeuksia sekä maan käyttöä ja hallintaa koskevat vaateet tulisivat ymmärrettäviksi. [...] Tärkeintä on saada katselija aistimaan ja tuntemaan saamelaisuuden ja Saamenmaan henki.⁴²

Siidan näyttely pyrkii siis määrittelemään saamelaisen etnisyyden ja tarjoamaan sen kautta perusteluja etnopolitiittisille vaatimuksille. Stuart Hallia lainaten sen voidaan sanoa kertovan kansallisen kulttuurin kertomusta.⁴³ Yksi niistä diskursiivisista strategioista, joilla kansallisen kulttuurin kertomus kerrotaan, on alkuperän, jatkuvuuden, tradition ja ajattomuuden painottaminen. Tällaista strategiaa myös Siidan näyttelyn voi tulkita jossain määrin hyödyntävän. Sen voikin nähdä yhtenä nykypäivän historia-politiikan muotona.

36. Kjell Hansen (2005) 'Kulturarvspolitik och museiutställningar', *Nordisk Museologi* 2/2005, 63, 68; ks. myös Barbara Kirshenblatt-Gimblett (1998) *Destination Culture. Tourism, Museums, and Heritage*, Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 150, 156.

37. Hansen (2005) 62; ks. myös Ivan Karp (1991) 'Culture and Representation', teoksessa Ivan Karp & Steven D. Lavine (toim.) *Exhibiting Cultures. The Poetics and Politics of Museum Display*, Washington & London: Smithsonian Institution Press, 14–15; Henrietta Lidchi (1997) 'The Poetics and the Politics of Exhibiting Other Cultures', teoksessa Stuart Hall (toim.) *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*, London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications, 160.

38. Enbuske (2008) 12–13.

39. Ks. esim. Kaisa Korpijaakko (1989) *Saamelaisten oikeusasemasta Ruotsi-Suomessa. Oikeushistoriallinen tutkimus Länsi-Pohjan Lapin maankäyttöoloista ja -oikeuksista ennen 1700-luvun puoliväliä*, Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus; Kaisa Korpijaakko-Labba (2000) *Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa – kehtyksen pääpiirteet Ruotsin vallan lopulta itsenäisyyden ajan alkuun, Diedut No 1/1999*, Sámi Instituutti; vrt. Enbuske (2008).

40. Tuulentie (2001) 101–102.

41. Seija Tuulentie (2003b) 'Kenelle Lappi kuuluu? Maan hallinta identiteetikamppailujen kohteena', teoksessa Arto Selkälä & Jani Väisänen (toim.) *Kulttuuriperintö ja luonto. Symposiumtektejää*, Rovaniemi: Lapin yliopisto, 126, 133.

42. Jukka Pennanen (2000) 'Museo etnisyyden vahvistajana', teoksessa Jukka Pennanen & Klemetti Näkkäläjärvä *Siiddastallan. Siidoista kyliin. Luontosidonnainen saamelaiskulttuuri ja sen muuttuminen*, Inari: Siida Inarin saamelaismuseo, 11.

Yhtenäinen saamelaiskulttuuri?

Mathisenin mukaan saamelaiskulttuuri on kulttuuriperinnön luomisen prosessissa homogeenisoitu: siitä on tehty yhtenäisempi kuin se on koskaan ollut.⁴⁴ Kjell Olsen taas kysyy, kantaako nykypäivän saamelaiskulttuuri mitään samankaltaisuutta menneisyyden saamelaiskulttuurin tai -kulttuureiden kanssa, ja oliko menneisyyden kulttuuri koskaan yhtenäinen ja muista ryhmistä erillinen.⁴⁵ Hänestä on houkuttelevaa esittää, että nykypäivän kollektiivinen saamelaisuus olisi myöhäinen konstruktio, joka tekee väkivaltaa paikallisten saamelaiskulttuurien ymmärtämiselle.

Kollektiivisen saamelaisidentiteetin konstruktio, joiden rakentamiseen myös museot osallistuvat, voivat olla etnopolitiisesti tarkoituksenmukaisia. Saamelaisuuden esittäminen homogeenisena on identiteettipoliittisesti tärkeä keino kertoa saamelais-

ten yhteenkuuluvuudesta ja keskinäisestä solidaarisuudesta. Toisaalta idealisoituja aineksia sisältävä kollektiivinen saamelaisidentiteetti kaventaa saamelaisten toimintatilaa ja saamelaiseksi identifioitumisen mahdollisuuksia, ja representaatioiden yksipuolisuus voi jatkaa saamelaisuuden kulttuurista kolonisaatiota.⁴⁶

43. Hall (1999) 48–49.

44. Mathisen (2004) 28.

45. K. Olsen (2000) 151.

46. Ks. Marketta Stoor (1999) ”Enköhän mie itte tiä parhaiten, kuka mie olen” Suomea puhuvien saamelaisten ja nk. lappalaisten etnisyyttä, teoksessa Marja Tuominen, Seija Tuulentie, Veli-Pekka Lehtola & Meri Autti (toim.) *Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit. Outamaalla tunturiin*, Lapin yliopisto, Kustannuspuntsi, 71; Sari Pietikäinen & Sirpa Leppänen (2007) 'Saamelaiset toisin sanoin', teoksessa Joel Kuortti, Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.) *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*, Helsinki: Gaudeamus, 187.

SEPPO HENTILÄ

Aseveljeyden nurjalla puolella: saksalaisten sotavankileirit Suomessa 1941–44

Kansallisarkiston projektin ”Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset” ansiosta sotavankitutkimus on Suomessa harpannut roiman askeleen eteenpäin. Projektin tutkimusjohtaja Lars Westerlund on kirjoittanut monografian saksalaisten sotavankileireistä Suomessa ja toimittanut kokoomateoksen *Sotavangit ja internoidut*, joka sisältää 20 tutkielmaa Suomen ja Pohjois-Norjan sotavankileireistä, sotavankien kohtelusta, internoiduista ja Neuvostoliitto palautettujen kohtaloista. Professori Seppo Hentilä arvioi teoksia.¹

■ Saksalaisjoukoilla oli 1941–44 Suomessa ja lähialueilla runsaat sata sotavankileiriä. Kaksi niistä oli ns. päälleirejä (Stalag), toinen Kuolajärvellä vanhassa Sallassa ja toinen Norjan puolella Kirkkoniemen Elvenesissä. Kun saksalaisten hyökkäys Petsamon rintamalla juuttui lähes alkuunsa paikoilleen, he saivat myös sotavankeja huomattavasti vähemmän kuin oli odotettu, vain muutamia tuhansia. Määrä oli tarpeeseen nähden täysin riittämätön. Sen vuoksi saksalaiset joutuivat tuomaan Suomeen noin 20 000 sotavankia muualta, eteläisiltä rintamilta, etenkin Puolasta, Ukraïnasta ja jopa Balkanilta saakka. Kansallisuuksien, kielten

ja uskontojen kirjo oli sotavankien keskuudessa sen vuoksi erittäin suuri.

Sotavankeja tarvittiin Pohjois-Suomen ankarissa oloissa runsaasti. Ilman vankityövoimaa saksalaiset eivät olisi yksinkertaisesti selviytyneet päivästä toiseen. Vangit pitivät yllä 200 000 sotilasta käsittäneen armeijan elämisen kannalta välttämätöntä infrastruktuuria; he hakkasivat polttopuut, lämmittivät parakit, korjasivat tiet kulkukelpoisiksi, loivat lumet, pitivät tiet kulkukelpoisina, jne.

Saksalaisilla oli Pohjois-Suomessa koko sodan ajan valtavia rakennushankkeita; he mm. kunnostivat Rovaniemen ja Petsamon Liinahamarin välistä Jäämerentietä ja rakensivat kokonaan uuden tien Suomen käsi-varteen Karesuvannosta Kilpisjärvelle ja sieltä edelleen valtameren rannalle Norjan Skibotniin. Sotavangit kunnostivat Perämeren satamia ja Pohjois-Suomen lentokenttiä, ja heillä teetettiin paljon metsänhakuutöitä. Runsaasti vankityövoimaa oli käytössä myös Hyrynsalman ja Kuusamon välisen kapearaiteisen rautatien rakennustyömaalla.

Saksalaisten sotavankileireistä Suomessa on tähän asti tiedetty melko vähän. Sotapahtumat, suomalais-saksalaisen aseveljeyden poliittinen historia, Lapin sota sekä siviiliväestön ja sotilaiden kohtaamiset ja yhteiselo Pohjois-Suomessa ovat kiinnostaneet tutkijoita enemmän. Tutkimuksen vähäisyyttä on perusteltu sillä, että taistelujen ulkopuolella mahdollisesti tapahtuneista

1. Lars Westerlund (2008) *Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941–1944*, Tammi: Helsinki, 386 s.; Lars Westerlund (toim.) (2008) *Sotavangit ja internoidut. Prisoners of War and Internees*, Kansallisarkiston artikkelikirja, Helsinki, 568 s.

julmuuksista ei ole jäänyt dokumentteja. Tämä hiljaisuus on saanut tutkijat päättelämään, että kenties Suomessa ei sittenkään – ei edes saksalaisen vastuulla olleessa Pohjois-Suomessa – noudatettu samoja tuhoamissodan lakeja kuin muilla rintamilla. Tämä tulkinta on soveltunut hyvin siihen puhtoiseen kuvaan, jota suomalaiset ovat viime sodistaan vaalineet.

Viime sotien muisto onkin Suomessa merkittävä mutta myös kovin merkillinen asia. Suomi taisteli hävinneellä puolella mutta säilytti itsenäisyytensä. Suomessa ei tapahtunut sellaista järjestelmänmuutosta, joka olisi vaatinut sisäistä välienselvittelyä sotapolitiikasta. Vanha eliitti saattoi johtaa maan sodasta rauhaan. Siksi Suomessa ei, toisin kuin kaikissa muissa Saksan vaikutuspiiriin sodan aikana kuuluneissa maissa, jouduttu myöskään tekemään tiliä yhteistyöstä Natsi-Saksan kanssa.

Sodista on tullut Suomessa yksi tärkeimmistä kansakunnan identiteettiä rakentavista tekijöistä. Kun sotien muistosta on tullut suomalaisille pyhä asia, on uskoteltu ja lopulta totuttu myös uskomaan, että sotilaamme myös taistelivat puhtaammin aseina kuin muut. Sodan kuvaa rumentavien asioiden käsittelyä on historiantutkimuksessa näihin asti vältelty. Moniosaisissa sotahistorian yleisesityksissä esimerkiksi venäläisten sotavankien luovutukset saksalaisille on kuitattu muutamalla rivillä.

Hiljaisuuden murtamiseen tarvittiin tiedeyhteistön ulkopuolelta tullut sysäys. Toimittaja Elina Sanan vuonna 2003 ilmestynyt kirja suomalaisten jatkosodan aikana saksalaisille tekemistä ihmislouvuksista herätti epäilyn Suomen salatusta holokaustista. Tämä epäily ylitti kansainvälisen uutiskynnyksen, ja Suomen oli välttämätöntä selvittää asia mahdollisimman nopeasti. Valtion erityisrahoituksella käynnistettiin 2004 Kansallisarkistoon sijoitettu nelivuotinen tutkimusprojekti ”Suomi, sotavangit ja ihmislouvutukset 1939–1955”. Projektin tutkimusjohtaja Lars Westerlund on julkaissut teoksen saksalaisten sotavankileireistä ja kokoomateokesen sotavangeista ja internoiduista. Laajaa julkista huomiota ovat herättäneet myös Oula Silvennoisen väitöskirja suoma-

laisten ja saksalaisten poliisiyhteistyöstä sekä Antti Kujalan kirja vankisurmista, suomalaisten laittomasti tappamista neuvostotavangeista, joita oli kaikkiaan noin tuhat.

Kansallisarkiston projektin ”Suomi, sotavangit ja ihmislouvutukset” ansiosta sotavankitutkimus on Suomessa harpannut roiman askeleen eteenpäin. Projekti on tehnyt kiitettävästi yhteistyötä myös eri maiden sotavankitutkimijoiden kanssa. Yhteyksistä etenkin saksalaisten, norjalaisten ja venäläisten tutkijoiden kanssa on muodostunut toimiva kansainvälinen sotavankitutkimijoiden verkosto. Saksan sotavankileirejä Suomessa käsittelevän teoksensa ohella Westerlund on toimittanut myös kokoomateoksen *Sotavangit ja internoidut*, joka sisältää 20 tutkielmaa Suomen ja Pohjois-Norjan sotavankileireistä, sotavankien kohtelusta, internoiduista ja Neuvostoliittoon palautettujen kohtaloista. Kirjoittajat kuuluvat edellä mainittuun sotavankitutkimijoiden verkostoon. Artikkeleita on kolmella kielellä, suomeksi, englanniksi ja norjaksi. Niissä käsitellään lähinnä erityisryhmiä, kuten juutalaisia, jugoslavalaisia tai kaukasialaisia sotavangeja, venäläisiä lentäjävankeja tai toisen maailmansodan aikana Brittiläisen kansainyhteisön ja muiden vihollismaiden satamiin internoituja suomalaisia merimiehiä. Kokoelmassa on myös artikkeli korkea-arvoisimman neuvostosotavangin, kenraali Kirpitsnikovin sotavangeudesta Suomessa sekä hänen palauttamisestaan Neuvostoliittoon, jossa hänet teloitettiin. Artikkelikirja sisältää runsaasti kiinnostavaa detaljitietoa mutta kokonaisuus on epätasainen, ja monissa kirjoituksissa esiintyy päällekkäisyyttä ja toistoja.

Westerlundin työtä on kovasti vaikeuttanut lähdeaineiston tavaton sirpaleisuus. Brittiläistiedon mukaan saksalaiset tuhosivat vankileirejä koskevat arkistonsa syksyllä 1944, kun joukot vetäytyivät Suomesta Norjaan. Saksalaisjoukkojen (AOK 20) arkistossa sotavankikysymyksestä on vain hajatie-toja. Rovaniemellä sijainneen Yhteysesikunta Roin alaisuudessa palvelleet satakunta suomalaista upseeria, jotka oli sijoitettu yh-

teysupseereiksi Saksan sotavoimien eri tason esikuntiin, käsittelivät sotavankiasioita jossain määrin. Arkistosta puuttuvat kuitenkin kokonaan vuoden 1941 raportit. Westerlund epäileekin esikunnan päällikön, eversti Oiva Willamon puhdistaneen kiusallisimmat osat arkistosta pois.

Westerlund käsittelee kirjassaan myös Saksan työjärjestön ”Organisation Todtin” toimintaa Pohjois-Suomen työmailla. Tästä ei ole aikaisemmin tiedetty juuri mitään. Organisation Todtin *Einsatz Finnland* käytti sekä neuvostosotavankeja että eri maista tuotuja pakkotyöläisiä. Nimensä järjestö oli saanut legendaarisen johtajansa Fritz Todtin mukaan. Tapaturmaiseen kuolemaansa 1942 saakka hän toimi myös Saksan valtakunnan suunnitteluministerinä. Todtin seuraajaksi nousi Hitlerin lempiarkkitehti Albert Speer, joka vieraili Lapissa joulukuussa 1943.

Suomeen tuotiin pakkotyöhön myös saksalaisia rangaistusvankeja, joiden olot olivat, jos mahdollista, vieläkin surkeammat kuin sotavankien. Sadat suomalaiset sotilaat ja siviilit ovat kertoneet nähneensä, miten ankarasti saksalaiset kohtelivat myös omia sotilaitaan. Melko vähäisestäkin sotilaskurin rikkomisesta, esimerkiksi eräässä tapauksessa lumiaidasta revittyjen lautojen polttaminen kamiinassa, saattoi saada kuolemantuomion.

Saksalaiset ottivat Neuvostoliittoa vastaan suuntautuneella sotaretkellään kaikkiaan peräti 5,7 miljoonaa sotavankia. Heistä 3,3 miljoonaa menehtyi vankeudessa. Sen sijaan saksalaisten vangiksi joutuneista länsiliittoutuneiden sotilaista kuoli vain 3–5 prosenttia, eli neuvostosotavankien kuolleisuus oli heihin verrattuna jopa kymmenkertainen. Saksa kävi itärintamalla säälimätöntä tuhomais- ja rotusotaa. Ns. komissaarikäskyn mukaan, poliittiset upseerit eli politrukit, johtavat kommunistit ja muut valtion kannalta tärkeät henkilöt sekä juutalaiset oli erotettava joukosta ja teloitettava.

Kuolajärven ja Elvenesin Stalageilla tapahtuivat sotavankien järjestelmälliset teloitukset. Niistä vastasi SS:n tappajakomennuskunta *Einsatzkommando Finnland*. Westerlundin johtamassa projektissa työskennellyt Oula Silvennoinen on väitöskirjassaan

(2008) osoittanut, että Suomen valtiollinen poliisi Valpo asetti saksalaisten avuksi Kuolajärven ja Elvenesin päälleireille 12 hengen suomalaiskomennuskunnan, jonka varsinaiset tekijämiehet olivat Rovaniemen osastosta. Suomalaisten tehtävänä oli seuloa sotavankien joukosta juutalaisia, poliittisia komissaareja, johtavia kommunisteja ja muita tuhottavaksi määriteltyjä.

Suomessa olleilla saksalaisten sotavankileireillä kuolleisuus oli Westerlundin mukaan 20 prosentin luokkaa eli selvästi itärintaman keskitasoa alhaisempi. Selitys on äärimmäisen raadollinen: työhaluisia ja -kykyisiä vankeja pidettiin hengissä ensisijaisesti siksi, että he olivat Saksan sodankäynnille välttämätön resurssi. Koska Suomessa ja Norjassa olleiden saksalaisjoukkojen huoltotilanne oli koko sodan ajan hyvä ja vakaa, myös sotavangeista voitiin pitää huolta paremmin kuin muualla. Westerlund on löytänyt dokumentteja jopa valtakunnan korkeimman johdon edustajien lausunnoista, joiden mukaan työkuntoisten vankien ravinnosta ja terveydenhuollosta ei saanut liiaksi tinkiä. Sen sijaan sairauden vuoksi työkykynsä menettäneiden kohtalo oli armoton.

Yksi Westerlundin mielenkiintoisimmista tutkimustuloksista on se, että suomalaisten käsiin joutuneiden neuvostosotavankien kuolleisuus (noin 30 prosenttia) oli selvästi korkeampi kuin heidän kuolleisuutensa saksalaisten leireillä Suomessa (noin 20 prosenttia). Westerlund toteaa, että tämä saattaa tuntua suomalaisista oudolta ja yllättävältä, sillä aikalaiskertomuksissa korostuu nimenomaan saksalaisten julmuus.

Rosjoja ja säröjä jatkosodan kuvassa

Suomalaiset ottivat jatkosodassa noin 65 000 neuvostoliittolaista sotavankia. Heistä lähes joka kolmas menehtyi vankeudessa, valtaosa aliravitsemukseen ja tauteihin. Westerlund kysyy, mistä sotavankien erittäin korkea kuolleisuus Suomessa johtui, mutta tässä kohtaa jäädään vielä perusteellista vastausta vaille. Erytisen suuri kuolleisuus oli talvella 1941–42, jolloin elintarvikepula oli pahimmillaan. Suomalaiset olivat selväs-

ti valmistautumattomia näin suuriin vankimääriin. Kaikkia varten ei ollut edes parakeja, ja suuri osa vangeista joutui talvioloissakin yöpypään jonkinlaisissa laavuntapaississa. Mutta tämä ei selitä kuolleisuuskatastrofin mittasuhteita kuin osittain. Osa päällystöstä toimi rasistisen ryssävihan vallassa ja piti venäläisiä ali-ihmisinä, joiden kärsimyksistä ei tarvinnut piitata. Kostonhalu ja välinpitämättömyys olivat vallalla niin kauan kuin Saksan – ja sen rinnalla Suomen – voittoa pidettiin varmana.

Sotavankien erottelu ja erilliskohtelu etnisten, uskonnollisten, poliittisten tai muiden kriteerien perusteella oli kansainvälisissä sopimuksissa kielletty, mutta tätä kieltä rikkoi myös Suomi. Kuvaavaa on se, että suomensukuisten sotavankien kuolleisuus oli suomalaisten käsissä vain pari prosenttia, eli samaa luokkaa kuin länsiliittoutuneiden kuolleisuus saksalaisten käsissä.

Elina Sana kiinnitti kirjassaan erityistä huomiota neuvostosotavankien ja siviilien luovutuksiin saksalaisille. Westerlundin tutkimuksen mukaan Suomen luovuttamien sotavankien määrä oli runsaat 2 300. Suurin osa luovutuksista tapahtui vuoden 1942 aikana Etelä-Suomessa. Vastaavasti saksalaiset luovuttivat suomalaisille noin 1 400 suomensukuista sotavankia. Heistä suurin osa värväytyi Suomen armeijaan ns. heimosotureiksi.

Suomalaisten ottamissa sotavangeissa oli 477 juutalaista. Saksalaisille luovutettujen vankien joukossa juutalaisia oli 51, mutta ei ole mitään näyttöä siitä, että nimenomaan juutalaisuus olisi ollut synnä luovuttamiseen. Tältä osin Elina Sanan kirjan herättämä epäily osoittautui perusteettomaksi. Suomen leireillä kuoli juutalaisvangeista vajaa neljännes eli selvästi vähemmän kuin neuvostosotavangeista keskimäärin.

Westerlund on kirjoittanut kokoomateokseen ”Sotavangit ja internoidut” artikkelin neuvostosotavankien joukkokuolemasta Suomen vankileireillä talvella 1941–42. Hänen mukaansa kansainvälisellä Punaisella Ristillä oli varsin hyvä kokonaiskuva myös Suomen sotavankitilanteesta ja oloista vankileireillä, mutta sen toimet katastrofin estämiseksi jäivät ponnottomiksi. Avustustoi-

mina oli keskittynyt sotasairaaloihin, eikä sotavankien auttamista edes vakavasti harkittu. Westerlund toteakin, etteivät neuvostosotavangit olleet Punaiselle Ristille ”houkutteleva” avustuskohde. Myös Suomessa järjestön johto kuului maan valtaeliittiin, joka tuki joko avoimesti tai vähintään hiljaisesti Saksan sodankäyntiä. Marsalkka Mannerheim, joka oli samanaikaisesti myös Suomen Punaisen ristin puheenjohtaja, kääntyi kansainvälisen komitean puoleen vasta maaliskuussa 1942, kun kuolema oli niittänyt sotavankileireillä satoaan jo yli puolen vuoden ajan.

Westerlund pohtii kansainvälisen oikeuden näkökulmasta Suomen vastuuta Saksan sotavankipolitiikasta Suomen alueella. Maamme korkeimman poliittisen ja sotilasjohdon vastuu jää toistaiseksi avoimeksi. Lähteiden vaikeneminen ja tietoinen tuhoaminen syksyllä 1944 voi tehdä tähän kysymykseen vastaamisen vaikeaksi. Suomi olisi toki itsemääräämisoikeutensa nojalla voinut valvoa sitä. Ilmeisesti kuitenkin esimerkiksi saksalaisten rangaistusvankien tuonti Suomeen tapahtui kaikessa hiljaisuudessa vain sotilasviranomaisten ollessa asiasta tietoisia. Saksalaiset eivät piitanneet tässä asiassa Suomen survereniteetista. Tämä näkyi myös siinä, että he eivät kunnioittaneet millään tavalla myöskään Suomen ja Norjan välistä valtakunnanrajaa.

Suomen viranomaiset eivät millään tavalla pyrkineet saksalaisten toimia rajoittamaan. Taistelu yhteistä vihollista vastaan yhdisti. Niinpä Yleisesikunta Roin päällikkö eversti Willamokin lupasi joskus keväällä 1942 ystävälleen, saksalaisjoukkojen komentajalle kenraali Eduard Dietlille, ettei hän nauti muita alkoholijuomia kuin punaviiniä ennen kuin Leningrad on vallattu. Westerlundin mukaan saksalaistenkin keskuuteen levisi hokema: ”Oberst Willamo trinkt nur Rotwein.”

Saksan VI armeijan Stalingradissa helmikuussa 1943 kärsimä tappio muodostui käännekohdaksi myös sotavankien kohtelussa. Kotijoukkojen esikunta ja Päämaja ryhtyivät toimiin sotavankien tilanteen parantamiseksi. Epäkohtiin ja laittomuuksiin puututtiin kuitenkin vain yksittäistapauksis-

sa. Ennemminkin pyrittiin varmistamaan se, että asiakirjoihin jäisi kuva toiminnan laillisuudesta. Esimerkiksi kaikki teloituksiin viittaava oli kuolintodistuksista poistettava, ja syksyllä 1944 hävitettiin arkaluontoisia asiakirjoja runsain määrin.

Toki on syytä todeta, että vain murto-osa suomalaisista rintamasotilaista ja siviiliviranomaisista syyllistyi sotarikoksiin. Mutta kenestä hyvänsä saattoi tietyissä oloissa ja tilanteissa tulla tappaja. Tämä on käynyt toteen kaikissa sodissa kautta aikojen. Saksassa juuri tämän tosiasian tunnustaminen on tehnyt kaikkein eniten kipeää. Vähitellen on kuitenkin myönnetty, että Hitler ja hänen joukkionsa eivät olisi millään voineet toteuttaa miljoonien juutalaisten joukkomurhaa. Sen tekijöiksi tarvittiin myös ihan tavallisia *Wehrmachtin* sotilaita.

Jatkosodan kuvaan ilmaantuneiden rosojen ja säröjen käsittely on kestänyt Suomes-

sa yllättävän pitkään. Tältä osin suomalainen historian tutkimus ei saa vielä kovin korkeaa arvosanaa. Myös suuren yleisön yllättyneet ja osin vihaiset reaktiot sodan puhtautta rikkovia tutkimustuloksia vastaan kertovat siitä, että jatkosodan varjopuolten avoin käsittely vielä kesken. Tässä olemme jäljessä useimmista Euroopan muista demokraattisista maista mutta toki pitemmällä kuin Venäjä tai muut Itä-Euroopan maat. Kansallisarkiston ”Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset” -projektin tutkimustulosten herättämä uusi jatkosotakeskustelu panee kysymään, eikö kansallinen historiakuvamme vieläkään ole riittävän vahva siihen, että uskaltaisimme katsoa totuutta avoimesti silmiin. Eihän siihen tarvita muuta kuin että myönnämme sen, ettemme olleet sen pahempia kuin muutkaan. Mutta miksi olisimme olleet myöskään muita parempia? ❁

Historiaa rajan takaa

Dominick LaCapra: *History and Its Limits. Human, Animal, Violence.* Cornell University Press, Ithaca & London 2009, 230 s.

Keith Jenkins: *At the Limits of History. Essays on Theory and Practice.* Routledge, London & New York 2009, 340 s.

■ Rajasta (*limit*) näyttää tulleen vuonna 2009 julkaistun historiateoreettisen kirjallisuuden otsikoinnin muotitermi ja uudelleenmuotoilu (*refiguring*) näyttää menettäneen suosittelemansa. Esittelen kahta erilaista historian(tutkimuksen) rajallisuutta kartoittavaa esseekokoelmaa. Molemmille on yhteistä se, että raja käsitetään pääsääntöisesti äärimmäisenä laitana tai reunana pikemminkin kuin esteenä, jonka molemmin puolin sitä voitaisiin lähestyä.¹

Yhdysvaltalaisen aatehistorioitsijan, aiemmin urallaan Ranskan 1800-luvun oppihistoriaan perehtyneen Dominick LaCapran (s. 1939) esseeko-

koelma ei tällä kertaa tuo merkittäviä uusia teemoja hänen laajaan tuotantoonsa. Hän on jo useammassa teoksessa viimeisten 15 vuoden aikana keskittynyt traumatutkimukseen ja Holocaust-kirjallisuuteen. Ne ovat pääosassa tässäkin kokoelmassa. LaCapraa kiinnostava raja-tila on inhimillisen kokemuksen äärimmäiset muodot ja niiden käsitteellistäminen. Nyt tarkastelun kohteena on erityisesti äärimmäinen väkivalta ja uudempana teemana ihmisen ja eläimen (inhimillisyyden ja eläimellisyyden) rajan pohtiminen. LaCapran pyrkii purkamaan näihin ilmiöihin liitettyjä äkkinäisiä käsityksiä kielellemme ja mielellemme kyvyttömyydestä tavoittaa äärimmäistä.

LaCapran esitystavalle on tyypillistä selkeä ja huolellinen argumentointi. Hänen teksteissään alanoititkin kehittyvät usein kiinnostaviksi pienoiseseiksi. Hän myös nostaa tiheään tahtiin muiden tutkimuksista tärkeitä erotteluita ja kiinnostavia tuloksia tai hypoteeseja. Tässä kokoelmassa esimerkiksi eron tekeminen todistamisen (olla silminnäkijänä tai muuten osallisena josakin tapahtumassa) ja todistajalausannon antamisen (oman kokemuksen välittäminen sa-

noin tai kuvin), jonka hän poimii muiden teksteistä, vaikuttaa hedelmälliseltä alulta *Holocaust*-tutkimuksen eräiden käsitteellisten umpikujien avaamiseen.

Kokoelman *History and Its Limits* läpikäyvä teema on aatehistorian, kulttuurintutkimuksen ja kriittisen teorian yhteyksien käsittely. Teeman eräs juonne on eräiden ”muotifilosofien” (Giorgio Agamben, Alain Badiou ja Slavoj Žižek) ylihistoriallisten ja universalististen lähestymistapojen arvostelu. Tärkein esimerkki LaCapran pyrkimyksestä historiallistamiseen ovat uudet tutkimukset Ranskan tai Saksan siirtomaahallinnon hirmutöistä ja niitä perustelleesta ideologiasta juutalaisiin kohdistettuun kansanmurhaan rinnastettavana äärimmäisenä, mielettömänä väkivaltaana. LaCapra näyttäisi kuitenkin olevan valmis näkemään tutkimansa äärimmäiset kokemukset vähemmän reunana, jonka jälkeen alkaa tyhjiys ja hiljaisuus ja pitämään niitä pikemminkin esteenä, joka voidaan ajattelun ja kielen avulla ylittää. LaCapra avaa jälleen myös kysymyksen Martin Heideggerin ajattelusta ennen Hitlerin valtaannousua ja lukee saksalaisen filosofin varhaistuotantoa etsien kohtia, jotka selittä-

sivät Heideggerin alttiuden ryhtyä natsihallinnon kannattajaksi. Useimmat uuden kokoelman teemat ovat tavalla tai toisella tulleet esille LaCapran aiemmissa artikkelikokoelmissa *Representing the Holocaust* (1994), *History and Memory after Auschwitz* (1998), *Writing History, Writing Trauma* (2001) ja *History in Transit* (2004).

LaCapran kokoelmassa *History and Its Limits* näkyy tavalista enemmän hänen heikkoutensa ”nojatuolitutkijana”. Nojatuoliteoreetikon ylevöitetyn roolin vastakohtaksi LaCapra on teksteissään toistuvasti asettanut ”työtätekevän” (*working*) historiantutkijan, joka puurtaa positivismiin hengessä arkistojen pölyssä ja kuvittelee tekevänsä puhdasta tiedettä. Hänelle aatehistorian itsestään selvä ydin on länsimaisen kaanonin huipputekstien ”lukeminen”. Niitä on hyvä lukea, koska ne ovat niin monitahoisia. Näkökulman heikkous tulee siitä, että LaCapran on vaikeata nostaa keskusteluun teemoja tai ilmiöitä, joita ei ole jo käsitelty merkittävässä tutkimuksissa tai tärkeään asemaan nostetussa kirjallisuudessa. Hyvin varustetun kirjaston nurkkaan ankkuroidusta laiskanlinnasta nouseminen on se viimeinen raja, jota LaCapra ei mielellään ylitä.

2000-luvulla ilmestyneissä teksteissään LaCapra on tehnyt johdonmukaisesti ”hajurakoa” Hayden Whiten ajatteluun. Hän jopa laskee leikkiä radikaalista konstruktivismista eräänlaisena maallistuneena kreatiivismina, joka on teologista vastinettaan vahingollisempi ajatus korostaessaan ihmisen

jumalallista kykyä luoda maailmansa tyhjästä. Ei liene aivan sattuma, että LaCapra on valinnut keskeiseksi kiinnostuksensa kohteeksi juuri sen ilmiökentän, jonka pohdintaan Whiten projekti 1990-luvulla kaatui. Sosiaalisen konstruktivismiin vahvan tulkinnan kannattajana White joutui, ollakseen johdonmukainen, väittämään kaikkia tulkintoja juutalaisten kansanmurhasta Natsi-Saksassa yhtä tosiksi. Whiten yritys myöhemmin 1990-luvulla kehittää teoriaa 20. vuosisadan ”holocaustisista” tapahtumista (atomipommi, luonnon saastuttaminen, väestöräjähdytys ja juutalaisten kansanmurha) kertomisen erityistä modernistista muotoa vaativina äärikokemuksina puolestaan lisäsi hänen vaikeuksia esiintyä johdonmukaisena ajattelijana.² Ottaessaan juuri näissä kysymyksissä etäisyyttä Whiteen on LaCapra varmistanut johtavan historiateoreetikon aseman Atlantin toisella puolella.

Brittihistorioitsija, alun perin poliittisten aatteiden historiaa tutkinut, mutta myöhemmin historianteoriaan erikoistunut Keith Jenkins (s. 1943) on monessa suhteessa LaCapran vastakohta. Siinä missä LaCapra aikoja sitten on tehnyt pesäeron ns. lingvistiseen käänteeseen perustuvan relativistisen tietoteorian (Hayden Whiten ja hänen eräiden oppilaidensa tropologian) ylilyönneistä, Keith Jenkins pyrkii pitämään niitä hengissä hämentävällä sisukkuudella. Siinä missä LaCapra hylkää ylihistoriallisen ja universalistisen argumentoinnin, Jenkins puolestaan esittää ”postmodernin teorian” historiantutkimuksen

korvaavana ”emansipatorisen kaunopuheen” (*emancipatory rhetorics*) tuottajana. Siinä missä LaCapra argumentoi selkeästi ja kiinnostavasti, Jenkins on lähtökohtiensa suhteen epäselvä ja väistelevä. Käsillä olevan esseekokoelma on eräänlainen yhteenveto hänen urastaan, epäyhtenäinen ja rönsyilevä tekstikokoelma. Tiiviissä muodossa Jenkinsin akateemisen historiantutkimuksen lopettavan näkemyksen tavoittaa hänen edellisestä esseekokoelmastaan *Refiguring History* (2003).

Jenkinsille on olemassa yksi ehdoton ja ylittämätön raja. Tuo raja kulkee menneisyyden ja nykyisyyden välillä. Koska menneisyyttä ei enää ole, ei siitä myöskään voida enää sanoa mitään varmaa ja täsmällistä. Eikä kannata edes yrittää, koska on paljon jännittävämpää keskittyä tulevaisuuden pohdiskeluun. Historian kaiveilu voi myös olla epäkunnioitettavaa suhtautumista menneisyyden ihmisiä kohtaan, ”empiirisen metelin” (*empirical noise*) valamista heidän kokemuksensa päälle. Aina Jenkinsin lukijalle ei ole täysin selvää, johtuuko historiantutkimuksen mahdottomuus pelkästään ylikäymättömästä rajasta menneisyyden ja nyky-

1. Rajan käsitäminen esteenä historiografisessa kirjallisuudessa tulee esille mm. Ranajit Guhan esseessä *History at the Limit of World-History* (Columbia University Press, New York 2002).

2. Ks. Matti Peltonen (2004) ”After the linguistic turn? Hayden White’s tropology and history theory in the 1990s”, teoksessa Anna-Maija Castrén et al. (eds.) *Between sociology and history: essays on micro-history, collective action, and nation-building*, 87–101.

syyden välillä vai sittenkin enemmän akateemisen historiantutkimuksen kelvottomuudesta.

On ymmärrettävää, että Jenkinsiä askarruttaa historiallisen jatkuvuuden oletus. Jatkuvuus tapahtumien välillä on keskeinen piirre, joka toisen maailmansodan jälkeen oli jäljellä historistisesta historiateoriasta vuosikymmeniä jatkuneen keskustelun jälkeen. Jatkuvuusoletuksen keskeisyys näkyy selvänä piirteenä esimerkiksi tunnetun historiateoreetikon Maurice Mandelbaumin usein lainatussa historismin määritelmässä, josta muut keskeiset historismin piirteet (esimerkiksi poliittisten ja valtiollisten päättäjien aikalaiskokemus hyväksyttynä tutkimuskohteena ja eläytyminen siihen suositeltuna tutkimusmenetelmänä) oli kritiikin paineessa karsittu kokonaan pois.³ On kuitenkin vaikeata ymmärtää, miksi Jenkins ajattelee jatkuvuusoletuksen olevan kaikkea historian tutkimusta määrittävän perustan. Jos tämä oletus on hänelle edelleen niin olennainen, niin eikö sitä kannattaisi koetella enemmän sen sijaan että tyydyttäisiin vain laukomaan paradokseja muiden aikoja siten kyseenalaistaman lähtökohdan pohjalta. Kuvaavaa tilanteelle on Jenkinsin suhtautuminen Hayden Whiten edustamasta tropologiasta irtaantuneen F. R. Ankersmithin paluuseen traditionaalisen historismin teorian kannattajaksi.⁴ Ankersmit kertoo hyväksyvänsä koko traditionaalisen teorian, ei vain tapahtumien välisen jatkuvuuden oletusta. Jenkins on Ankersmithin uutisten edessä pettynyt ja hämillään,

mutta ei ryhdy tarkastelemaan tämän jo pidemmän aikaa viireillä olleen takinkäännöksen teoreettista sisältöä. Ankersmitin historistisen käänteän radikaalisuus menee siten Jenkinsiltä täysin ohi. Hän tyytyy arvostelemaan Ankersmitin näkemystä menneisyydestä murheen alhona, jatkuvana menetyksenä, kun paljon hauskempaa olisi riehaantua tulevaisuuden autuaista näyistä.

Jatkuvuuden kriitikkona Jenkinsille käy kuten ranskalaiselle tutkijalle Michel Foucault'lle aikoinaan. Kun Foucault metodologisessa esseessään *Tiedon arkeologia* (1969, suom. Tapani Kilpeläinen 2005) arvosteli traditionaalisen historian automaattisia jatkuvuusoletuksia, alettiin häntä nimittää epäjatkuvuuden filosofiksi. Tämä sai Foucault'n menettämään malttinsa, mutta Jenkins vastaavassa tilanteessa toteaa asian olevan *brilliant news*.

Matti Peltonen

3. Maurice Mandelbaumin varsin pelkistetty esittämisensä ajankohtaan kuitenkin hyvin liittyvä historismin määritelmä sisältyy hänen teokseensa *History, Man, and Reason* (1971, 42–43).

4. Ks. lähemmin arvosteluani F. R. Ankersmitin teoksesta *Sublime Historical Experience* (2005) Mihin kääntyisimme "kielellisen käänteän" jälkeen? *Tieteessä tapahtuu* 2006.3, 77–81.

Vihanpidon politiikat

Paul Bew: Ireland: The Politics of Enmity 1789–2006. Oxford University Press 2007 (pehmeäkantinen 2009). xiii + 613 s.

■ Queen's University of Belfastin valtio-opin professori Paul Bew on mielenkiintoinen valinta kirjoittamaan "Irlanti-osuuden" Oxfordin arvostettuun "History of Modern Europe" -sarjaan. Bew on tunnetuimpia Irlantia ja Pohjois-Irlantia tutkineita historioitsijoita viimeisen kolmenkymmenen vuoden ajalta. Bew on myös tutkija, joka on elänyt saman ajanjakson myrskyissä mukana paitsi ammatillisesti niin myös henkilökohtaisesti.

1970-luvulla Bew tuli tunnetuksi ensin vasemmistolaisen opiskelijaliikkeen radikaalina ja vuosikymmenen lopulta lähtien marxilaisesti orientoituneena revisionistina, joka Henry Pattersonin ja Peter Gibbonin kanssa haastoi nationalistisesti värittyä Irlannin historiankirjoitusta. Poliittisesti Bew on 1990-luvulta saakka tullut tunnetuksi eräänlaisen liberaalin unionismin puolustajana. Hän kannattaa näkemystä, jonka mukaan Pohjois-Irlannin säilyminen osana Iso-Britanniaa on perustelua, koska Pohjois-Irlanti jakaa muun Britannian kanssa liberaalin eetoksen, eikä samankaltaista henkistä yhteenkuuluvuutta ole Irlannin tasavallan kanssa saavutettavissa. Bew on toimi-

nut Pohjois-Irlannin taannoisen johtajan, rauhannobelisti David Trimblen neuvonantajana. Bew'n teosta onkin näistä lähtökohdista mielenkiintoista lukea myös tietystä poliittisesta perspektiivistä kirjoitettuna tutkimuksena.

Bew käsittelee Irlannin historiaa saarta repineen konfliktin perspektiivistä. Bew myös vastaa otsikkonsa esittämään haasteeseen onnistuneesti. Kirjan kautta nykypäivän poliittisten prosessien ja jännitteiden taustat asettuvat historialliseen kontekstiinsa ja saaren kompleksinen historia tulee ymmärrettävämmäksi. Näin voimakas näkökulman valinta kuitenkin sulkee paljon pois. Toisenlaisia tai toisten historiaa ei kirjata juuri löydy, mutta kaiken sisäänsä sulkevan tutkimuksen kirjoittaminen aiheesta olisikin tietysti mahdotonta. Kirjan esitystapa on kronologinen, mutta alaluvuissa Bew käsittelee keskeisiä kysymyksiään myös temaattisesti, mikä lisää kirjan luettavuutta ja kiinnostavuutta. Lähde pohjassa huomio kiinnittyy erityisesti suureen määrään sanomalehtiartikkeleita, mikä mahdollistaa runsaan sitaattien käytön ja aikalaiskeskustelun tuomisen elävänä lukijan eteen. Vaikka teos on perusluonteeltaan yleisesitys, onnistuu Bew paikotellen haastamaan myös aiemman tutkimuksen johtopäätöksiä, eikä kyse ole missään nimessä pelkästä aiemman tutkimuksen synteesisistä.

Bew aloittaa teoksensa 1798 Irlannin kansannoususta, joka muodostui saaren käännteentekeväksi tapahtumaksi. Kansannousun myötä sekä katolilaiset että protestantit oppivat pel-

käämään toisiaan – syystäkin. Irlantilaisien kapinointia englantilaisia vastaan johti protestantti Wolfe Tone, joka pyrki yhdistämään eri uskontokunnat yhteisen irlantilaisuuden käsitteen alle. Tästä huolimatta kansannousu johti katolisten ja protestanttien vastakkainasettelun lisääntymiseen ja vakiintumiseen. Protestantit saattoivat vastaisuudessa väittää, että mahdollisuuden saatuaan katolilaiset pyrkisivät toistamaan kansannousun aikana toteuttamansa protestanttien joukkomurhat, kun taas katoliset kokivat, kuinka protestantit oppivat kansannousun aikana käyttämään valtiokoneistoa oman asemansa turvaamiseen. Sama unionistinen toimintamalli toistui myöhemmin Pohjois-Irlannissa.

Kukistetun kansannousun jälkeen solmittu valtio-unioni (1800) oli Bew'n mukaan Yhdistyneen Kuningaskunnan eliitin tietoinen manööveri, jossa katolinen enemmistö Irlannissa muutettiin katoliseksi vähemmistöksi unionissa. Tämän tarkoituksena oli mahdollistaa täydet kansalaisoikeudet katolilaisille, jonka enemmistön tyranniaa Irlannin protestanttiväestön ei enää tarvitsisi pelätä. Valtiounionia siis perusteltiin mahdollisuutena poliittisten jännitteiden liennytykseen, vaikka Bew esitteleeikin näkökulmia, jotka kyseenalaistavat asian suoraviivaisuuden. Katolisen eliitin integrointi Britannian poliittiseen järjestelmään kuitenkin epäonnistui. Tämä johti myöhemmin irlantilaisen nationalismin radikalisoitumiseen ja kääntymiseen kohti katolista kirkkoa. Valtiounionissa toteutetun protes-

tanttijohtoisen politiikan lopputulos oli, että pluralistisen ja moniarvoisen irlantilaisuuden sijaan 1800-luvulla kehitettiin oppi Irlannin saaren kahdesta kansasta, jonka iskostuminen sekä protestanttien että katolisten kollektiiviseen tajuntaan teki myöhemmin tapahtuneen saaren jaon väistämättömäksi.

Nationalismin nousun keskeisistä henkilöistä Bew on kriittinen etenkin ”Vapauttajana” tunnettua katolilaisen oikeuksien puolesta kamppailutta Daniel O’Connellia (1775–1847) kohtaan. Bew'n mukaan O’Connellin politiikka johti irlantilaisuuden määrittämiseen yhä enemmän katolilaisuuden kautta. Toki osansa kriitikkistä saa myös katolilaisia poliittisesta yhteisöstä vieroittanut Irlannin poliittinen protestanttihegemonia.

Irlannin nälänhätää (1845–52) ei pidetä nykytutkimuksessa enää englantilaisten toteuttamana kansanmurhana, vaan kompleksisempaan monien eri tekijöiden aiheuttamana tragediana. Bew tuo asiaan liittyen esiin myös tuon ajan englantilaisten irlantilaisiin kohdistuneet rasistiset mielipiteet. Irlantilaisia saatettiin pitää laiskana ja kovan kohtalonsa ansainneena kansana. Bew toteaa tällaisten mielipiteiden olleen lopulta marginaalissa ja selittää englantilaisten solidaarisuuden puutetta nälänhädässä ”myötätuntoon väsymisellä” ja sillä, että itsekin kurjuudessa elävän englantilaisen työväenluokan oli vaikea ymmärtää, miksi heidän, eikä Irlannin oman maanomistajaluokan, olisi pitänyt tukea nälkää näkeviä.

Irlannin 1800-luvun Suuri Kysymys oli kysymys maasta.

Maakysymys oli keskeinen myös irlantilaisen nationalismin kehityksessä, sillä Charles Stewart Parnell (1846–91) onnistui maapolitiikallaan ylittämään luokkajaon ja yhdistämään irlantilaisen maanomistajaluokan ja vuokratilajelijät yhden kuvitellun yhteisön jäseniksi. Tämä liitto oli niin kestävä, että esimerkiksi luokkaperusteinen sosialismi ei ole Irlannissa koskaan menestynyt. Bew keskittyy syystäkin Parnelliin, joka onnistui taitavasti yhdistämään parlamentarismia ja nationalistisen uskotavuuden radikaalimman feeniläisyyden puristuksessa. Bew antaa arvon myös Parnellin henkisellemme seuraajalle John Redmondille (1856–1918). Parnell ja Redmond pyrkivät Bew'n mukaan irlantilaisuuden ideaan, joka ei olisi perustunut ulossulkemiselle ja vastakkainasettelulle. Tämä on tietenkin Bew'n kommentti myös nykykeskusteluun. Pohjoisen ja etelän eriytyminen ei johtunut pelkästään uskonnosta, vaan alueita erottivat myös sosioekonomiset tekijät. Pohjois-Irlanti teollistui etelää huomattavasti nopeammin ja 1800-luvun lopulla Belfast muodosti Glasgow'n ja Liverpoolin kanssa merkittävän teollisuuskolmion, jonka ulkopuolelle muu Irlanti jäi. Bew'n mukaan Irlannin jako muuttuikin 1880-luvulta saakka lähes väistämättömäksi. Irlannin saaren kaksi kansaa oli muuttunut teoriasta todelliseksi asiantilaksi, sillä yhä selkeämmin pohjoiseen keskittyvä ja teollistumisen tuomasta vauraudesta nauttiva protestanttiväestö ei tunnistanut itseään siitä irlantilaisuudesta, jota radikaalimmaksi

käyvä irlantilainen nationalismi tarjosi.

Irlannin jaon (1921) jälkeen rajan molemmiin puolin käyttöön otettu populistinen retoriikka sinetöi jaon. Unionismi poliittisena aatteena katosi nopeasti eteläisestä Irlannista. Samoin kävi rajan eteläpuolelle jääneelle, alkujaan runsaslukuiselle protestanttiväestölle. Bew ei tuo varsinaisesti mitään uutta esille Home Rule -lain tai Irlannin jaon taustoja selvittäessään. Teoksen pitkä aikajänne tuo kuitenkin kiintoisasti esiin sen, että samat Home Rule -lain ongelmat ja jopa institutionaaliset ratkaisut toistuivat uudelleen 1980 ja 1990-luvun keskusteluissa.

Bew on kriittisimmillään käsitellessään nuorta Irlannin valtiota ja sen keskeistä poliittista hahmoa Eamon de Valeraa, joka tosin joutui tilapäisesti paitsioon ollessaan tappion kärsineellä puolella Irlannin sisällissodassa 1921–23. Bew naljailee de Valeran agrariutopistisille suunnitelmille ja moralisoi hänen toimintaansa toisen maailmansodan aikana, jolloin Irlannin puolueettomuus vaikeutti suuresti Britannian sotaponnisteluja. Britit tunnetusti tarjosivat Pohjois-Irlantia de Valeralle vastalahjaksi Hitlerin vastaiseen rintamaan liittymisestä. Kriittisyydessään Bew sortuu jälkiviisasteluun, eikä täysin ymmärrä niitä haasteita, joita legitimitettiin hakevalla pikkuvaltiolla suuren naapurinsa rinnalla oli. Suomalaiselle lukijalle Irlannin nuoren valtion vaikeuksien ymmärtäminen on ehkä helpompaa. Sen sijaan 1959–66 Irlannin pääministerinä toiminutta Sean Lemassia

Bew kehuu estoitta. Lemassista ikinä Bew kehrittelemään jatkumoon maltillisista ja kehitystä eteenpäin vievistä irlantilaisjohtajista.

Sodanjälkeisen ajan brittiläisen hyvinvointivaltion kehitys sekä pohjoisen ja etelän elintasokuilun syveneminen tuodaan esiin tutusti. Tässä vaiheessa Bew'n kriittisyys kääntyy kohti Pohjois-Irlantia, jonka johtavat poliitikot eivät taunneet kohenevan elintason tarjoamia valttikortteja, tai Lemassin johtaman Irlannin tasavallan valmiutta vuoropuheluun, vaan kohtelivat itsepäisesti katolilaisia toisen luokan kansalaisina. Bew'n mukaan Britannian olisikin pitänyt puuttua Pohjois-Irlannin paikallishallinnon toimintaan jo ennen kuin tilanne muuttui vuosikymmenten mittaiseksi aseelliseksi konfliktiksi.

Bew tuo hyvin esiin Pohjois-Irlannin konfliktin poliittisen historian ja nostaa esiin oleelliset suuret linjat. Britannia ja Irlannin tasavalta toteuttivat 1990-luvun alkuun saakka politiikkaa, jonka tarkoituksena oli tasavaltalaisliikkeen (Sinn Féin/IRA) marginalisointi. Tämän politiikan kulminaatiopiste oli vuoden 1985 Anglo-Irlantilainen sopimus, joka nosti Pohjois-Irlannin unionistit lähes kapinaan emämaataan kohtaan. Sopimuksessa määritelty Britannian ja Irlannin tasavallan toteuttama "jaettu auktoriteetti" Pohjois-Irlannin asioissa ei kuitenkaan käytännössä koskaan toiminut ja kaikki konfliktin osapuolet joutuivat lopulta hyväksymään sen, että rauhanprosessista ei voida sulkea pois radikaalimpaa nationalismia edustavaa

tasavaltalaisliikettä. Tämän jälkeen ”kaikkien” hyväksymän rauhansopimuksen aikaansaaminen oli enää ajan kysymys.

Belfastin rauhansopimus 1998 lopetti aseellisen konfliktin, mutta kaikkia tyydyttävää perustuslaillista ratkaisua se ei saanut aikaan. Pohjois-Irlannin paikallishallinto on toiminut yskähdellen ja vallassa ovat tällä hetkellä sekä unionistien että nationalistien tiukkaa linjaa edustavat puolueet. Tämä voi toki olla osoitus myös siitä, että aseellisen uhan väistyessä jyrkistä erimielisyyksistä ollaan valmiita keskustelemaan. Ääripuolueiden voiton ei enää pelätä johtavan väkivaltaan ja konfliktin syvenemiseen.

Bew'n teos on poliittista historiaa puhtaimmillaan, mikä mahdollistaa myös tekijän valitsemien näkökulmien kritisoimisen. Esimerkiksi irlantilaisen nationalismin aatehistoriallista kontekstia tai laajempia yleismaailmallisia kehityskulkuja ei juuri tuoda esille. Tämän tyyppisessä teoksessa näkökulmavalinta ja siinä pysyminen ovat kuitenkin keskeisiä teoksen laatua määrittäviä tekijöitä. Pirstaleiden sijasta Bew tarjoileekin jäntevän ja kokonaisvaltaisen kuvan Irlannin saaren riitaisesta historiasta. Bew ei myöskään tyydy pelkkään ”faktojen” esiintuomiseen vaan esittää reilusti asioiden tulkinnanvaraisuuden, mikä onkin teoksen keskeisiä ansioita.

Jyrki Ruohomäki

Herätys Oravisalossa

Anuleena Kimanen: Herätys kylässä ja tuvissa, Rääkkylän Oravisaloon kylä ja renqvistiläinen herätys 1820-luvulla. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 204, Helsinki 2008, 287 s.

■ Anuleena Kimasen väitöstudium on kiinnostava lisä Henrik Renqvistin ympärillä 1800-luvun alkupuolella kuohuneen herätysliikkeen historian uudelleenarvioinnissa. Tutkimuksen pääkysymys on ollut selvittää, ”millaisessa yhteisössä herätys syntyi ja mitä yhteisölle tapahtui, kun osa sen jäsenistä omaksui uuden ajattelutavan ja muodosti oman ryhmänsä kylän sisälle”. Näin aseteltuna tutkimuksen tavoite on siis käsitellä ja arvioida kyläyhteisöä, Oravisaloo, joka toimi 1820-luvulla yhtenä renqvistiläisen herätyksen miljöönä. Kimanen ei näin ollen keskity vain herätyksen aiheuttaman hämmingin tutkimiseen sinänsä, vaan arvioi tätä laajemmin elämisen ehtoja kylässä. Soveltamansa mikrohistoriallisen näkökulman avulla tekijä osallistuu ensisijassa kahteen tutkimuskeskusteluun. Yhtäältä hän arvioi kysymyksiä esiteollisen paikallisyhteisön luonteesta ja toisaalta pohtii herätysliikkeiden tulkitsemisen mahdollisuuksia.

Suomalaisen herätysliikehistoriankirjoituksen traditiossa on ollut harvinaista keskittyä johonkin sittemmin laantu-

neeseen herätyksen paikalliseen ilmenemismuotoon. Varhemman herätysliiketekimykseen muodostama varsin jähmeä historiakuva neljästä perinteisestä kirkollisesta herätysliikkeestä on jollakin tavalla lukinnut myös uusia yrittäjiä pysymään vanhoissa tutkimusasetelmissä. Tässä tutkimustilanteessa Kimasen tutkimus on ilahduttava poikkeus.

Kimasan tutkimuksen tärkeimmät lähteet ovat rippikirjat, joiden perusteella tekijä on tunnistanut Oravisaloon heränneet. Heränneitä olivat Kimasen mukaan ne, jotka kävivät 1820-luvulla ehtoollisella (tarkemmin vuodesta 1823 lähtien) vähintään neljä kertaa, vähintään kahtena vuonna. Herätyksen kokeneet seurakuntalaiset ryhtyivät käymään lopulta sopimattoman monta kertaa vuodessa ehtoollisella, heistä innokkaimmat enimmillään yli 15 kertaa. Kylän keskiarvo jäi alle kahteen kertaan vuodessa, mikä osoittaa ehtoolliskäytännön poikkeuksellisuutta. Identifioitujen heränneiden osalta näyttää selvältä, että juuri ehtoollisliikkeeseen osallistuneet olivat varmasti heränneitä. Sen sijaan jää arvoitukseksi, kuinka paljon muita heränneitä Oravisalossa ja sen lähikylissä oli. Kimanen on varovainen arvioidessaan heränneiden ja heidän tukijoidensa joukon noin 30 henkilöksi. On toki hankalaa arvaila – ilman lähteitä – mitä ihmisten mielisissä tapahtui. Silti on todennäköistä, ettei kaikkien heränneiden toiminta välttämättä kanavoitunut ns. ehtoollisliikkeeseen. Yhtä kaikki, Kimanen perustaa tutkimuksensa rippikirjoista ehtoollis-

käyttäytymisen perusteella identifioitujen 28 heränneen ryhmään. Tekijä on selvittänyt yksilöidysti näiden sosiaalitaloudellisen profiilin, ja tehnyt siitä kiinnostavia havain- toja.

Aiemmin kirkkohistorian- tutkijoista esimerkiksi Pentti Laasonen (Pohjois-Karjala) ja Juha Seppo (Etelä-Pohjanmaa) ovat osoittaneet herätysliikeh- dinnän vaikuttaneen ehtoollis- käyttöytymiseen. Sen sijaan yksittäisten heränneiden iden- tifiointi tässä tarkkuudessa ja ehtoollisella käynnin asettami- nen herätyksen osoittajaksi on uusi metodi kartoittaa herätys- tä. Lähdeaineiston näkökul- masta, juuri Oravisalo on osoittautunut ainakin tähänas- tisen tutkimuksen perusteella varsin poikkeukselliseksi ky- läksi. Oravisalolaisten erityis- piirre lähinaapuriin Liperiin verrattuna näyttää olevan, että he olivat sosiaalisesti alempaa ja naisenemmistöistä joukkoa. Lisäksi liikehdintä oli hurmok- sellisuuteen taipuvaista lajia.

Herätysten poikkeaminen toisistaan kulttuurisesti – jopa niinkin läheisten herätysten kuin Oravisalon ja Liperin he- rätysten – on tärkeä tutkimuk- sellinen havainto. Toisaalta Kimanen olisi voinut Oravisa- loa koskevan erityislaatuisen lähdeaineiston perusteella hie- man rohkeammin epäillä, jopa kritisoidakin, aiempia tutkimus- tuloksia. Nyt hän tyytyy varo- vaisesti toteamaan vain sen, että aiemman tutkimuksen eri- lainen lähdepohja on ainakin osasyynä aiempiin herännei- den sosiaalista taustaa koske- viin päätelmiin. Tekijä olisi voinut tehdä enemmän oikeut- ta omalle tutkimukselleen ko-

rostamalla voimakkaammin niitä haasteita, joita hänen nä- kökulmansa ja lähdeaineiston- sa aiheuttavat muutamille aiem- mille herätysliikehistorian tul- kinnoille. Tekijän maltillinen, aiempaa tutkimusta kunnioit- tava ja keskusteleva kirjoitus- ote ansaitsee kyllä sinänsä kii- tokseen.

Tutkimuksen kiistattomiin ansioihin kuuluu Oravisalon kylää koskevien lähteiden huo- lellinen käyttö. Kirjoittaja on tutkinut kylän dynamiikkaa varsin monipuolisesti. Esimer- kiksi sekä maanhallinta- ja vil- jelysalojen että asumis- ja per- hemuotojen analyysit ovat ansiokkaita. Kiitosta ansaitsevat myös oravisalolaisten sosiaali- sia suhteita kummiuden perus- teella arvioivat osuudet. Niissä tekijä arvioi kriittisesti, mutta maltillisesti sitä, mitä kummiu- den perusteella voidaan sanoa kylän sosiaalisista suhteista.

Vuosikymmeniä suomalai- nen Renqvist-tutkimus oli lähin-nä Ilmari Salosen (Salomies) kaksiosaisen elämäkerran va- rassa, ja vasta 2000-luvulla on ilmestynyt uutta tutkimusta (K. Pirinen 2003, M. Tervonen, 2004, T. Laine & A. Perälä 2005, E. Hartikainen 2005). Pelkästään Henrik Renqvistin ympärillä lainehtinutta herä- tystä koskevat tuoreet tutki- mukset haastavat myös laajem- min suomalaisen herätysliike- tutkimuksen uudelleenarvioin- tiin. Anuleena Kimasen kylä- yhteisötutkimus rohkaisee jat- kotutkimusta kohdistamaan katseensa erityisesti herätysten paikallisiin ilmenemismuotoi- hin.

Ilkka Huhta

Sivistyksen voimalla

Pekka Rehumäki: Tasa-arvoa tanssilattialla. Käsitöyväen sivistysseurat 1840-luvulta 1870-luvun alkuun. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 84, Oulu 2008, 389 s.

■ Suomessa on aivan liian vä- hän tutkittu sääty-yhteiskun- nan murenemisen ja elinkei- novapauden asteittaisen va- pautumisen prosesseja ja seu- rauksia. Pekka Rehumäen väi- töstutkimus avaa tähän yhteis- kunnan muodonmuutokseen kiinnostavan näkökulman. On edelleenkin paljolti hämärän peitossa, mitä ammattikunta- laitoksen lakkauttaminen mer- kitsi käsityöntekijöille itselleen ja laajemmin taloudelliselle toimeliaisuudelle, eikä ole riit- tävää kuvaa myöskään siitä, millä tavalla säätyläistö pyrki säilyttämään valta-asemansa perinteisten hierarkioiden mu- rentuessa.

Rehumäki kysyy tutkimuk- sessaan, miten sivistys ja jär- jestäytyminen liittyivät yhteen ja miten sivistyksestä pyrittiin tekemään yhteiskuntaa kiin- teyttävä voima. Hän pohtii sitä, mitä merkityksiä sivistykselle annettiin 1800-luvun puolivä- lissä ja minkälaisena sen ase- ma nähtiin yhteiskuntaluok- kien välisen veljeyden ja sopu- soinnun aikaansaamisessa. Si- vistystyön sisällöstä ja muo- doista käytiin aktiivista määrit- telykamppailua sivistyneistön ja sivistettävien välillä. Yhteis-

kunnallisessa murrosvaiheessa koettiin tärkeäksi turvata "luonnollisena" pidetty sosiaalinen järjestys, mutta se tuli tapahtua enemmän moraalisaatteen, vakuuttelun ja valistamisen, kuin puhtaan vallankäytön kautta. Sivistyksen jalo aate tarjoutui keinoksi, johon voitiin tarttua niin alhaalta kuin ylhäältä. Käsiyöläiskäsitteet uskoivat sen mahdollistavan tien sosiaaliseen nousuun ja säätyläiset toivoivat sen pelastavan yhteiskunnan tapain turmelukselta ja poliittiselta kumouksellisuukselta. "Sivistysyhteyksien" harrastamalla sivistyksellä oli Rehumäen mukaan käytännöllinen sisältö. Tanssin ajateltiin kehittävän tapakulttuuria, mutta sivistysseurat tunnettiin myös kirjallisista harrastuksistaan: esitelmätilaisuuksista ja kirjasto-lukusalien toiminnasta.

Rehumäki ei nosta rimaa kovin korkealle, vaan asettaa tehtäväkseen "luoda valoa suomalaisen työväen varhaiseen järjestäytymiseen ennen wrightiläisiä työväenseuroja" ja ilmoittaa tekevänsä "kuvailevaa perustutkimusta aiemmin kartoittamattomalta alueelta". Aikaisemman tutkimuksen kriittisen tarkastelun pohjalta olisi ollut muotoiltavissa selvästi haastavampi ongelmanasettelu. Rehumäki on tehnyt valtavan lähdetyön, kääntänyt kaikki mahdolliset kivet ja kannot, eikä ole lannistunut aihepiirin tutkimuksen tiellä olevien vakavien lähdeongelmien edessä. Tekijä on kartoittanut juurta jaksaan sivistysseuraliikkeen eurooppalaiset juuret ja tutkinut yksityiskohtaisesti Turun, Helsingin ja Oulun sivistysseurojen perustamisen, toiminnan

ja lopettamisen kaaren. Hän kuvailee seurojen erilaisia sivistystyön muotoja, niiden sisäistä elämää, käsiyöläisten ja säätyläisten jännitteisiä suhteita seurojen johtoeleimissä seläläisellä tarkkuudella, jota lähellekään aikaisempi tutkimus ei ole yltänyt.

Rehumäki ei suinkaan liiku "aiemmin kartoittamattomalla alueella", vaikka aihepiiriä ei ole aikaisemmin tutkittukaan yhtä perinpohjaisesti. Tekijä esittelee itsekin kaksi aiheen kannalta relevanttia tutkimustraditiota: toisaalta työväenliikkeen ja toisaalta kansanliikkeiden historian tutkimuksen. Tekijä tukeutuu selvästi enemmän ensiksi mainittuun, vaikka jälkimmäisen piirissä sivistysseuroja ja muita varhaisia työväen järjestäytymisen muotoja on tutkittu enemmän ja vahvemman teoreettisella otteella. Rehumäki keskustelee sangen vähän aikaisemman kirjallisuuden kanssa eikä vertaile sivistysseuroja muihin joukkojärjestäytymisen muotoihin. Tutkimuskirjallisuuden kautta toteutettu vertailu olisi auttanut täsmentämään sivistysseurojen luonnetta yhteiskunnallisen siirtymävaiheen organisaatiomuotona. Rehumäki olisi voinut osoittaa nykyistä selvemmin, millä tavalla hänen löytämänsä uusi fakta-aineisto ja tuloksensa muuttavat, täsmentävät tai tukevat aikaisemman tutkimuksen antamaa kuvaa sivistysseuroista.

Rehumäki luonnehtii sivistysseuroja tutkimuksen alaot-sikkaa myöten käsiyöväen järjestöiksi. Hän osoittaa, että käsiyötaustaiset henkilöt olivat aloitteellisia seurojen perustamisessa ja että säätyläiset

nousivat myöhemmin niiden johtoon erilaisten järjestöllisten manööverien kautta. Säätyläiset valjastivat seurat paternalistisen sosiaalisen kontrollin välikappaleiksi, mutta niiden jäsenistö säilyi pääosin käsiyöväen valta-alueena. Jääkin miettimään, voiko sivistysseuroja luonnehtia pelkästään käsiyöväen kautta jos säätyläisten vaikutusvalta oli niin suuri. Rehumäki panee ansiokkaasti merkille naisten huomattavan aseman sivistysseuroissa, vaikka ei lähdekään tulkitsemaan havaintojaan sukupuolishistoriallisen käsitteistön avulla.

Rehumäen tutkimuksen yhtenä erityisenä ansiona on sivistysseurojen kansainvälisten esikuvien laaja ja asiantunteva käsittely. Tutkimuksessa paneudutaan huolellisesti Ruotsin 1840-luvun sivistysseuraliikkeen vaiheisiin ja käsitellään yksityiskohtaisesti erityisesti Tukholman sivistysseuraa; vastaavan laajuista tutkimusta ei ole tehty vielä Ruotsissaakaan. Tekijä osoittaa oivallisesti yhteyskanavia ja kiinnekoh-tia Keski-Euroopan, Ruotsin ja Suomen välillä, ja pohtii mallien ja vaikutteiden kulkeutumista yli rajojen. Rehumäki tekee työssään jopa niin rohkean johtopäätöksen, että kutsuu Suomessa toimineita sivistysseuroja ruotsalaisen "sivistysseuraliikkeen suomalaisiksi haaraksi". Näin hän saa "näkökulmaa vaihtamalla" kotimaiset sivistysseurat näyttämään suuremmalta ja merkittävämmältä kuin jos niitä tarkasteltaisiin pelkästään suomalaisena ilmiönä.

Rehumäen työ koostuu erilisistä, sangen itsenäisistä, pienois-tutkimuksista, joissa sivistys-

seurat käydään läpi yksi kerrallaan. Tekijä ei tarkastele sivistysseuroja temaattisesti, jolloin hän olisi voinut verrata niitä toisiinsa ja käsitellä niitä yleisellä analyttisellä tasolla. Tapaustutkimusrakenne tuottaa yhtä kaikki runsaasti uutta empiiristä tietoa ja herkullisesti yksityiskohtia, jotka tekijä osaa nivoa osaksi suurempaa kertomusta. Detaljeja olisi voinut kuitenkin huoletta karsia, jotta tutkimuksen ”punainen lanka” olisi pysynyt koko ajan näkyvillä. Rehumäki osaa antaa arvoa aikalaisten kielelle ja ilmaisuille, joka tulee esiin hienosti valituissa ja tulkituissa sitaateissa.

Sivistysseurojen kukoistuskauti jäi sängen lyhyeksi, ja tanssilattiatasa-arvon tulokset olivat lopulta melko vähäisiä: säädynmukaisen huvittelun perinnettä oli vaikea murtaa. Rehumäki selvittää säntillisesti ne tekijät ja konkreettiset tapahtumakulut, jotka johtivat sivistysseurojen lopettamiseen. Sivistysseurat voidaan kuitenkin nähdä yleisemmän, koko yhteiskunnan läpäisseen, sivistysliikkeen tienraivaajina, jonka tehtävät siirtyivät muille toimijoille: niin koululaitosta kehittäneille viranomaisille kuin lukuisille erilaisille kansalaisjärjestöille, jotka ottivat sivistyksen ja huvituksen järjestämisen omaan ohjelmaansa. Näin tulkittuna liike jatkui ja laajeni, vaikka sivistysseurat lopahtivatkin; niiden perintö jäi elämään.

Rehumäki on tutkinut aikaisempaa yksityiskohtaisemmin työväenliikkeen ”esihistoriaa” ja joukkojärjestäytymisen läpimurtoa, ja toivoa sopii, että hänen väitöskirjansa antaisi

uuden kimmokkeen näiden teemojen tutkimukselle. Seuraavana tehtävänä voisi olla kartoittaa vertailevalla otteella parinkymmenen vuoden jakso sivistysseurojen lopettamisen ja ns. wrightiläisten työväenyhdistysten perustamisen välillä. Rehumäen väitöskirja antaa tälle työllä tukevan kalliopohjan ja suorastaan haastaa tarttumaan aihepiiriin. Se tarjoaa virikkeitä myös kansanliikkeiden tutkimusperinteelle, joka sekin tuntuisi kaipaavan uutta prioristyräiskettä.

Kari Teräs

Muisteltu yhteisö menneen, nykyisen ja tulevan rajamaalla

Kaisu Kortelainen: Penttilän sahayhteisö ja työläisyys. Muistitietotutkimus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Tutkimuksia 1178, SKS, Helsinki 2008, 241 s.

■ Kaisu Kortelaisen perinteen tutkimuksen alaan kuuluva tutkimus *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys* voi olla historiantutkijalle avartavaa, mutta osin myös vierasta luettavaa. Muistitietohistorioitsijalle tuttu näkökulma on tarkastella ajan kokemusta voimakkaasti loimittuneena: muistelupuheessa mennyt, nykyinen ja tuleva

ovat yhtä aikaa läsnä. Kulttuurintutkijalle tuttua on kenties sen sijaan, ettei kerrostumien kautta aina edes yritetä puretua menneeseen vaan mielenkiinto on tutkimushetkellä olevassa. Kerronnan luoma kokonaisuus on paitsi kertojansa, myös kulttuurinsa ja oman aikansa tuote. Kortelainen ei tutkikaan mennyttä sahayhteisöä, vaan muisteltua yhteisöä, yhteisöstä kerronnan kautta luotua konstruktia.

Penttilän saha toimi Joensuun keskustan kupeessa 1871–1988. Kaisu Kortelainen on tehnyt penttiläläisten keskuudessa kenttätyötä, tehnyt haastatteluja, osallistunut eläkeläisten kerhon kokouksiin ja tustunut heidän tuottamaansa materiaaliin viidentoista vuoden ajan (1989–2004).

Tutkimuksen kertojat ovat yleensä Penttilän eläkeläisten kerhon jäseniä, minkä Kortelainen kyllä toteaa vaikuttavan yhteisöstä muodostuvaan kuvaan. Pitkän linjan työläiset, jotka haluavat ylläpitää yhteisöä omalla kerhotoiminnallaan, katsovat yhteisöään osin eri silmin kuin esimerkiksi sattunnaistyöntekijät tai sahalta pois muuttaneet.

Kiinnostava on Kortelaisen havainto, kuinka kertomisajan kohta vaikuttaa keskustelussa esiin nouseviin teemoihin ja tulkintoihin. Vuonna 1989 sahan lakkauttaminen oli puheessa usein läsnä, vaikka monet kertojista olivat jo eläkkeellä. Sen sijaan esimerkiksi 1990-luvun puolivälissä keskustelussa nousivat esiin laman aktualisoima työttömyys, skiniongelma, ympäristön saastuneisuus ja alueen tulevaisuus.

Kaisu Kortelainen käytti haastattelutyössään hyväksi Penttilää käsittelevää kuvasarjaa, mikä toi esiin piileviä näkökulmia ja kirjoitti muistoja sekä aistihavaintoja kuvien esittämistä paikoista. Myös kuvien puuttuminen sai aikaan reaktioita, esimerkiksi särmäjän työpisteen puuttuminen kuvasarjasta herätti närkästystä ammattikunnan edustajassa.

Kortelainen esittelee työssään erikseen myös kolme sahatyöläistä ja heidän tapaansa konstruoida mennyttä: Väinö Lihavainen on kirjoittanut, Eino Jokinen valokuvannut ja Olavi Karttunen ikuistanut Penttilän yhteisön kartalle. Näistä erityisesti valokuvamalla luotu kertomus ja kartan moninaiset ulottuvuudet kuten työ, perhe, valtasuhteet, historia, arkinen toiminta ja arvot ovat sellainen tekijänsä identiteetin kuvaus, joka aukeaa ulkopuoliselle vasta muiden lähteiden ja selitysten avulla. Kaikki ne ovat materiaalina kuitenkin verrattavissa suulliseen muistitietoon.

Muistelupuheessa esiintyvää mennyttä voidaan toki käsitellä aikasensitiivisesti. Kortelainen erottaa kerronnasta sahan menneisyyteen ja yleisiin yhteiskunnallisiin muutoksiin liittyvää muistelua, kuten Cederbergien, johtaja Sarasteen ja johtaja Aron ajan sekä sotia edeltävän ja sotien jälkeisen ajan. Yhteisön arjen kuvauksessa mennyt näyttää silti muodostavan 1950-luvulle asti yhteisen, melko yhtenäisen kokonaisuuden.

Osin kyse on ilmeisesti menneen pysyvistä tai hitaasti muuttuvista piirteistä. Esimerkiksi tehdasjohtajuuden muut-

tuminen omistajapatruunan alaisuudesta palkkajohtajiin ei Kortelaisen mukaan heijastu muistelukerrontaan. Vaikka taloudellinen eriarvoisuus väheni työväen elintason noustua, eivät erot "herrojen" ja työläisten välillä tasoittuneet yhtä nopeasti.

Osin kyse taas voi olla muistin ulottuvuudesta. Mitä kauemmas menneeseen menään, sitä kaukaisempaa se on myös kertojalle, jolla ei ole siitä ehkä enää omakohtaisia kokemuksia. Historiantutkijaa jääkin paikoin kutkuttamaan, olisiko lineaarisen ajan ilmiöistä ja muutoksesta ollut materiaalisissa enemmän jälkiä, jos niitä olisi pyritty erittelemään pitemmälle.

Nykyaikaa lähestyttäessä muutos tulee tutkimuksessa esiin konkreettisemmin. Esimerkiksi alkoholin käyttöä koskevat tarinat ovat Kortelaisen mukaan yleensä vanhan suomalaisen perinteen mukaisesti humoristisia, mutta mitä lähemmäs nykyaikaa tultiin, sitä paheksuvampia sävyjä ne Penttilässä saivat. Kortelainen erittelee kerronnasta myös esimerkiksi ammattijärjestöjen kahtiajaon aikaa 1950- ja 1960-luvulla sekä oma-aloitteisuudessa ja koulutuksessa toisen maailmansodan jälkeisenä aikana koettua muutosta.

Huomion arvoisia kipupisteitä ovat sahayhteisön luopuminen yhteiskunnallisten palveluiden ylläpidosta ja lopulta sahan lakkauttaminen. Kortelainen kertoo Penttilän muistelussa sahayhteisössä ollun muista tehdasyhteisöistä tuttuun tapaan "kuin yhtä suurta perhettä", vaikka konfliktikertomuksiakin löytyy useita. Sa-

han myyminen Schaumanille 1986 koettiinkin milteipä Rautama-Repolan petoksena työntekijöitä kohtaan ja toiminnan lopettaminen 1988 pahimmillaan johtajien tarkoituksellisen salajuonena.

Hyvinvointivaltion rakentamisen mukanaan tuomat yhteiskunnalliset palvelut ja elintason nousu eivät olleet Kortelaisen mukaan yhteisölle yksiselitteisesti hyviä asioita. Työntekijöistä näytti itse asiassa siltä, että yhtiö luopui vastuustaan ja vähensi palveluitaan. Esimerkiksi yhteissaunojen kadotessa myös sosiaalinen kanssakäyminen väheni.

Ulkopuolisella lukijalla voi kirjaan tarttuessaan olla hyvin erilaisia motiiveja. Folkloristin tapaa dokumentoida aineistoa, sen syntyvaiheita ja reunaehdotuksia täytyy ihailia; toisaalta lukija miettii, olisiko osan tästä voinut sijoittaa esimerkiksi liitteeseen. Samoin työn teoreettisen taustan ja tutkimuskohteen esittelyyn kuluu runsaasti sivuja ennen kuin tutkija tuntuu pääsevän vauhtiin analysoidessaan lopuksi valtaa, vastuuta ja yhteishenkeä muistelussa yhteisössä.

Osin kyseessä voi olla rakenteellinen tekijä. Kun työ jakautuu erilaisiin lähestymistapoihin, joudutaan samoihin asioihin palaamaan uudelleen, eikä asia tule käsitellyksi kokonaan heti. Työn kokonaisuus muodostuu vasta sen lopuksi. Muisteltu Penttilän sahayhteisö jää kuitenkin elävänä itämään lukijan ajatuksiin, ja erilaisia lähestymistapoja kaipaava historian tutkija saa itselleen pähkinää purtavaksi.

Inkeri Ahvenisto

Pohjoinen vallankumous

Ulla Aatsinki: Tukkiiliikkeestä kommunismiin. Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918. Tampere University Press 2008, 436 s.

■ Ulla Aatsinki on tutkinut väitöskirjassaan Lapin työväestön politisoitumista ja tällöin sen radikalisoitumista aina vallankumouksellisuutta myöten, tavoitteenaan nimenomaan selittää, miksi näin tapahtui. Kysymys on poliittisesta historiasta mutta erittäin vahvasti yhteiskunta- ja taloushistorian kontekstissa. Samalla on kysymys pitkälti mikro- ja paikallistasolle menevästä nopealiikkeisestä tapahtumahistoriasta, Lappiinikin ulottuneen poliittisen liikkeen historiasta ja yhteiskunnallis-taloudellisesta hitaasti muuttuvasta rakennehistoriasta. Tämän monitahoisuuden väittelijä on tiedostanut tutkimusasetelmaa luonnehtiessaan ja varsin hyvin itse tutkimussakin. Tutkimusasetelma on ollut haastava, vaikeakin. Aatsinki on kuitenkin toteuttanut tutkimuksensa sangen onnistuneesti.

Tutkittava historian ilmiö on tärkeydessään perusteltu, sekä Lapin historian että Suomenkin historian kannalta. Aihepiiriä on sivuttu aiemmassa tutkimuksessa eräin osin, mutta koko ilmiön kattava tutkimus radikalisoitumisen juurista aina kommunismin vakiintumiseen asti on ollut tekemättä.

Aatsinki on suhteuttanut tutkimuksensa asiallisesti aiempaan tutkimusperintöön; pieniä täydennyksiä siihen voi kuitenkin tehdä, tärkeimpänä Jukka Niemelän tutkimus suuresta tukkilakosta ja lentojatkäilmiöstä. Aiemmasta tutkimuksesta Aatsinki on haastanut perustellusti Allardtin korpikommunismitulkinnan liian eristyneenä ja historiattomana ilmiönä.

Tutkimustehtävä kysymykseen on määritelty ja perusteltu yksiselitteisesti ja rajattu kaikin osin. Ajallinen raja on hieman väljä ja epämääräinen. Tutkimus kohdistuu pääosin vuosiin 1917–22 mutta tekijä käsittelee radikalismien juuria väljästi vuosien 1905–16 osalta ja seurauksia kommunismin kannatuksen osalta aina 1920-luvun loppuun. Tärkeää on, että tekijä on perustellut ja tiedostanut menettelynsä. Vuodet 1905–09 olisi silti ollut perusteita sisällyttää vahvemmin omaan tutkimukseen, koska radikalismien läpimurto tapahtui jo tuolloin. Lisäksi jää askarruttamaan, miten radikalismien perinne säilyi vuodesta 1906 vuoteen 1917. Ehkä aiheellista olisi 1920-luvun osalta ollut tutkia, kantoiko kommunismin kannatusta traditio vai oliko koko ajan olemassa sellaisia ajankohtaisia asioita ja epäkohtia, jotka ruokkivat kommunismia.

Keskeiset käsitteet tutkija on määritelty pääosin asiallisesti, joskin ne antavat keskustelun aihetta lähinnä siinä, että käsitteitä olisi voitu täsmentää ja konkretisoida enemmän oman tutkimuksen kannalta. Tärkeän käsitteen radikalismi olisi voinut määritellä konkreettisin kriteerein työväenliik-

keen toimintamenetelmien näkökulmasta, samoin radikalismien suhteen kommunismiin. Keskeistä käsitettä työväestä olisi ollut syytä rajata nimenomaan sosiaalidemokraattiseen/ kommunistisen työväkeen, koska Lapissakin oli runsaasti työväenliikkeeseen kuulumatonta työväkeä, lähinnä kai maataloustyöväkeä. Myös työväenliikkeen vastapuolta, josta käytetään ilmauksia yläluokka, herrat, eliitti, porvaristo ym. olisi ollut tärkeä kohdentaa täsmällisemmin nimenomaan Lapin yhteiskunnan ryhmiin.

Menetelminään Aatsinki korostaa perinteistä historian metodiikkaa lähdekritiikin kera, vertailua ja mikrohistoriallista metodologiaa sekä rakenteellista otetta ja poliittista ekologiaa. Menetelmien tämäntapainen tiedostaminen on positiivista ja kyllä tutkija on niitä soveltanut korrektisti myös käytännössä. Mikrotason kuvausta tutkimuksessa on aika paljon ja se tuo uutta tiedon lisää mutta siirtymät paikallistasolta tutkimuksen näkökulmatasolle ja yleisiin johtopäätöksiin ovat tuotaneet jossain määrin vaikeuksia.

Lähdeaineisto on runsas ja monipuolinen, vaikka sen niukkuus ja hajanaisuus on vaikeuttanut olennaisesti tutkimustyötä; erityisesti se, että itse työväen näkökulmasta syntyneitä aineistoa on vähän. Positiivisena, uutena lisänä ovat Venäjän arkistoista saadut tapahtumiin osallistuneiden kertomukset. Lähdeaineistoon voi silti ehdottaa joitakin uusia lisää, jotka olisi ollut syytä ainakin tarkistaa.

Tutkimuksen rakenne, jossa

on pitänyt yhdistää tapahtumahistoria, radikalisoitumisen prosessi ja rakennehistoria, on ollut haasteellinen. Käytetty jäsentely voidaan hyväksyä, se toimii eikä esimerkiksi toistoa juuri esiinny. Paremmin olisi kaiketi toiminut ja radikalismia selittänyt jäsentely, jossa rakennehistorian luku, hieman modifioituna, olisi sijoitettu alkuun, siis hitaasti muuttuvat, etupäässä yhteiskunnalliset-taloudelliset ja uskonnolliset rakennetekijät, tärkeänä työväestön synty ja rekrytoituminen sekä muuttoliike ja myös yhtiöt työnantajina. Näistä olisi saatu tutkimukseen ikään kuin puitteet, kehukset, joihin sitten radikalismien taulu maalataan. Ei ole oikein loogista, että työväestö ja sen synty käsitellään vasta työväen radikalisoitumisen jälkeen. Maalauksen tulkintaa olisi lukijalle helpottanut myös se, jos luvut olisi numeroitu tai alaluvut ja niiden alaluvut olisi typografisesti osoitettu selkeämmin.

Käsittely tutkimuksessa on ongelmalähtöistä, etenee vahvasti dokumentoituna hyvin, ja luvut päättyvät johtopäätöksiin. Joissakin tapauksissa voi esittää vastaväitteitä kovin vahvan ilmauksen, johtopäätöksen tai yleistyksen lievästi riittämättömistä perusteluista. Vallankumouksen ja vallankumouksellisuuden tiedostamista Lapin työväestön näkökulmasta olisi toivonut käsiteltäväksi syvemmin.

Radikalisoitumisen vaiheet, lakkoilu 1900-luvun ensi kymmenellä, vallankumouksellisuus toisella kymmenellä ja kommunismi kolmannella on osoitettu hyvin ja kytketty tutkimusproblematiikkaa vastaten

selittävästi paikallisiin taustoihin ja ulkopuolelta tulleisiin vaikuttaviin tekijöihin. Pääkysymykseensä, miksi Lapin työväestö radikalisoitui, tekijä on vastannut varsin ansiokkaasti ja perustellusti. Esimerkiksi kysymykseen lestadiolaisuuden suhteesta sinänsä radikaalina liikkeenä poliittiseen radikalismiin Aatsinki antaa tähänastista selkeästi realistisimman vastauksen. Lestadiolaisuus talonpoikaisena uskontona radikalisoi lähinnä työväestön ja sosialismin vastaisuutensa kautta.

Väitöskirja on kirjoitettu sujuvalla mutta samalla tieteellisyyden vaatimalla täsmällisyydellä.

Ulla Aatsingin väitöskirja osoittaa kykyä asettaa perusteltuja, historiantutkimukselle ominaisia kysymyksiä, historian metodien hallintaa ja taitoa edetä johtopäätöksiin ja tuloksiin.

Jouko Vahtola

Tehdas-yhdyskunnan monijakoinen yhteisöllisyys

Inkeri Ahvenisto: Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle. Bibliotheca Historica 118, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008, 557 s.

■ Pentti Renvall valisti, mihin historiantutkimus pyrkii paikallisella aiheenrajauksella:

”Se valitsee mitoiltaan pienemmän aiheen sen vuoksi, jotta se voisi tunkeutua siihen syvemmälle, kuin jos aihe olisi laajempi.” Kun aihe rajataan paikallisesti, ”on paljon helpompaa nähdä, miten siellä elämän eri alat: talous ja oikeus, kirkko ja politiikka koskettavat samoja ihmisiä ja vaikuttavat toisiinsa heidän miellissään”. (*Nykyajan historian tutkimus*. WSOY 1965, 266.) Monet tutkijat ovat menetelleet Renvallin suosittelemalla tavalla ja pureutuneet paikallisen rajauksen avulla yleisiin yhteiskunnallisiin muutoksiin. Tällaisessa tutkimusasetelmasa paikallisuus on metodologinen valinta eikä sinänsä olennainen teema. Viimeisten vuosikymmenten aikana on kuitenkin kehitelty kysymyksenasetteluja, joissa itse paikallisuuden merkitykset ovat keskeisiä. Erilaisia paikallisyhteisöjä on tutkittu ja vertailtu. Tästä on voitu edetä erittelemään paikallisuuden taloudellisia, kulttuurisia ja poliittisia merkityksiä sekä niiden vaihtelua ja muutosta. Paikallisuuden yleistä problematiikkaa on mahdollista käsitellä johonkin erityiseen paikallisyhteisöön keskittyvällä tutkimuksella.

Inkeri Ahveniston väitöskirja Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineeseen on erinomainen esimerkki paikallisuuden monikerroksisesta erittelemisestä. Se käsittelee Pohjois-Kymenlaaksoon rakentunutta pientä Verlan pahvitehdasyhdyskuntaa. Paikallinen, alueellinen, kansallinen ja kansainvälinen lomittuivat yhteen siinä, miten tehdas loi yhteisyyttä ja eroja, synnytti sosiaalista vastavuoroisuutta ja hier-

arkiaa, määrittä sukupuolten ja sukupolvien suhteita, edisti sitoutumista oleviin rakenteisiin sekä pohjusti ristiriitoja ja loi edellytyksiä olevien olojen haastamiselle. Rakentamalla Verlan vaiheiden historiallista kontekstia sekä vertaamalla Verlaa vastaavanlaisiin yhteisöihin Ahvenisto tavoittelee yleisempää tietoa tehdasyhteisöistä. Verla ja verlalaiset ovat hänelle kuitenkin enemmän kuin välineellinen tutkimustapa, sillä hän haluaa myös tallentaa ja välittää paikallista kulttuuriperintöä. Nämä kaksi tiedonintressiä luovat työhön mielenkiintoisen mutta myös hankalasti hallittavan jännitteen.

Tutkittavana on päättynyt prosessi, kadonnut maailma: Verla on entinen tehdasyhteisö. Ahvenisto tutkii kuitenkin myös muistamista ja muistelemista ja siten läsnä olevaa menneisyyttä. Verla elää poikkeuksellisen tunnustettuna muistin politiikan luomuksena. Tehdas on museoitu ja tehdasyhdyskunta sisällytetty Unescon maailmanperintöluetteloon esimerkkinä Pohjois-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa 1800- ja 1900-luvulla kukoistaneesta maaseudulle sijoittuneen puunjalostusyhdyskunnan tyypistä.

Yhden yrityksen hallitsemien tehdasyhdyskuntien sosiaalista järjestystä ja työnantajapolitiikkaa luonnehditaan usein paternalismin käsitteellä. Kansainvälistä tutkimuskeskustelua selostaen ja arvioiden Ahvenisto kyseenalaistaa käsityksen, että paternalismi olisi vain modernisaation myötä väistyviä traditioita. Hän päätyy kuitenkin käyttämään teh-

daspaternalismin käsitettä vain Verlan ensimmäisistä vuosikymmenistä. Myöhempään aikaan hän soveltaa yhdysvaltalaisesta tutkimuksesta omaksumaansa ”hyvinvointikapitalismin” (*welfare capitalism*) käsitettä. Tällä hän korostaa tehdasyhteisöisten käytänteiden niveltymistä liiketaloudellisiin näkökohtiin ja monella paikkakunnalla toimineen suuryhtiön, Kymin Osakeyhtiön, tavoitteisiin.

Tehdaspaternalismin ja hyvinvointikapitalismin käsiteerottelulla on jaksottavaa voimaa. Voi kuitenkin kysyä, millä ehdoin amerikkalaisiin suuryrityksiin liitetty hyvinvointikapitalismin käsite soveltuu pienen Verlan tarkasteluun. Kuten Ahvenisto itsekkin tuo esiin, suomalaisen maaseudun pienessä tehdaskylässä työvoiman uusintamisen käytännöt eivät olleet yrityksen strategisen valinnan kysymyksiä siinä määrin kuin yhdysvaltalaisen uusinstitutionalistisen tutkimuksen käsittelemissä tapauksissa. Välttämättömyys riitti perusteluksi monille työväen elämästä muovanneille, sittemmin luontaiseduiksi, kollektiivisiksi palveluiksi ja yhdyskunnan infrastruktuuriksi kutsutuille yhtiön toiminnoille. Yhtiön kuului hoitaa, kun kulutustavaramarkkinoiden tai julkisen sektorin varaan ei voitu laskea.

Kysymyksenasettelussa kohtaavat näkökulmat ylhäältä ja alhaalta: Millä tavoin tehdas rakensi yhteisyyttä ja erillisyyttä tehdasyhdyskunnassa? Miten yhteisyys jäsenyi käytännössä ja yksilöiden kokemusmaailmassa? Miten yhtiön pyrkimykset otettiin vastaan ja tulkittiin?

Tehdas ja yhtiö ovat ensisijainen toimijataho. Tutkija näkee kuitenkin paljon vaivaa työväestön ja muiden ryhmien äänen ja moniäänisyyden esiintuomiseksi ja onnistuu hyvin. Sukupuolen merkitysten määrittäminen ja muuttuminen tehdasyhteisössä, työorganisaatioissa, työmarkkinoilla ja perheessä on läpäisevä teema.

Ansiokkaasti Ahvenisto pohdiskelee käsitteitään siltä kannalta, miten hän kykenisi tekemään oikeutta aikalais toimijoiden tavoille jäsentää omaa olemistaan ja tekemistään. Hän ei ole kiinnostunut vain siitä, mitä ihmiset ovat kokeneet vaan myös siitä, miten he ovat sen kokeneet ja miten he sen muistavat. Tutkimus kiinnittyy tässä viime vuosikymmenten *oral history* -keskusteluun. Monien kulttuuritutkimuksen suuntausten tuella kehitelty lähestymistapa mahdollistaa aineiston lukemisen vivahteille herkällä tavalla.

Työstä näkyy vankka perehtyneisyys tutkimuskirjallisuuteen, ja aineisto on laaja ja monipuolinen. Keskeistä on muistitieto. Se perustuu pääosin Ahveniston omiin haastatteluihin, joiden metodisia ja eettisiä kysymyksiä hän käsittelee syvällisesti. Verlalaisten muistitietoa on kerätty aikaisemminkin, ja myös nämä haastattelut kuuluvat aineistoon. Kunta- ja läänirajan halkoman tehdaskylän vaiheita selvittellään Valkealan ja Jaalan kunnallishallintojen ja valtion viranomaisten tuottaman materiaalin avulla sekä ennen kaikkea käyttämällä kattavasti Verlan tehtaan toiminnasta syntyneitä arkisto- ja muuta aineistoa. Tutkija on jäljittänyt

utterasti seurojen ja yhdistysten materiaalia. Seurakunnan sekä uskonnollisten liikkeiden merkityksestä olisi kenties ollut löydettävissä lisätietoa, samoin työväenliikkeen toiminnasta. Valtakunnallisten järjestöjen aineistossa, kuten niiden lehdissä, saattaisi olla kuvaisia esimerkiksi jumalansanan tai työväenasian julistajien valitusmatkoista.

Tehdasyhdyskunnan piirteet tulevat eri pääluvuissa tarkasteluun eri näkökulmista: yhteisöllisinä rakenteina, työnantajapolitiikan kohteina, työväenliikkeen toimintaedellytyksinä. Esitystapa on perusteltu, joskin karsinta olisi voinut kirkastaa perusrakennetta. Teos on paksu. Se, että tavoitteena on myös paikallisen kulttuuriperinnön tallentaminen ja siirtäminen, ei ole opinäytetutkimuksessa aivan ongelmatonta. Kerronnassa on ainesta, jota kysymyksenasetteluun vastaaminen ei vaatisi. Työ- ja asuinolojen sekä muun elämänmenon yksityiskohtaista kuvausta voi perustella sillä, että vasta siten elämisen maku välittyy väkevästi, mutta esimerkiksi eläkekassan toimintatapojen näin seikkaperäinen selvittely voi vaikuttaa päinvastaisesti. Johdannossa ja päälukujen alussa annetut lukuohjeet sekä lukujen selkeät johtopäätösosat auttavat kuitenkin olennaisen erottamisessa. Liitteisiin on mahdutettu runsaasti tietoa, samoin saksalaistyyppisiin alaviitteisiin.

Ahvenisto koettelee stereotypioita. Hän pystyy tarkentamaan paternalistisiin tehdasyhteisöihin yhdistettyjä käsityksiä työurien pituudesta. Myös liikkuvuus ja tilapäisyys olivat

olennaisia yhteisön dynamiikalle ja sosiaalisille eronteille. Näissäkin tarkasteluissaan hän käsittelee muistitietoa taitavasti. Silloinkaan kun muistitiedon luoma kuva pysyvyydestä ja yhteydestä ei saa tukea muista lähteistä, hän ei suhtaudu muistitietoon vain epäluottavana lähteenä vaan pohtii kokemista ja muistamista osana tutkimusteemaansa.

Tehtaan johdon verkostoja ja niiden muutoksia Ahvenisto käsittelee vakuuttavasti ja valaisee siten myös eliittiryhmien muotoutumista. Tehdastyön tarkastelussa ilmenee perehtyneisyys niin tuotantoprosessin kulkuun kuin työn asemaan ihmisten elämänmenossa. Erityisesti sukupuolen, iän ja siviilisäädyn sosiaalisten merkitysten erittely on ansiokasta. Suhteuttamalla Verlaa koskevaa tietoaan aiemman tutkimuksen tuloksiin tutkija onnistuu hyvin sekä kirkastamaan Verlan erityispiirteitä että kyseenalaistamaan totunnaisia yleistyksiä. Palkkauksesta ja erityisesti miesten ja naisten palkkaeroista tutkimus antaa tarkkaa tietoa, ja urakka- ja aikapalkkauksen merkitys työläisyhteisyydelle tulee hyvin esille.

Paternalismin ja hyvinvointikapitalismin käytäntöihin kuuluvat asumisjärjestelyt, koulut ja yritystasoiset sosiaalisen turvan järjestelmät. Kaikista näistä tämä Verla-tutkimus tarjoaa runsaasti hyvin eriteltyä ja tulkittua tietoa. Hieman epäselväksi tosin jää, miten suhteutuivat toisiinsa tehtaan eläkerahasto sekä köyhäinhoitolain mukainen työnantajan velvollisuus huolehtia pitkäaikaisten työntekijöidensä eläkkeestä.

Työväenliike tehdasyhdyskunnassa on tärkeä osateema. Vertailut muihin paikallisyhteisöihin, kuten Pohjois-Kymenlaakson suurempiin tehdasyhdyskuntiin, ovat tässäkin apuna. Kaikin kohdin ei käy aivan selväksi, vertaileeko tutkija erilaisia tehdasyhteisöjä vai tehdasyhteisökuvausten erilaisia tulkintoja suomalaisen tehdasyhteisön yleisistä ominaispiirteistä. Verlalaisten muistitiedon välittämä kuva sopuisasta yhteisöstä saa säröjä erityisesti vuosien 1917–18 osalta, mutta lähestymistapansa mukaisesti Ahvenisto on kiinnostunut tästäkin muistamisen piirteestä. Poliittisen toiminnan tarkastelussa olisi ollut syytä kiinnittää huomiota siihen, että kylää jakanut Jaalan ja Valkealan kuntaraja oli 1940-luvun lopulle myös vaalipiirien ja puolueiden piirijärjestöjen raja.

Sotien jälkeen työväenliike integroitui ja integroitui tehdas- ja yhtiöyhteisöön. Tarkastellessaan työväenedustajien osallisuutta Ahvenisto keskittyy tuotantokomiteaan, sodanjälkeiseen lakisääteeseen työelämän osallistumisjärjestelmään. Tämä on oivallinen ratkaisu. Syntyy elävä kuva Verlan tuotantokomiteasta kohtauspaikkana, jossa käsiteltiin tehdasyhdyskunnan arkisia asioita. Sosiaalisia rajoja ylitettiin ja suhteellistettiin mutta myös tunnistettiin ja määriteltiin tehdasorganisaation eri ryhmien edustuksen myötä. "Hyvinvointikapitalistisen" tehdasyhteisön elämänmenoa varjosti kuitenkin vuosikaisia epävarmuus tuotannon jatkumisesta. Tehdas suljettiin vuonna 1964.

Inkeri Ahveniston tutkimus on todellinen syväporaus yhteen paikallisyhteisöön. Samalla se on painava puheenvuoro useisiin tutkimuskeskusteluihin, joita se teemallaan yhdistää. Esitys on sujuvaa ja ilmeikästä suomea. Oivallista tutkijanotetta osoittaa se, miten tutkijan oma ääni tulee kuuluviin ja miten hän arvioi kriittisesti ja eettisesti tutkimustyönsä ratkaisuja. Tutkijan perhetaustaan liittyvä omakohtainen sidos Verlaan antaa tulkintaan syvyyttä ja voimaa. Kuitenkin hän kykenee samalla ottamaan tutkimuksellista etäisyyttä nostalgiaan eli ottamaan nostalgian vakavasti osana tutkimuskohdettaan.

Pauli Kettunen

Naisten työn halventaminen

Anu Suoranta: Halvennettu työ. Pätkätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinäkäytännöissä. Vastapaino 2009, 311 s.

■ Anu Suoranta osallistuu väitöstutkimuksellaan *Halvennettu työ* väkevästi ajankohtaiseen keskusteluun työelämän muutoksista. Tänä päivänä työtä on mahdotonta ajatella normaalina ja säännöllisenä elinikäisenä kokopäiväisenä työnä ja toimeentulona. Erilaiset pätkätyöt ja työaikajoustot ovat mullistaneet käsityksiämme työstä ja työsuhteista. Suoranta haluaa tuoda ajankohtaiseen

keskusteluun historiallista perspektiiviä, jonka avulla hän kyseenalaistaa käsityksiä uudesta sekä tunnistaa ohiteuiksi luultujen ajattelutapojen ja käytäntöjen aktualisoitumista. Hän pyrkii lisäämään ymmärrystämme ”työelämän kollektiiviseen sääntelyyn 2000-luvulla kohdistuneiden muutospaineiden perusteista” tutkimalla 1920- ja 1930-luvun tekstiilialan työnteon sääntelyn ja hallinnan tapoja. Tutkimus osoittaa, miten menneisyydessä tehdyt valinnat ja toimintaa ohjaavat ajatusmuodot ovat läsnä tässä päivässä.

Suorannan tutkijanote on ennakkoluuloton ja rohkea. Hän käyttää hyväkseen analogista lähestymistapaa, aikaloikia, nykyhetken ja sotien välisen työsuhteiden avaamiseksi. Vaikka analogioissa piilee melkoisia sudenkuoppia, pysyy Suoranta välttämään anakronismien vaarat ja rikkomaan niiden avulla käsityksiä historian jatkuvasta kehityksestä. Analogisten rinnastusten käyttö vaatii tutkijan etiikan huolellista reflektointia ja, kuten Suoranta toteaa, ”erityistä herkkyyttä, jotta ihmiset, teot ja ilmiöt saavat merkityksensä oman aikansa olosuhteiden, arvojen ja käsitysten muodostamassa kontekstissa”. Ongelmaksi muodostuu lähinnä se, että aikakaudesta toiseen siirtyessään Suoranta tulee rakentaneeksi myyttistä kuvaa väliin jäävän ”hyvinvointivaltion kulkutakauden” työsuhteista.

Kaiken kaikkiaan Suoranta onnistuu hyvin vaativan apuvälineensä käytössä, ja se näkyy erityisesti luovassa käsitteellisessä työssä; tässä hän jatkaa oman tutkimusaiheensa

puitteissa kunniaakkaasti useiden muiden tutkijoiden työtä. Tutkimuksessa ei tyydytä nykypäivän eikä myöskään sopimusyhteiskunnan käsitteisiin, vaan luodaan kokonaan uusia kategorioita tekstiiliteollisuuden työsuhteiden jäsentämiseksi ja sukupuolenmukaisten käytäntöjen tunnistamiseksi sotien välisen ajan työsuhteista. Yksi keskeisistä tutkimuksen kiteytyksistä on ajatus ”säännöllisen epäsäännöllisestä vajaasta katkotyöstä”. Se on eri asia kuin nykyinen ”pätkätyö”, koska huomattava osa tekstiilitehtaiden epäsäännöllistä työtä tehneistä oli kuitenkin pysyvissä työsuhteissa. Tätä on kansainvälisessä kirjallisuudessa kutsuttu myös työntekijöiden ”konservoinniksi” sesonkiluonteisella alalla. Suoranta erottaa laajan empiirisen aineistonsa pohjalta neljä työsuhdetyyppiä, pysyvän, lyhyen, säännöllisen epäsäännöllisen ja satunnaisen, jotka tuottavat aikaisempaa selvästi tarkemman kuvan tekstiilialan työnteon järjestämisestä. Olisi kuitenkin toivonut, että näitä tyyppisiä olisi tarkasteltu nykyistä konkreettisemmin ja laajemmin ja että ne olisi kytetty myös kysymykseen työntekijöiden toimeentulosta: millä tavalla esimerkiksi säännöllisen epäsäännöllistä tai satunnaisena työtä tehneet naistyöntekijät saivat hankituksi elantonsa kun kutomatehdas ei sitä pystynyt tarjoamaan?

Anu Suorannan työn keskeinen ansio on se, että hän tarkastelee systemaattisesti sukupuolenmukaisen työnjaon ja palkkahierarkian tietoista tekemistä ja ylläpitämistä työelämän suhteissa. Hänen tutki-

mustaan hallitsee ”vahvasti työmarkkinoiden ja sukupuolen kytköksen ja niiden historiallisesti sisäistyneiden perustelujen problematisointi katsoen nykyisyydestä maailmansotien väliseen kauteen”. Suorannan tutkimus kohdistuu erityisesti siihen, miten työnantajat ovat hallinneet ja säännelleet työnteon tapoja tekstiiliteollisuudessa. Tutkimuksessa paljastetaan hätkähdyttävällä tavalla niitä prosesseja ja käytäntöjä, joilla tekstiiliteollisuuden nais työntekijöiden työtä halvennettiin. Tekijä kiinnittää huomiota myös siihen, miten tekstiilityöntekijäin epä säännöllisestä ja matalapalkkaisesta työstä tehtiin yleisesti aliarvostettua laajempien työmarkkinavertailujen kautta.

Suoranta rakentaa tutkimustehtävänsä aikaisemman tutkimuksen ankaran kritiikin varaan. Hän katsoo edeltävän tutkimuksen suorastaan ”häivyttäneen” sukupuolen, mikä tuntuu liian ankaralta tuomiolta. Suorannan tulilinjalle joutuu erityisesti ns. taisteleva ayt historia, jonka lähtökohdat aikaisempi akateeminen historiantutkimus on jo osoittanut kestävämmiksi; tätä seikkaa tekijä ei mainitse. Suoranta ei pyri piirtämään tarkkaa kokonaiskuvaa aikaisemman tutkimuksen tuloksista, vaan tyytyy useissa kohdin yleisluonteisiin ja karikatyyrimäisiin luonnehdintoihin, joiden kritiikin varaan hän sitten rakentaa argumentaatiotaan. Tekijä kuvaa aikaisemman tutkimuksen tuloksia monissa kohdin sellaisilla yleisillä passiivilauseilla kuin ”on nähty”, ”on kuitattu”, ”kuin on ollut tapana esittää”, ”on pitkälti rakentunut” jne.,

joiden alle aikaisemmin tutkimuksen moniäänisyys peittyi harmittavalla tavalla. Monessa tapauksessa Suorannan kritisoima näkemys on jo ammuttu alas tai sitä on arvosteltu samoin perustein kuin hän itsekin tekee. Onneksi tämä ei ole koko kuva, sillä Suorannan väitöskirjaan sisältyy myös antoisaa keskustelua muiden tutkijoiden kanssa. Anu Suorannan väitöstutkimus osoittaa kuitenkin, että sukupuolihistorian avulla voidaan tarkentaa huomattavasti vallitsevaa kokonaiskuvaa työmarkkinasuhteiden historiasta ja panna sen yksittäisiä osia aivan uuteen uskoon.

Suoranta keskittyy erityisesti ammattitaidon, sukupuolen ja palkan suhteisiin asettamalla kysymyksen, ”onko naisten alhaisempi palkka ollut väistämätön tulos työntekijän naiseuden arvon määrittelystä”. Hän jopa esittää, että ammattitaito tulisi irrottaa palkkatasosta ja palauttaa se työelämän vallankäytön välineeksi ja osaksi työmarkkinoiden sukupuolitunutta toimintalogiikkaa. Suorannan näkemys tekstiilialan nais työntekijöiden ammattitaidosta jää jossakin määrin ristiriitaiseksi. Toisaalta hän kiistää käsityksen miehisten alojen korkeammasta ammattitaidosta ja toisaalta antaa sangen lohduttoman kuvan kutojien ammattitaidosta ja työurasta. Olisikin ollut suotavaa, että hän olisi keskittynyt pohtimaan, minkälaisista aineksista tekstiiliteollisuuden eri työntekijäryhmien ammattitaito koostui, minkälaisia tietoja ja taitoja se piti sisällään. Suoranta katsoo, että ikä ja kokemus eivät vaikuttaneet teks-

tiilityöntekijäin ansiotasoon; hän ei myöskään anna kovin suurta merkitystä – vaikka toteaakin asian – esimerkiksi naispuolisten kutojien sisäiselle palkkahierarkialle. Ammattitaidon käsitteen kautta voidaan päästä käsiksi myös tekstiilityöntekijöiden yksilölliseen ja kollektiiviseen itsesääteilyvaraan, jonka Suoranta arvioi lähes olemattomaksi.

Tekstiiliteollisuuden ammattitaidon ja palkkauksen välisen suhteen selvittäminen edellyttää kustannuslaskentaan perustuneen työn osittamisen tutkimista. Siinä oli kyse paljon muustakin kuin ”sukupuolenvaihdoksesta”, miespuolisten työntekijöiden korvaamisesta halvempaan pidetyllä nais työvoimalla. Suoranta käsittelee kiinnostavasti taylorismista innoituksen saaneita tekstiiliteollisuuden mittavia rationalisointihankkeita, joilla työtä muotoiltiin uudella tavalla ja kehitettiin uusia bonuspalkkausjärjestelmiä. Ulkomailta oppia hakeneiden insinöörien katseet etsivät järjestelmällisesti sellaisia tuotantoprosessin kohtia, joissa voitiin tehostaa työtä ja supistaa työntekijöiden harjoittamaa työtahdin sääteilyä. Tutkimukseen sisältyy herkkäisiä kohtia siitä, miten työnantajat tuottivat kielellisesti ”naisten luonnollista palkka-alemmuutta”; tämä olisi hyvin mielenkiintoinen ja tärkeä jatkotutkimuksen aihe.

Tekstiiliteollisuus on sikäli kiinnostava tutkimuskohde, että puuvilla- ja villatehtaiden kartellit olivat harrastaneet palkkakontrollia ja pyrkineet yhtenäistämään jäsenetehtaitensa palkkatasoa jo vuoden 1905 suurlakon jälkeisiltä ajoil-

ta saakka. Palkkakustannusten kontrolli oli yksi kartellin kestävyuden ehdoista: tarkoituksena oli estää työvoimakustannusten kohoaminen ja tehtaiden keskinäinen kilpailu ammattitaitoisesta työvoimasta. Yksipuolinen ja valtakunnallinen työnantajasääntely tehostui entisestään kun kartellit luovuttivat vuonna 1928 palkkakäsytymykset Suomen Kutomateollisuuden Työnantajaliiton hoidettavaksi tilanteessa, jossa alan alhainen palkkataso oli joutunut julkiseksi silmätkuiksi yleisesti kiristyneessä työmarkkinatilanteessa. Liiton jäsenetehtaat tekivät keskenään ns. minimipalkkasopimuksen tasoittaakseen koko alan palkkatasoa.

Suoranta käsittelee aikaisempaa tutkimusta järjestelmällisemmin ja laajemmin tekstiilialan ”kollektiivisesti säänneltyä yksilöllistä työsuhdetta” ja sen vaikutuksia alan työmarkkinaikäntöihin. Sen kautta selittyy, että tekstiilialan työnantajat pyrkivät viimeiseen saakka karttamaan kollektiivista sääntelyä ja varsinkin pariteettisia työehtosopimuksia. Vaikka työehtosopimukset olivat tekstiilialalla lähinnä teoreettinen kysymys, antaa Suoranta kollektiivisopimuksille suuren merkityksen siirtyessään tarkastelemaan yleisemmän aineiston varassa miesten ja naisten samapalkkaisuusideaalia ja palkkaepätasa-arvon kollektiivisen tekemisen historiaa. Hän pystyy osoittamaan aineistostaan paljon sellaisia työehtosopimuksia, joihin on kirjattu sukupuolihierarkiaa tuottavia, ylläpitäviä ja vahvistavia pykälä. Lukijalle tulee vaikutelma, että työehtosopimukset olivat

syypäitä suuriin palkkaeroihin, sukupuolten välisen samapalkkaisuustavoitteen hautaamiseen tai alhaisiin palkkoihin.

Toisaalta Suoranta kirjoittaa useassa kohdassa tutkimuksessaan, että työehtosopimusjärjestelmän hallitsevuutta sotien välisissä työmarkkinasuhteissa on syytä kritisoida. Näin ovat monet tutkijat jo tehneet osoittamalla, että sopimukset olivat pääasiassa paikallisia, lyhytaikaisia, vakiintumattomia ja että ne rajoittuivat pääasiassa miesvaltaisille käsityö-, rakennus- ja ulkotyöaloille. He ovat sitonneet ne myös osaksi laajempia työmarkkinakäytäntöjä, kollektiivisia palkkaliikkeitä, työaisteluja ja erilaisia ”sopimuksetoman tilan” muotoja. Suorannan palkkaepätasa-arvoon keskittynyt tarkastelu olisi terävöitynyt entisestään, jos se olisi liitetty laajemmin työehtosopimusten muuhun sisältöön ja tarkasteltu lähemmin niitä ehtoja ja prosesseja, jotka johtivat sopimusten solmimiseen tai, kuten yleisemmin kävi, sopimusvaateiden hylkäämiseen.

Anu Suoranta on tehnyt metodisesti innovatiivisen tutkimuksen, jonka sivuilla näkyy vahva tutkijaeetos ja ennakkoluuloton tutkijanote. Hän onnistuu analogisen lähestymistavan avulla ensinnäkin nostamaan nykyajasta tärkeitä tutkimuskysymyksiä ja näkökulmia sopimussyhteiskuntaa edeltäviin työsuhteisiin. Toiseksi hän tuo nykykeskusteluun historiallista perspektiiviä ja murentaa stereotyyppisiä käsityksiä ns. tyyppillisten työsuhteiden historiasta. Ennen muuta Suoranta tuo sukupuolen lähtemättömästi sotien välisen ajan työ-

markkinahistorian tutkimukseen.

Kari Teräs

Pulakauden kokovartalo-kuva

Jarmo Peltola: Työllisyys, työttömyys ja huolenpito. Yhteiskunta Tampereella 1928–1938. 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa I. Tampere University Press 2008, 277 s.

Jarmo Peltola, Lama, pula ja työttömyys. Tamperelaisperheiden toimeentulo 1928–1938. 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa II. Tampere University Press 2008, 371 s.

Jarmo Peltola, Työmailla, kabineteissa ja kadulla. Valta ja lamapolitiikka Tampereella 1928–1938. 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa III. Tampere University Press 2008. 410 s.

■ Jarmo Peltolan Tampere-trilogia edustaa epäilemättä annalistisen totaalihistorian ideaalia tavalla, jota Suomessa on harvoin nähty. Ehkäpä lähin esikuva olisi Pertti Haapalan väitöskirja Tehtaan valossa (1986). Tutkimus 1930-luvun pulan ilmenemismuodoista Tampereella on saanut alkunsa 1990-luvun laman hedelmöittämisestä tutkimushankkeista, joista useimpiin Peltola näyttää kirjallisuusluettelon perusteella osallistuneenkin.

Peltolan tutkimuksen eräänä lähtökohtana ovat olleet perin ohuet ja osin harhaanjohtavat kuvaukset 1930-luvun lama-ajasta niin Suomen kuin Tampereen historiainkin yleisesityksissä. Tiedon intressi on selvä: Peltola haluaa selvittää – nähdäkseen ensimmäistä kertaa – laman todelliset vaikutukset teollisuuskaupungissa (koska yleisesitykset korostavat laman agraarisia vaikutuksia), laman merkityksen nimenomaan sen kohteeksi joutuneiden työtätekevien ryhmien näkökulmasta (koska sitä ei ole aikaisemmin tehty) sekä politiikan, erityisesti kunnallisen tason politiikan merkityksen lamakauden luonteelle (koska lamailmiöitä ei voi ymmärtää pelkän makrotason taloushistorian näkökulmasta). Ilmeisesti projektin pitkäkestoisuuden vuoksi Peltolan kritiikin kohteeksi joutuvat vieläpä 1960–70-luvuilla tehdyt yleisesitykset, mikä tuntuu hie-man liioitellulta. Väitöskirjaton tutkimuksessa olisi voinut keskittyä keskustelemaan nimenomaan ajankohtaisimman tutkimuskirjallisuuden kanssa. Siitäkin Peltola löytää paljon arvosteltavaa.

Tampere-trilogian keskimäinen osa esitettiin väitöskirjana, mutta alun perin työtä on tehty monografiana. Vaikka nyt kaikilla kolmella osalla on selkeä oma fokuksensa, on kirjoissa paljon päällekkäistä ainesta, minkä ansiosta toki kunkin osan voi lukea itsenäisenä kokonaisuutena. Detaljitietojen valtava runsaus ja toistot tekevät koko trilogian lukemisen kuitenkin kohtuullisen raskaaksi kokemukseksi. Se hyvä puoli trilogian tieto-

pankkiluonteessa on, että siitä voi ammentaa tietoja mitä moninaisimpiin tarkoituksiin. Epäilemättä vanhat tamperelaisetkin löytävät kirjasta runsaasti tunnistettavaa ja rakasta aineistoa, ei vähiten runsaan kuvituksen ansiosta.

Sanottakoon suoraan: Jarmo Peltolan tutkimus tuottaa valtavasti uutta tietoa ja on monilta osiltaan metodisesti urauurtavaa. Ensiksikin Peltola selvittää työttömyyden ja vajaatyöllisyyden todellisen laajuuden monipuolisemmin kuin aikaisemmin on tehty ja osoittaa työttömyyden koskettaneen selvästi laajempaa osaa kaupunkiyhteisöstä kuin aiemmin on tiedetty. Erityisen ansiokkaana pidän tapaa, jolla Peltola hahmottaa ”työttömyysurien” moninaisuuden ja erityisesti valtion ja kuntien varoitoiden roolin paitsi työttömyyden luonnetta muokanneina, myös työmarkkinoiden toimintaan olennaisesti vaikuttaneina tekijöinä. Myös köyhäinhoidon laajuuden ja toimintatapojen rooli työväestön, ja tietenkin erityisesti työttömien, elämän ja työttömyysurien muokkaajana tulee käsitellyksi perusteellisesti.

Toiseksi Peltola käyttää laajasti hyväkseen tamperelaisten lama-ajan kokeneiden perheiden kollektiivibiografioita hahmottaakseen, miten erilaiset tekijät (työala, ammatti-asema, perhesuhteet, henkilökohtaiset suhteet ja ominaisuudet jne.) vaikuttivat eri yhteiskuntaryhmien selviytymiseen lamasta. Samalla saa konkreettisesti ymmärrettävää valaistusta se, miksi laman varjosta tuli niin monille niin pitkä kuin tuli, miksi osa laman kokeneista

perheistä ei millään meinannut päästä uuteen nousukauteen kiinni, mutta toisille lamasta tuli suhteellisen lyhyt kärsimys. Uutta ei tietenkään ole se, että rakennusalan ulko- ja sekatyöväki kärsi lamasta pahiten, mutta Peltola osoittaa, miten lama puraisi eri tavoin eri alojen (mm. metalli- ja tekstiiliteollisuudessa) työväkeä, ja kuinka uuteen työllistymiseen liittyi eri aloilla vaihtelevia mm. ikään liittyneitä tekijöitä.

Tutkimuksen toisessa osassa, jossa kollektiivibiografiat ovat keskeisessä osassa, tutkitaan myös laman perhetason vaikutuksia. Peltola tutkii avioitumista, syntyvyyttä ja hedelmällisyyttä, ja toteaa, että lama-aikana syntyvyys notkahti kaikissa yhteiskuntaryhmissä, myös niissä, joita lama ei suoranaisesti koskenut. Peltolan selitys yläluokan syntyvyyden notkahduksen mentaliteetti-taustasta ei vakuuta, joten tässä kohtaa jatkotutkimukselle on kyllä aihetta. Myös sosiaaliset ongelmat, kuten rikollisuus ja prostituutio, joiden lisääntyminen kuului laman kokonaisuuteen, saavat valaistusta.

Trilogian kolmas osa, joka tutkii lama-ajan poliittisten olojen ja rakenteiden vaikutusta lamakauden luonteeseen ja vaikutuksiin, avaa sekun uusia näkökulmia politiikan ja talouden suhteisiin. Uutta ei ole se, että ammattiyhdistysliikkeen nujertaminen 1930-luvun alussa vei työläisiltä sen vähänkin kollektiivisen turvan, joka heillä oli ollut. Uutta on tapa, jolla Peltola analysoi poliittisen toiminnan erilaisia tasoja ja niiden yhteyttä lamakauden eri

vaiheisiin. Ansiokkaasti Peltola kuvaa sosiaalidemokraattijoh-toisen kunnallishallinnon toiminta-etoja suojelus kuntien ja suuryritysten voimaan nojanneen porvarillisen opposition ja työmailla ja työttömien keskuudessa kehittyneen vasemistolaisen toiminnan puristuksissa. Vasemmisto-oppositio otti vähitellen niskaotteen sosiaalidemokraattien sisällä, mutta kaupungin lamapolitiikkaa kahlehtivat valtiollisen politiikan tiukat ehdot.

Peltolan sympatioista kuvaamiensa ilmiöiden ja ihmisten suhteen ei jää epäselvyyttä. Kerrontaa, joka sinänsä on elävää ja soljuvaa, luonnehtii ”luokkakantainen” näkökulma. Peltolan sympatiat ovat työttömien puolella eivätkä häneltä saa ymmärrystä työväestön kärsimyksiä halveeranneet porvaripoliitikot sen enempää kuin näitä myöhemmin peesanneet historiantutkijatkaan. Peltolan kuvauksen keskiössä ovat työläiset, niin työnsä säilyttäneet kuin menettäneetkin, muut ryhmät ovat mukana lähinnä vertailuaineistoina. Kiihittävästi Peltola viittoilee myös kansainväliseen pulatutkimukseen.

Moitteen sijaakin suuri työ aina jättää: sitaattien käyttö on paikoin epäselvää, välillä sitaatit on kursivoitu, mutta etenkin ykkösosassa kursivointi on unohtunut. Aina ei ole selvää myöskään se, milloin varsinainen sitaatti päättyy. Työtä paisuttaa sekin, että viitteisiin on jäänyt samat tekstit, jotka ovat jo leipätekstinä. Muutoin viitteet ovat hyvin informatiivisia ja perusteellinen kirjallisuusluettelo on hyödyllinen aiheesta kiinnostuneiden

kannalta. Liitetaulukoita on runsaasti, ja pääsääntöisesti taulukot ovat selkeitä, mutta graafisissa kuvioissa joutuu välillä tutkailemaan pitkäänkin, mitä mikäkin käyrä edustaa. Karttoja olisi ollut hyvä käyttää enemmän – tamperelaisille eri kaupunginosien sijoittuminen on selvää, mutta ulkopuoliselle olisi ollut hyvä hahmottaa kaupungin tilaa selkeämmin.

Jarmo Peltolan ”yhden miehen projekti” on siis tuottanut valtavasti uutta tietoa 1930-luvun lamasta ja sen vaikutuksista. Tässä mielessä tutkimus on onnistunut ja tärkeä. Väitöskirjatyön malliksi en sitä kuitenkaan suosittelen – tutkimuksen tekeminen on kestänyt liian kauan, fokusointi ja rajaaminen ovat liian suurpiirteisiä, päällekkäisyyttä on kovin paljon.

Jarmo Peltola on nähnyt paljon vaivaa kuvituksen kanssa. Kuvia on paljon, ja samaa kuvaa on käytetty taiten osasuurennoksina. Allekirjoittaneen sydäntä lämmitti etenkin toisen osan liiteosan aloittava, Viinikan kirkon tornista otettu kuva, jonka keskellä näkyy äitini lapsuudenkoti, sittemmin purettu.

Panu Pulma

Kekkosen tutkijan poliittinen pamfletti

Esa Seppänen: UKK:n syvä jälki – Perintö vai painolasti. Ajatus Kirjat Helsinki, 2008, 224 s.

■ Tuskin ketään henkilöä on maamme historiankirjoituksessa tarkasteltu niin paljon kuin pitkäaikaisinta valtionpäämistä lakitieteen tohtori Urho Kaleva Kekkoselta. Kekkosasian-tuntijoiden kirjavaan joukkoon on viime vuosina liittynyt monenlaista spesialistia. Poliittisten elämäkertojen ohella kirjoja on ilmestynyt niin Kekkosena eränkävijäntaidoista kuin esimerkiksi suhteista Viroon.

Urho Kekkosesta on kirjoitettu viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana niin paljon, että nyt on siirrytty vaiheeseen jossa on alettu käsitellä tutkimuksia itsessään. Tämä ei merkitse sitä, että taistelu UKK:n perinnöstä olisi ratkennut tasapeliin.

Dosentti Hannu Rautkallion omaelämäkerrallinen *Moskovan päiväkirja* ja valtiotieteiden tohtori Esa Seppäsen *UKK:n syvä jälki – Perintö vai painolasti?* osoittavat, että osa tutkijoista käy edelleen Kekkosistaistelua pitkälti samoissa asemissa kuin 1990-luvun alussa. Esa Seppäsen teoksessa on esitelty ja kriittisesti arvioitu kaikki keskeiset Kekkostutkimukset. Kirja alkaa Kekkosena elämän vähiten tunnetusta jak-

sosta, lopun alusta. Syksyllä 1981 Kekkonen luopui sairauden vuoksi tasavallan presidentin tehtävistä ja Tamminiemmen päälle laskeutui viiden vuoden hiljaisuus. Seppänen kuvaa kuinka Kekkoselta katosi sairauden myötä ajan ja paikan taju. Välillä entinen presidentti pakkasi Tamminiemmen yläkerrassa reppua lähteäkseen kouluun. Toisinaan hän taas ihmetteli kotonaan, miten hänen henkilöäkärinsä Rikke Sotamaa oli voinut rakentaa niin Tamminiemen näköisen talon itselleen. Vierailijat rajoittuvat lähinnä lääkäreihin ja sukulaisiin. Poikkeuksen muodosti seuraaja Mauno Koivisto, joka kävi toistuvasti tervehtimässä edeltäjänsä, vaikka tämä ei välttämättä edes tuntenut vierastaan.

Neljännesvuosisadan kestäneen presidenttikauden jälkeen oli väistämätöntä, että keskustelu Kekkonen perinnöstä alkoi heti, kun Tamminiemmen portit sulkeutuivat ulkopuolisilta syksyllä 1981. Kekkonen kaudella poliittisessa paitsiossa olleet arvostelivat UKK:n itsevaltaisia otteita, mitä Kekkonen nimeen edelleen vannovat pitivät puolustuskyvttömyyden vanhukseen kohdistuneena raukkamaisena hyökkäyksenä. Teoksessa kerrotaan UKK:n perinneyhdistyksen kuoppaisesta liikkeellelähdistä 1980-luvun alussa ja kerrataan Orimattilassa sijaitsevan Kekkonen arkiston käyttöoikeudesta käytyä keskustelua saman vuosikymmenen lopulla.

Seppäsen kirjasta näkee kuinka kiivas edelleen jatkuva debatti UKK:n perinnöstä on ollut. Seppänen itse näyttää korttinsa jo teoksen esipuheessa nimittäessään sitä ”tutkimuspohjaiseksi pamfletiksi”. Seppänen esittelee Kekkostutkimuksen eri suuntauksia, mutta tekee samalla täysin selväksi kenen joukossa itse seisoo. Seppäsen aiemmista tutkimuksista ja hänen vuonna 2007 ilmestyneestä väitöskirjastaan *Itäsubteiden kolmio-draama. Kekkonen–Breznev–Kosygin* saattoi jo päätellä, että hän on valinnut Kekkostutkijoiden joukossa saman leirin Juhani Suomen kanssa. Toisella puolen rintamalinjaa puolestaan ovat Hannu Rautkallio ja hänen tutkijoukkonsa. Arvostellessaan Rautkallion teoksia ja hänen julkisia esiintymisiään Seppänen ei jälleen säästele sanojaan. Kritiikki on paikoin pisteliästä, mutta kuten kirjasta ilmenee on Rautkallion leiritäkin osattu arvostella Seppästä, joten Kekkosdebatin sääntörikkomuksesta ei Seppästä voi syyttää. Perusteluja Rautkallion tutkimusmetodien arvostelulle kieltämättä on. Itse olen Iso-Britanian ulkoministeriön arkistolähteitä Lontoossa läpikäydessäni ihmetellyt, miten Rautkallio on voinut esittää teoksessaan *Kekkonen ja Moskova: Suomi lännestä nähtynä 1956–1962* samojen asiakirjojen pohjalta niin pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Viimeistä totuutta Kekkosesta tuskin kuitenkaan on löytänyt yksikään tieteenharjoittaja.

Seppäsen teokselle olisi ollut lisäarvo, jos siinä olisi kyetty astetta kriittisemmin tarkastelemaan myös hänen kanssaan samoilla linjoilla olevien tutkijoiden tuotantoa.

Teoksensa loppuosassa Seppänen siirtyy historianutkijasta ulkopoliittiseksi neuvonantajaksi ja pyrkii osoittamaan, että Kekkonen ulkopoliittisille opeille olisi edelleen käyttöä erityisesti Suomen ja Venäjän suhteissa. Tosiasia lienee, että Seppäsen huoli Kekkonen perinnön unohtamisesta lienee toistaiseksi ennenaikainen. UKK:n syvä jälki – nähtiinpä se sitten perintönä tai paino-lastina – vaikuttaa edelleen Suomen poliittiseen elämään. Presidentin valtaoikeuksia tuskin olisi lähdetty riisumaan vuosituhannen vaihteen perustuslakiuudistuksessa ilman muistoa Kekkonen neljännesvuosisadan kestäneestä presidenttikaudesta. Monet johtavista poliitikoistamme ovat saaneet oppinsa Kekkonen Suomessa ja Venäjän suhteisakaan UKK:n viitoittamalta tieltä ei ole toistaiseksi kauas eksytty.

Entä alkaako Kekkos-tutkimuksen kulta-aika olla ohitse, kun tutkijat tutkivat jo toisiaan? Todennäköisesti ei. Tulevaisuudessa Kekkosta pystytään oletettavasti tarkastelemaan aiempaa hillitymmin ja näin olennainen erottuu paremmin epäolennaisesta. Uusien arkistolöytöjen sijaan kaivataan enemmän uusia näkökulmia ja niitä varmasti on löydettävissä.

Ville Jalovaara

Kirjahistoria – määrittelyä ja kokoamista

Kansainvälisen kirjahistorian järjestön SHARP:in (Society for the History of Authorship, Reading and Publishing) 18. vuosikonferenssi Book Culture from Below pidetään Helsingissä 17.–21.8.2010. Vaikka kirjahistoria on muodostunut omaksi tutkimusalakseen vasta viime vuosien aikana, Suomen oloissa sen aiheet ja tavoitteet ovat olleet osaksi tuttuja jo yli sadanviidenkymmenen vuoden ajan.

■ Reilut sataviisikymmentä vuotta sitten Fredrik Polén puolusti Suomen kirjallisuushistoriaa käsitelleessä väitöskirjassaan muun muassa väittäen:

“Mutta kun kirjallisuus kaikissa järjestetyissä valtakunnissa on läheisessä yhteydessä monenlaisien laitosten ja sääntöjen kanssa, niin Suomen kirjallishistoria ei voi olla koskematta näihinkin

omassa maassamme. Se tulee siis lyhykäisesti katsomaan myös Yliopiston, kouluin, kirjallisuuden, kirjakaupain, kirjapainoin, painoasetusten jne. seikkoja Suomessa.”¹

Polénin käsitys tutkimuksesta oli erittäin laaja: hän ei halunnut tutkia vain kirjojen sisältämiä tekstejä, vaan niiden tuottamista ja levittämistä hoitavia laitoksia, jopa kirjojen asemaa yhteiskunnassa. Hän ei myöskään ollut yksin ajatustensa kanssa. Johan Vilhelm Snellmanin ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sihteerin Sven Gabriel Elmgrenin johdolla kansalliskulttuurin ja kansansivistämisen edistämiseen sitoutunut oppineisto ajatteli samalla tavalla. Tiedettiin, ettei suomalaisen kirjallisen elämän kehitys voinut rakkentua yksin kirjailijoiden ja teosten kirjoittamisen varaan. Jostain piti löytää ja kouluttaa myös kustantajat, painajat, paperintekijät, kirjojen myyjät, kirjastojen ja lukuseurojen pitäjät, kirjansitojat, kriitikot ja lukijat. Jos yksikin näistä tehtävistä jäisi hoitamatta – tai jos niiden tekijät eivät tukisi toisiaan –, kirjan luomisen, välittämisen ja vastaanoton synnyttävä

ja ylläpitävä *kirjan yhteisö* romahtaisi.

Kirjallisen elämän ja painateiden tutkiminen oli osa tätä kokonaisuutta. Polénin työ jäi torsoksi, mutta samoihin aikoihin Helsingin yliopiston kirjastonhoitaja Fredrik Wilhelm Pipping kokosi edelleen käyttökelpoisen suomenkielisten julkaisujen bibliografian *Förteckning öfver i tryck utgifna skrifter på Finska* (1856–57) sekä julkaisi artikkelisarjan kirjainpainamisen historiasta Suomessa.² Jälkimmäisessä työssä hän ei tyytynyt luettelemaan kirjapainoja, niiden omistajia ja tuotettuja julkaisuja, vaan käsitteli myös teknisten innovaatioiden ja yhteiskunnallisten olosuhteiden vaikutusta kirjainpainamiseen.

Ajallisesti jo kaukaisiksi muuttuneiden suomalaisoppioiden pyrkimykset ovat nykyään yllättävän modernin oloisia. Polénin kirjallisten toimijoiden tutkimusluettelo vertautuu yhdysvaltalaisen historiantutkijan, nykyisen Harvardin yliopiston kirjastonjohtajan professori Robert Darntonin kolmisenkymmentä vuotta sitten esittämään ajatukseen ”kirjan kiertokulusta” (*communication circuit of the book*) kirjainhistoriallisen tutkimuksen kohteena. Läpimurtonsa Rans-

kan suurta vallankumousta edeltävän kirjallisen elämän kuvaajana tehnyt Darnton hahmotteli uudenlaisen kirjahistorian tutkimusalan todeten sen käsittelevän painotuotteiden tuottamisen, välittämisen ja vastaanoton tehtävien ja tekijöiden verkostoa, niiden vaikutusta kirjojen sisältöjen muokkautumiseen ja tulkittamiseen sekä ylipäänsä painotuotteiden asemaa ja merkitystä yhteiskunnassa.³

Pippingin töitä lukiessa mieleen nousee vuorostaan Darntonin ohella uutta tutkimusala kehittäneiden uusseelantilaisen Donald McKenzien vaatimus bibliografisesta työstä ”tekstien sosiologiana” – painotuotteiden kuvauksen pitää sisältää myös niiden historiallinen ja yhteiskunnallinen tausta – tai Roger Chartierin tavoite tutkia sosiaalisia ja kulttuurisia tapoja, joiden tuella mutta myös vankeina kirjoja on kunakin aikakautena lähesetty.⁴

Lucien Febvren uudet tavoitteet

Samat tavoitteet saattoi esittää runollisemminkin: ”kirja ihmiskunnan palveluksessa – *le livre au service de l'histoire*” muotoili Lucien Febvre tutkimuskohteensa vuonna 1958 julkaistussa teoksessa *L'Apparition du livre*. Nykyään juuri tämän teoksen katsotaan avanneen modernin kirjahistorian aikakauden: sen opeista Darnton, Chartier ja McKenzie ammensivat luodessaan kirjahistorian tutkimusalan tavoitteita.

Yhdessä kollegansa Marc Blochin kanssa Febvre loi analistisen historiantutkimuksen tavoitteet, tutkimustavat ja

koulukunnan. Bloch tapettiin toisen maailmansodan aikana, Febvre jatkoi sodan jälkeen uraansa ja luomansa tutkimusuuntauksen aseman vakiinnuttamista. Kirjan historian uudelleentarkastelu ja -kirjoittaminen olivat olleet hänen mielessään jo 1920-luvulla, analistisen historiantutkimuksen muovautumisen ensimmäisessä vaiheessa. Tuolloin teema jäi kuitenkin muiden töiden jalkoihin. Työ julkaistiin vasta reilut kolmekymmentä vuotta myöhemmin, loppujen lopuksi tutkijanuraansa aloittelevan Henri-Jean Martinin kirjoittamana ja Lucien Febvren pitkälti kommentoimana ja korjaamana.⁵

Febvre oli taisteleva historiantutkija. Pyrkimyksessään uudistaa historiantutkimuksen tavat ja instituutiot hän ei halunnut tehdä kompromissejä. Näine periaatteineen Febvre kävi myös kirjan yhteisön historian kimppuun. 1900-luvun alussa kirjojen historiaan kohdistunut tutkimus oli pitkälti joko bibliografista eli kirjojen ja tekstien tunnistamiseen ja luettelointiin niiden fyysisten ominaisuuksien avulla keskittyvää tutkimusta, tai kirjapainon varhais historian kuvaimiseen painotalojen leviämisen, niiden tuotannon luettelointien ja teknisten ratkaisujen edistymisen näkökulmasta paneutunutta tarkastelua. Nämä vaihtoehdot eivät kiinnostaneet Febvrea, joten hän sanoutui *L'Apparition du livre*ssä irti aikaisemmasta kirjojen historian tutkimusperinteestä.

Febvren tavoitteena oli kirjoittaa kirjoista yhteiskunnallisina välineinä. Hän pohti, millä mahdollisuuksilla yh-

teiskunnan jäsenillä oli luoda ja käyttää painotuotteita. Eriyisesti Febvre tarkasteli, miten kirjallinen kulttuuri muokkautui kirjamarckkinoiden taloudellisten tavoitteiden puristuksessa. Painetun sanan kyllästämisessä Euroopassa kaikki kirjojen vaikutuspiirissä olevat yhteiskunnan jäsenet ja tehtävät, eivät vain niiden kirjoittajat ja painajat, olivat historian tutkijalle mielenkiintoisia. Niin olivat myös kaikki painotuotteet: niiden kokonaisvaltaista merkitystä tarkasteleva tutkimus ei saisi rajoittua vain arvostettuun kaunokirjallisuuteen, vaan tarttua myös unohdettuun kirjallisuuteen, sanomalehtiin, tietokirjoihin, uskonnolliseen kirjallisuuteen,

1. Rietrik Polén (1858) *Jobdanto Suomen kirjallishistoriaan*. Painettu J. C. Frencckellin kirjapainossa, Helsinki, 74.
2. Fredrik Wilhelm Pipping (1861–1867) ”Historiska underrättelser om boktryckeriet i Finland I–VII”, *Acta Societatis Fennicae I–VIII/2*.
3. Robert Darnton (2002) ”What is the History of Books?”, teoksessa *The Book History Reader* (toim. David Finkelstein & Alistair McCleery). Routledge, Lontoo – New York, 9–26 (alunperin *Daedalus*, summer 1982, 65–83), 12.
4. Donald F. McKenzie (1985) *Bibliography and the Sociology of Texts*. The Panizzi Lectures 1985. The British Library, Lontoo, erit. 4–8; Roger Chartier (1988) *Cultural History. Between Practises and Representations*. Polity Press, Cambridge, 4–7 ja 19–52.
5. *L'Apparition du livre*n syntyvaiheista ja vastaanotosta, ks. Frédéric Barbier (1999) ”Postface – Écrire L'apparition du livre”, teoksessa Febvre, Lucien & Martin, Henri-Jean. *L'Apparition du livre*. Bibliothèque de ”L'Évolution de l'Humanité”. Albin Michel, Pariisi; Henri-Jean Martin (2004) *Les Métamorphoses du livre. Entretiens avec Jean-Marc Chatelain et Christian Jacob*. Albin Michel, Pariisi, 53–99.

pamfletteihin ja arkkiveisuihin, jopa mainoslehtisiin ja kuittilippuihin.

Bibliografinen tutkimus oli kuitenkin, ja on edelleen, perinteinen ja vakaat metodinsa jo 1800-luvulta lähtien kehittänyt tutkimusala. Kirjapainotaidon ja -tekniikkankin tutkimuksella oli vuosisataiset juurensa. Febvren ja Martinin poikkeuksellinen työ jäi vähälle huomiolle jopa kotimaassaan, kunnes 1970-luvulla Darntonin ja Chartierin Ranskan vallankumouksen kulttuurisista taustoista käymä väittely ja Elisabeth E. Eisensteinin tutkimus kirjapainon osuudesta modernin yhteiskunnan syntyyn viitoittivat uudenlaista kirjahistoriallista tutkimusta Febvren tavoitteiden hengessä.

Mielipiteet kirjahistorian alasta ja tavoitteista paljastivat tuolloin kahtia jakautuneen tutkimuskentän. Bibliografisen ja annalistisen tutkimusotteen keskinäinen järjestys tai sovitaminen toisiinsa tasapainoisesti osoittautui vaikeaksi. Febvren yritys oli onnistunut siinä mielessä, että hänen esittelemänsä uudet sosiaali- ja taloushistorialliset kysymykset ja tilastolliset tutkimustavat olivat saaneet merkittävän aseman. Mutta hänen kompromissittomuutensa sivuutti kirjallisen elämän ymmärtämisen kannalta keskeisiä tutkimustapoja, joten siitä luovuttiin vauhdilla. Tutkijat myönsivät kirjallisen elämän tutkimusalueen kompleksisuuden ja sen tavoittamiseen tarvittavien tutkimustapojen moninaisuuden. Lähes rajoittamattomaksi paisuneen tutkimusalueen määrittäminen osoittautui vaikeaksi. Kirjallisten instituutioiden ja

tehtävien pitkistä luetteloista tuli uuden kirjahistorian määrittelyn tavanomaisin keino – niinhän Polénkin oli tehnyt.

Suomalaiset tiennäyttäjät

Olisi toki pollean nurkkakuntaista väittää Polénin tai Pippingin määritelleen nykyaikaisen kirjahistorian tutkimuksen suuntaviivoja yli vuosisata ennen sen kehittymistä omaksi tieteenalaksi.⁶ Moni muukin eurooppalainen tiedeyhteistö voi osoittaa samanlaista varhaisten havaintojen ja ajatustapojen historiaa: esimerkiksi Vilnan yliopistolla toimi oma kirjatieteen instituuttinsa jo 1800-luvun alussa.

Sitä paitsi sekä Polénin että Pippingin töissä modernit tavoitteet jäivät vähemmälle huomiolle. Heidän keskeisimmät tavoitteensa – kansallisen kirjallisuushistorian tutkiminen, erilaisten kirja- ja kirjastokoelmien identifioiminen ja analysoiminen sekä kirjapainolojen kartoittaminen – säilyivät 1900-luvun loppuun saakka suomalaisen kirjahistoriallisen tutkimuksen valtavirtana. Tutkijat kuuluivat useimmiten yliopistokirjastojen henkilökuntaan, mikä keskitti tutkimusta bibliografisen tutkimuksen pariin: painetun kirjan osalta suomenkielisiin julkaisuihin, keskiaikaisen käsikirjoitetun materiaalin osalta Suomesta löytyviin teoksiin. Suomalainen bibliografisesti painottunut kirjahistoriallinen tutkimus liittyi vahvasti aatehistoriallisiin tutkimuksiin sekä kirjasto- ja kirjapainohistoriaan.

Poikkeuksellisia avauksia on kuitenkin löydettävissä. Historiantutkija Gunnar Suolahti ja kirjallisuuden- ja este-

tiikantutkija Yrjö Hirn olivat 1900-luvun alun Suomen merkittävimpiä ihmistieteiden edustajia. He eivät tunteneet harjoittavansa kirjahistoriaa, eikä heitä siten tavallisesti mainita suomalaisen kirjahistorian tutkimusperinteen jäseninä.⁷ Tämä johtunee heidän monialaisuudestaan, muilla tutkimuksen aloilla saavuttamista suuremmista voitoista sekä poikkeamisestaan bibliografian ja kirjapainohistorian valtavirrasta.

Gunnar Suolahti julkaisi useita 1700-luvun historiaan keskittyneitä artikkeleita, jotka käsitelivät kulttuuri- ja sosiaalishistoriaa niin suomalaisessa kuin eurooppalaisessa kontekstissa.⁸ Suolahti kuvasi muun muassa miten lukemisen tapojen muutokset muokkasivat sekä kirjallisuutta, sen tehtäviä että tapoja ymmärtää luet-

6. Pippingin bibliografinen tutkimustapa kuvata sekä teoksen fyysiset ominaisuudet että sen painoja kustannustiedot vaikuttaa tosin edeltäneen samankaltaista metodia kehittäneen ja käyttäneen deskriptiivisen bibliografian "isän", Cambridgen yliopiston kirjastonhoitajan Henry Bradshawin työtä, ks. Tuija Laine (1996) "Kirjahistorian tutkimustraditiot ja nykytila, teoksessa *Kirjahistoria. Jobdatus vanhan kirjan tutkimukseen* (toim. Laine, Tuija). SKS, Helsinki, 12 ja 27–28.

7. Poikkeuksina voi mainita Matti Klingenin huomiot Yrjö Hirnistä, "Maailmanhistoriaa Pohjanmaan mamselleille", *Historiallinen aikauskirja* 1991/2, 124; ja Ilkka Mäkisen huomiot Gunnar Suolahdesta, "Nödvändighet af Laina Kirjasto". *Modernin lukubalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot*. SKS, Helsinki, 1997, erityisesti 29.

8. Ks. esim. *Elämää Suomessa 1700-luvulla*. WSOY, Porvoo, 1925; *Vuosisatoin takaa. Kulttuuristoriallisia kuvauksia 1500–1800-luvuilta* (toim. Matti Klinge). SKS, Helsinki, 1993.

tua tekstiä. Hän esitti käsityksen säätyläistön kulttuuristen tapojen ja toimien muutoksesta: nykyään tämä muutos tunnetaan saksalaisen lukemisen historiaan paneutuneen tutkijan Rolf Engelsingin kuvaamana "lukemisen vallankumouksena", siirtymisenä välttämättömiksi koettujen harvojen tekstien toistavasta lukemistavasta jatkuvasti uusia tekstejä etsineeseen lukemismuotoon.⁹

Estetiikan ja nykykansain kirjallisuuden professorina toimineen Yrjö Hirnin tutkimuskenttä oli erittäin laaja. Kirjahistorian kannalta kiinnostavimpia ovat hänen työnsä ranskalaisen ja brittiläisen kirjallisuuden, Johan Ludvig Runebergin teosten vastaanoton ja Akateemisen kirjakaupan historian parissa. Kirjallisuudentutkijana hän ei keskittynyt klassikoihin tai suurkirjailijoihin, vaan perehtyi 1700- ja 1800-luvun unohtettuihin menestyskirjailijoihin pyrkien näiden teosten kautta ymmärtämään aikakauden henkisen kulttuurin yleispiirteitä. Akateemisen kirjakaupan historiikki alusti aiheitaan kirjamarkkinoiden historialla ja tarkasteli muun muassa arkkitehtuurin ja myyntipöytien suunnittelun merkitystä kirjanmyynnille sekä Akateemisen asiakaskunnan tapoja käyttää kirjakauppaa liike- ja kulttuuritilana.¹⁰

Suolahti ja Hirn olivat osa laajempaa eurooppalaista tieteellistä ilmiötä, joka haastoi vallitsevan tavan tutkia ihmisyhteisöjä politiikan ja suurmiesten kautta. He halusivat tutkia yksilöitä osana yhteisöjään sekä kulttuuristen, sosiaalisten ja taloudellisten ilmiö-

den merkityksiä ja esiintymistapoja. Kumpikin suosi myös kansainvälistä tutkimusotetta sekä moni- ja poikkitieteellistä tutkimusta.

Nämä periaatteet rinnastuvat samanaikaisesti Ranskassa muotoutuneisiin annalisiin peruspiirteisiin – Suolahti tai Hirn eivät kuitenkaan ole jättäneet viitteitä niiden tuntemisesta. Ihmistieteiden metodologiset uutuudet ja kiistat 1900-luvun alussa loivat tilanteen, missä muutamien suomalaisten tutkijoiden tieteelliset mieltymykset, tavoitteet ja toimintatavat vertautuvat aikakauden merkittävimäksi nousseeseen ja pitkäikäisimpään historian tutkimuksen uudistukseen. *L'Apparition du livren* jääminen lähes kolmeksi kymmeneksi vuodeksi odottamaan kirjoittamistaan ja julkaisuaan häivyttää Febvren, Suolahden ja Hirnin kirjahistoriallisten töiden yhteisen 1900-luvun alkuvuosikymmenille sijoittuvan intellektuaalisen taustan.¹¹

Saman pöydän ääressä

Febvren merkitys kirjahistorialliselle tutkimukselle havaittiin hitaasti. Suolahden ja Hirnin samoihin tavoitteisiin ja kysymyksiin johdattelevat mutta paljon hajanaisemmat kirjahistorialliset työt ovat jääneet sitäkin vähäisemmälle huomiolle. Kun sekä kansainvälisesti että Suomessa kirjahistorian tutkimus pohjautuu monitahoiselle perinteelle ja herättää edelleen kiinnostusta ja kiisteilyä monella eri tutkimusalalla, sen kokonaisuuden kehittäminen sisältää metodologisen työn ohella myös paljon käytännön verkostoitumisen ja järjestäytymisen toimia.

Society for the History of Authorship, Reading and Publishing (SHARP) on vuonna 1991 perustettu kansainvälinen järjestö, joka pyrkii kokoamaan kirjahistorian monenlaiset tutkimusalat ja tutkimusyhdistöt yhden katon alle. Sen vuosittaiset konferenssit ovat muodostuneet kirjahistoriallisen tutkimuksen päätapahtumiksi. Helsingin yliopistolle, SLS:lle, SKS:lle sekä kansainvälisille tutkijaverkostoille Hibolire ja NCMS annettu luottamus vuoden 2010 konferenssin järjestäjänä on osoitus suomalaisen ja pohjoismaisen tutkimusperinteen saamasta kansainvälisestä huomiosta. Konferenssin teema *book culture from below* pyrkii tuomaan esiin Pohjoismaissa mutta myös kansainvälisesti viime aikoina esiinnoussutta keskustelua ta-

9. Rolf Engelsing (1974) *Der Bürger als Leser: Lesergeschichte in Deutschland 1500–1800*. Metzlersche Verlagsbuchhandel, Stuttgart. Ilmiön kuvaaminen vallankumouksellisenä tai edes selkeänä muutoksena on herättänyt paljon kritiikkiä, ks. esim. Mäkinen "Nödvändighet af LainaKirjasto", 26–45.

10. *Runebergskulten*. SLS, Helsinki, 1935, *Goda vildar och ädla rövare i dikt och verklighet*. Schildt, Helsinki, 1941; *Akateeminen kirjakauppa. Luku Suomen sivistyshistoriaa*. Akateeminen kirjakauppa, Helsinki, 1943.

11. Annalinen tutkimus sisältää toki monia vaiheita ja metodologisia valintoja, eikä esitetty vertailu ole siten kokonaisvaltaista. On esimerkiksi syytä huomata, että vaikka Suolahden ja Hirnin työt eivät käyttäneet annalismille ja *L'Apparition du livre*lle tavanomaista kvantitatiivista tutkimusotetta, Päiviö Tommilan sanomalehtien historiaa käsittelevissä tutkimuksissa sekä Egil Johanssonin johdolla toteutuissa lukutaidon historiaa käsittelevissä pohjoismainen tutkimuksissa sitä on sovellettu menestyksekkäästi.

vallisen kansan kirjallisesta toiminnasta. Teema ei ole kuitenkaan muita poissulkeva: SHARP:in periaatteisiin kuuluu, että vuosikonferenssit ovat avoimena kaikille kirjahistorian teemoille ja tutkijoille.

Ilmoittautuminen konferenssiin *Book Culture from Below* on avattu syyskuun puolivälissä. Konferenssin kotisivulla [www.helsinki.fi/sharp2010] voi jättää ehdotuksia esitelmänpidosta. Ehdotukset on lähetettävä viimeistään 30.11.2009.

Jyrki Hakapää

Kutsu historian-tutkimuksen päiville 2010

■ Ensimmäiset suomalaiset historian-tutkimuksen päivät järjestetään Jyväskylän yliopistossa 22.–23. lokakuuta 2010. Päivien järjestäjinä ovat Suomen Historiallinen Seura, Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitos sekä Historiatieteiden tutkijakoulu.

Päivien ohjelmassa on kansainvälisten pääalustajien lisäksi työryhmiä ja yksittäisiä alustuksia. Järjestäjät toivovat ehdotuksia työryhmiksi. Ehdotuksesta tulee käydä ilmi otsikko, työryhmän lyhyt abstrakti ja mahdolliset osallistajat. Ehdottaja toimii ryhmän puheenjohtajana tai nimeää puheenjohtajan myöhemmin. Lisäksi voi tehdä ehdotuksia yksittäisistä esitelmistä, joista järjestäjät muodostavat työryhmiä. Tällöinkin ehdotukseen tulee liittää lyhyt abstrakti. Päivien

kielet ovat suomi, ruotsi ja englanti.

Työryhmä- ja esitelmähdotukset lähetetään 31.12.2009 mennessä yliassistentti Ville Sarkamolle (ville.sarkamo@jyu.fi). Tiedustelut Pirjo Markkola (pirjo.markkola@jyu.fi) tai Marjaana Niemi (marjaana.niemi@uta.fi). Lisätietoja myös päivien kotisivuilta www.histseura.fi.

Palkittuja

■ Suomalais-ruotsalaisen kulttuurirahaston hallitus on päättänyt vuonna 2009 myöntää filosofian tohtori Mirkka Lappalaiselle kulttuuripalkinnon tunnustuksena hänen ansiostaan Ruotsin ja Suomen välisen kulttuurivaihdon hyväksi.

Suomen tietokirjailijat ry:n Warelius-palkinto on myönnetty professori Irma Sulkuselle.

Kirjoittajat

■ Inkeri Ahvenisto on helsinkiläinen filosofian tohtori.

Juhana Aunesluoma on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti.

Piia Einonen on jyväskyläinen filosofian tohtori.

Jyrki Hakapää on filosofian tohtori ja toimii tutkijana Helsingin yliopiston historian laitoksessa.

Seppo Hentilä on Helsingin yliopiston poliittisen historian professori.

Ilkka Huhta on Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian dosentti ja yliopistonlehtori Joensuun yliopistossa.

Marja-Leena Hänninen on helsinkiläinen filosofian tohtori.

Ville Jalovaara on teologian tohtori ja toimii post doc tutkijana Helsingin yliopiston kirkkohistorian laitoksessa.

Pauli Kettunen on Helsingin yliopiston poliittisen historian professori.

Simo Leisti on tampereläinen filosofian maisteri.

Katalin Miklóssy on Aleksanteri-instituutin tutkija.

Kati Parppei on joensuulainen filosofian lisensiaatti.

Matti Peltonen on Helsingin yliopiston sosiaalhistorian professori.

Nika Potinkara on jyväskyläinen filosofian maisteri.

Panu Pulma on Helsingin yliopiston Suomen ja Pohjoismaiden historian yliopistonlehtori.

Jyrki Ruohomäki on yhteiskuntatieteiden tohtori ja toimii assistenttina Jyväskylän yliopiston Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksessa.

Aleksanteri Suvioja on helsinkiläinen filosofian maisteri.

Kari Teräs on Turun yliopiston Suomen historian dosentti ja Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian dosentti.

Jouni Tilli on tohtoriopiskelija Jyväskylän yliopiston Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksessa.

Pilvi Torsti on valtiotieteiden tohtori ja toimii Historiatietoisuus Suomessa -hankkeen johtajana Helsingin yliopistossa.

Jouko Vahtola on Oulun yliopiston Suomen historian professori.

Marina Vituhnovskaja-Kaupala on espoolainen filosofian tohtori.

Notes on the contents

■ The theme of issue 3/2009 of the Historical Journal is the use of history. Editors Juhana Aunesluoma and Pilvi Torsti have sought to create a series of articles that is as diverse as possible in order to shed light on the varied use of history during different periods and in different research frames. The keywords for this themed issue are the politics of history, the politics of memory, coping with the past, history culture, and historical awareness.

In his article "Tiloja, linjauksia, retoriikkaa – historiapolitiikan ulottuvuuksia" ("States, policies, rhetoric: The dimensions of the politics of history"), Jouni Tilli examines the relationship between history culture and the politics of history. By analysing culture as a state and politics as a function, Tilli shows how you can approach the various dimensions of the politics of history from a political studies perspective. The article makes use of discussions about the Continuation War as an example.

In addition to privileges, city law, custom and collective memory formed the cornerstones of urban administration during the pre-modern period. In her article "Menneisyys argumenttina esimodernissa kaupungissa" ("History as an argument in the pre-modern city"), Piia Eilonen examines how historical argumentation permeated the entire urban community in all administrative and political discourse, as both rulers and citizens would use history for their own ends. A city's history and the actions of its forefathers formed a framework against which events were interpreted and weighed – and, when necessary, even appealed to in the name of the good of the city.

Historical examples were common in Roman literature. Their use also played a crucial role in oratory. Cicero, a master orator, made diligent use of history. In her article, "Yhteiseksi tehty menneisyys – kulttikuvat ja historia Cicéron Verres-puheissa" ("Creating a shared past: History and cult images in Cicero's orations against Verres"), Marja-Leena Hänninen looks at how Cicero's speeches against Verres can be understood as political dialogue and examines what they tell us about the use of history and methods of remembrance in Ancient Rome.

The still-prevalent notions concerning the early years of the Valamo Monastery were formed on the basis of very diverse sources indeed. The compilation of the history of Valamo in the 19th century is a fascinating example of both 'constructing' the past and how the principles and values of the age in which a history is written can be reflected in the finished work. Kati Parppe's article, "Venäjän vanhin luostari – miten Valamolle kirjoitettiin historia" ("Russia's oldest monastery: How a history was written for Valamo"), is based on her soon-to-be-published doctoral thesis.

The history of the German navy from the late 19th century to the end of the Second World War offers an illustrative example of how history can be used. Grounds for strengthening the fleet and reasons to justify Tirpitz's naval strategy were drawn from history. If history had not offered grounds for strengthening the navy, then history would have been rewritten, says Aleksanteri Suvioja in his article "Historian käyttö Saksan laivaston vahvistamiseksi ja puolustamiseksi 1890-luvulta vuoteen 1945" ("The use of history in strengthening and justifying the German navy from the 1890s to 1945").

Simo Leisti's article "Kamppailu henkilökultti-käsittteen sisällöstä Neuvostoliitossa" ("The struggle over the content of the cult of personality in the Soviet Union") indicates that historical writing in the Soviet Union was politically and ideologically too important to be left to mere historians. Controlling historical accounts appeared to be a key aspect of the Communist Party of the Soviet Union's attempts to justify the prevailing system. Although the history of historiography in the Soviet Union is an account of the political control of science, this is not the whole truth. The struggles over the politics of history experienced during the Brezhnev period are an indication that historical researchers also tried to oppose the way Soviet leaders used history.

In December 2008, Alexander Nevsky, Pyotr Stolypin and Joseph Stalin were voted the 'greatest Russians' in a poll carried out on Russian national television. If anything, the three winners of the 'Face of Russia' poll exemplify the new keynotes among the current powers that be rather than any understanding of history held by the Russian public, says Marina Vituhnovskaja-Kaupala in her article "Venäjän valta ja media menneisyyttä rakentamassa" ("Power and the media: Constructing Russia's past").

Culture and history provide the material on which ethnicity is built. Nika Potinkara's study of "Kulttuuri ja menneisyys etnopolitiittisina resursseina" ("Culture and history as an ethno-political resource") examines how a Saami ethnicity founded on museum exhibitions is linked to current struggles over land rights.

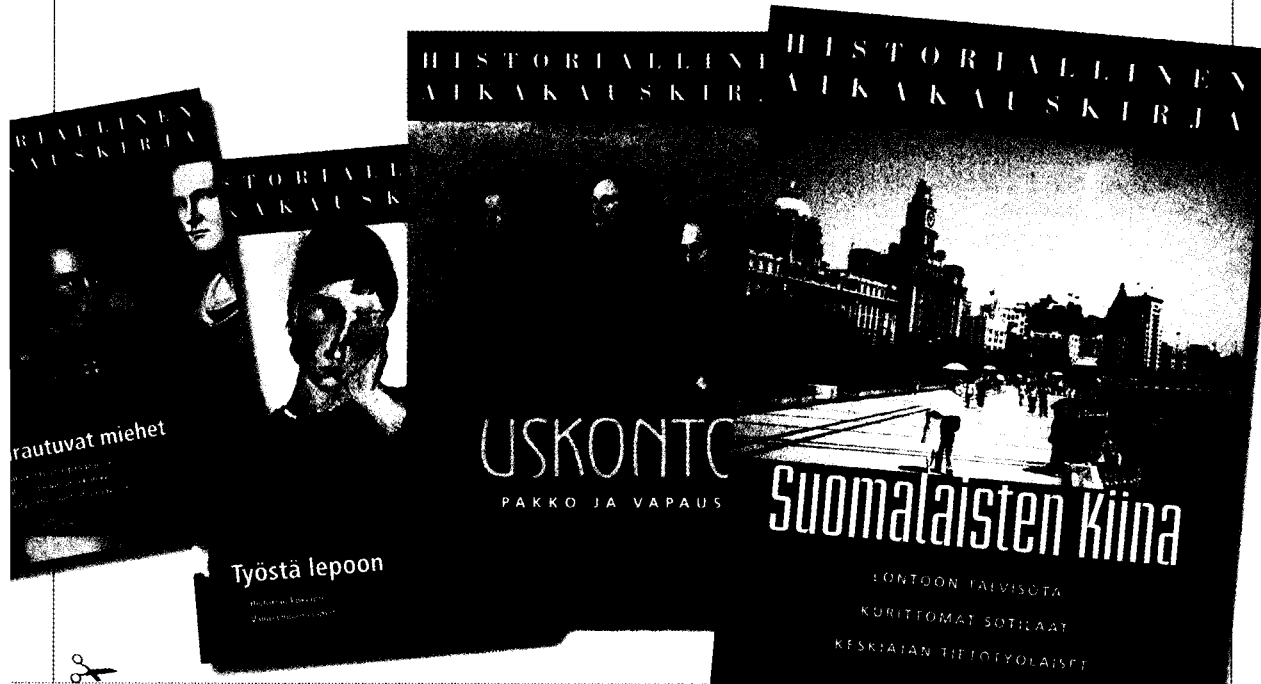
Katalin Miklóssy's column handles the value of traumas in historical politicking.

(Translation: AAC Noodi Oy)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2010

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajan-kohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakoko-naisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa par-haita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2010 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 40 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävain Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 27 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 28 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävain Liittoon (40 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävain Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (27 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (28 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi. ....

Lähiosoite. ....

Postitoimipaikka. ....

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähettäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteri: Veikko Kallio, Saunalahdenkatu 18 A 25, 02330 Espoo, 050-5211540, veikko.kallio@kuvitus-teksti-palvelu.net. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aineisto julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tietokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2009: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 40 €, korkeakouluopiskelijoilta 27 €, yhteisöiltä 50 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 28 €. Vuosikertatilaus kirjakaupassa yms. 45 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokkeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 40 €, opiskelijoilta 27 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoitaututaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävä riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

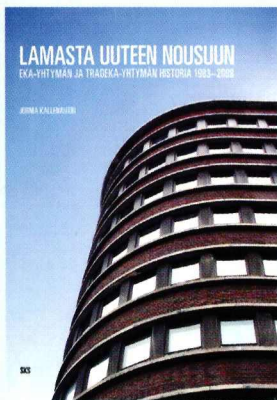
Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: dosentti *Marjaana Niemi*

Varapuheenjohtaja: professori *Markku Peltonen*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavoitettavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi ke 16–17 ja to 10–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 28, opiskelijat 18 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjatalo (Mariankatu 3, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

JORMA KALLENAUTIO
**Lamasta uuteen
nousuun**
*Eka-yhtymän ja Tradeka-
yhtymän historia 1983–2008*

Kriittisellä otteella kirjoitettu yrityshistoria luotaa laaja-alaisesti Suomen uudempaa taloushistoriaa kuvaten kymmenen vuotta kestänyttä, kiistojen leimaamaa yrityssaneerausta. Teos valottaa kiinnostavasti myös mm. yrityssaneerauksen karkaiseman Tradekan pyrkimyksiä liittoutua Osuusliike Elannon kanssa.

48,—

ANNELI MÄKELÄ-ALITALO,
SAKARI HEIKKINEN JA
MINERVA KELTANEN
Sinebrychoffit

Teos esittelee monipuolisesti Sinebrychoffien elämää aikansa poliittisessa ja kulttuuri-ilmapiiressä yli sadan vuoden ajalta. Upeasti kuvitettu kirja kuvaa myös Pohjoismaiden vanhimman panimon historiaa sekä suvun omistuksessa olleiden rakennusten ja taidekokoelman vaiheita.

38,—

MINNA RUCKENSTEIN JA TIMO KALLINEN (TOIM.)

Rahan kulttuuri

Historiallisista ja kulttuurisista lähtökohdista rahaa lähestyvä teos houkuttaa ajattelemaan vaihtoehtoisia tapoja tarkastella rahaa.

28,—

MAARIT HENTTONEN

Kansakunnan parhaaksi

Suomalaiset naisten- ja lastensairaalat 1920–1940-luvulla

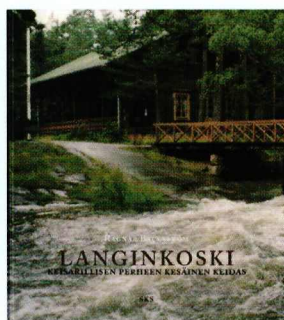
34,—

JARI SEDERGREN JA
ILKKA KIPPOLA
Dokumentin ytimessä
*Suomalaisen dokumentti- ja
lyhytelokuvan historia 1904–1944*

Runsaasti kuvitettu teos antaa unohdetulle elokuvallle identiteetin ja tekijöille kasvot. Tutkimus kytkee ensimmäisen keran dokumenttielokuvan monet merkitykset aate-, kulttuuri- ja poliittiseen historiaan, ja se selvittää suomalaisen todellisuuden esittämisen tavoitteita ja keinoja.

42,—

RAGNAR BACKSTRÖM
Langinkoski
*Keisarillisen perheen
kesäinen keidas*

Langinkosken keisarillinen kalastusmaja oli Aleksanteri III:n ja hänen perheensä rakas kesäpaikka. Kaunis kirja kuvaa keisarillisen perheen elämää vaatimattomassa kesäparatiisissa sekä eläväksi kotimuseoksi entistetyn Langinkosken vaiheita.

36,—

SUVIANNA SEPPÄLÄ

Viljana, nahkoina, kapakalana

Talonpoikien maksamat kruununverot Suomessa 1539–1609

29,—

HARRI KORPISAARI

Itsenäisen Suomen puolesta

Sotilaskomitea 1915–1918

29,—

Kirjatalon keskiviikot klo 16.30–18

21.10. Suomalaiset pappilat

18.11. Memoria –

hautakuvanveisto ja muistojen kulttuuri

16.12. Kantele

*Tervetuloa hyvien kirjojen
seuraan Mariankatu 3:een!*

SKS Kirjat – 175 vuotta kustannustoimintaa